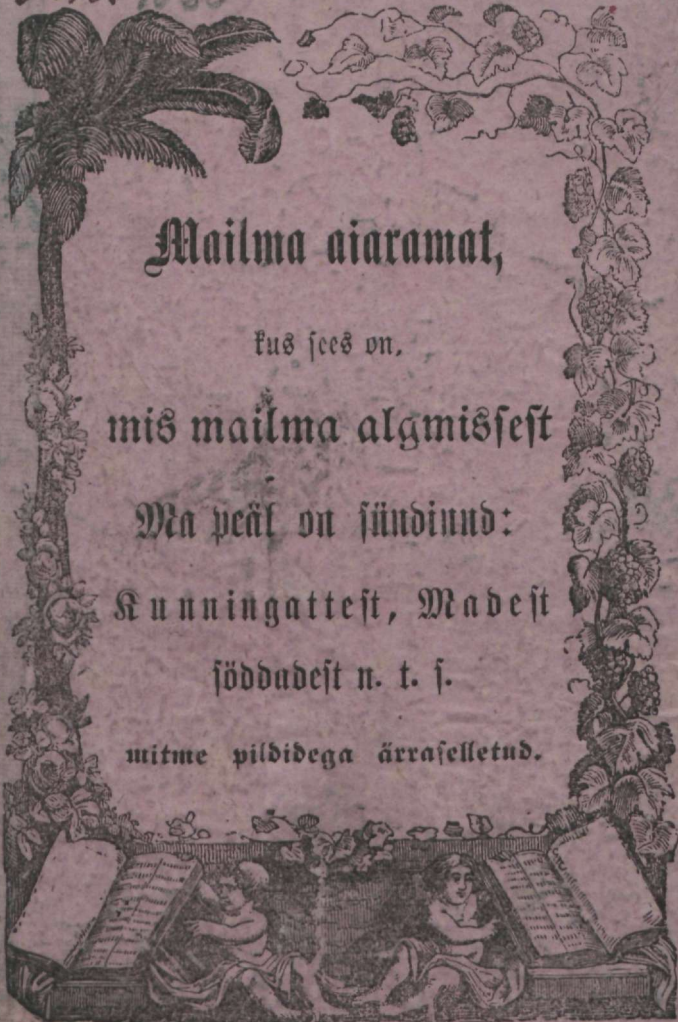

3370. 1080

Mailma aiaramat,

kus sees on,

mis mailma algmisfest

Ma peäl on sündinud:

Kuningattest, Madest

jõddadest n. t. j.

mitme pildidega ärrafelletud.

Tartus 1860

trükkitud H. Vaakmanni kirjadega

ja seälsammas, nenda pigitud, 35 lopp. eest sada.

1080

N:o 3370.

Mailma aiaramat,

kus sees on.

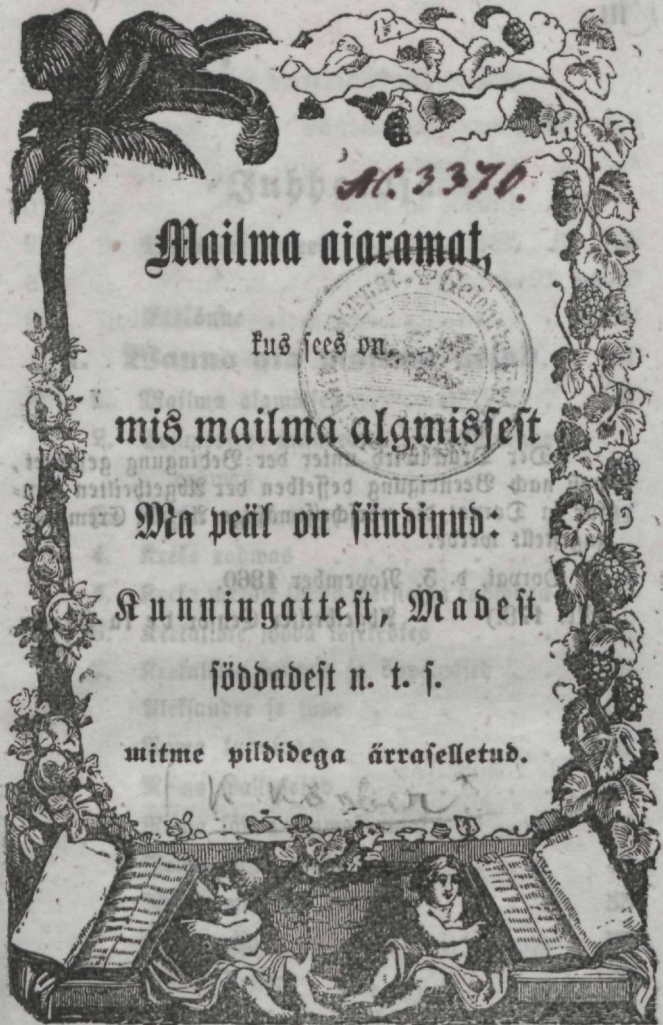
mis mailma algmisest

Ma peäl on siindinud:

Kunningatsest, Madest

jõddadest n. t. j.

mitme pildidega ärraselletud.

Tartus 1860

trükkitud H. Laakmanni kirjadega

ja seälsammas, nenda pogitud, 35 kopp. eest sada.

№ 178

Journal de la Croix

№ 178

Journal de la Croix

Der Druck wird unter der Bedingung gestattet,
daß nach Beendigung desselben der Abgetheilten Cen-
sur in Dorpat die vorschristmäßige Anzahl Exemplare
zugestellt werde.

Dorpat, d. 3. November 1860.

(Nr. 178.) Abgetheilter Censor de la Croix.

Journal de la Croix

Journal de la Croix

Journal de la Croix

Journal de la Croix

Journal de la Croix

Zuhataja.

Nastade arro

Estõnne

101	I. Wanna oia mailma asjad.	3
88	1. Mailma algmisses	3
101	2. Esimesesed innimesesed ja esimesenne	
101	rahwas	8
	3. Persia rahwas	17
	4. Kreka rahwas	19
111	5. Kreka meeste sõdda Persiama rahwaga	23
—	6. Krekaliste sõdda issekakes	28
811	7. Krekaliste kunstid ja õppetused	29
117	Aleksander se suur	32
121	Roma kuningad	36
121	Roma wallitsejad	40
—	Roma sõdda ommal maal	45
121	Roma sõdda woõral maal	48
	Roma woit	53
—	Roma riid	57
—	Roma Keiser	60
121	Roma Keiser woidak Jerusalemma	60
121	liinna ärra	62
121	Roma rigi wiimne ots	66

II. Reikminne aeg. 69

I. Rahwa rändaminne —

1. Saflarahwas —

2. Hunnid ja Kolid 70

3. Wandalid ja mu wannaaegne rahwas 72

III. Muhameti usk 75

1. Pahwstide wäggi ja Reisride wallitus 82

2. Weel Reisridest ja Pahwstidest 91

3. Riisiföddimisfed 98

4. Ratsalised (ehk ritterid) 104

5. Weel üks tüf Reisridest ja Pahwstidest 108

IV. Giropa-ma isse rigid 114

1. Sweitsima —

2. Italiama 116

3. Prantsussema 117

4. Ispania-ma ning Portugalli-ma 121

5. Inglise-ma 122

6. Lania, Rootsi ning Norwégi-ma —

7. Wennema 123

V. Walmistamisfed ne aia peäl —

1. Eoad —

2. Kunstid 130

3. Eõidud 135

4. Kirjad 138

III. Nus aeg.

I. Putterusse õige usso üllestwõtminne	142
II. Sõddimisjed õige usso pärrast . .	151
1. Italiama	—
2. Ispaniama	152
3. Hollandima	153
4. Prantsussema	154
5. Inglise	156
6. Kolmekümne aasta sõda usso pärrast	159
III. Ilmalikkud wallitsusjed	168
1. Prantsusse = ma	—
2. Rootsi = ma	170
3. Wennema. (Peter se suur).	174
4. Sassa = ma	177
6. Preissi = ma	179
7. Inglise = ma	181
8. Amerika = ma	182
9. Pohjapoolne Amerika = ma	183
VI. Sõddimisje aiad	184
Prantsusse = ma. Napoleon Bonaparte.	—
Keige uem aeg	188
Eropa = ma rigid ja nende pealinnad.	—
V. Misstonid	190
<p>Mis on olnud, katta sinni: Mis weel tulleb, sada Sinna! —</p>	

Aasta arvo.

I. Wanna aeg.

Enne Kristusse sündimist.

- 1800. Moosēs, Israeli meeste saatja.
- 1000. Salomo, kuninga Daweti poeg.
- 888. Cardanapal, Asiria, ma kuningas.
- Pifurg, tark seadusse andja Sparta linnas.
- 753. Roma lüna asutaminne.
- 600. Solon annab Atenil linnas õppetust.
- 510. Roma lüna wiimne kuningas.
- 490. Miltiades woidab Persia kuningast Dariust ärra.
- 400. Sokrates, se kallis mees ja se kurri naene.
- 333. Aleksander se suur.
- 264. Roma esimesenne sõdda Kartago rahwaga.
- 146. Kartago lin jaab mahhaliētud.
- 44. Isefar jaab ärrasurmatud.

Pärast Kristusse sündimist.

- 70. Jerusalemma lüna ärrahawwitamine.
- 325. Konstantin se suur wõttab ristiusko wasto.
- 450. Attilla hirmus Hunni rahwa kuningas.

II. Reikminne aeg.

622. Muhamet, Turgi wäärussso ülleswõtja.
 800. Kaarl se suur, Saksama Keiser.
 1093. Nistisöddimište hakkatus.
 1156. Moskwa lin saab asjutud.
 1270. Nistisöddimište lõppetud.
 1308. Willem Tell Sweisümaal.
 1415. Johan Gussi põlletakse ärra.
 1440. Trükkimisse kunst saab üllesleitud.
 1453. Turgid wõtavad Konstantinopoli ärra.
 1484. Wennema saab Mongolidest peästetud.
 1492. Kolumbus leiab Amerika maad ülles.

III. Uus aeg.

1517. Butternusse esimesenne ussokirri.
 1521. Butternus lähhääb Wormsi liina.
 1546. Butternusse surmatunnike.
 1600. Siirik IV., helde Prantsusse kuningas.
 1613. Wennemaal meie Keisri sugguseltsi hakkatus.
 1618. Kolmekümne aastase sõa hakkatus.
 1632. Gustaw Adolwi, Rootsi kuninga surm lahengus.
 1648. Kolmekümne aastase sõa lõppetud.
 1703. Peter se suur ehhitab Peterburri liina.
 1740. Widrik se suur wäggew Preissi, ma kuninga.

1775. Pohja Amerika ma sööbib Inlandi, ma wasto.
1796. Bonaparte Prantsusse kulus kindral Italia maal.
- Inlandi esimesne Missionari laew.
- Katarina II. surm, kes meie Tartoliinnale lastis kenna kiwisiilda tehha ülle emmajõe.
1801. Aleksander I., meie Wenne helde Keiser pärrib aujärje.
1804. Napoleon teeb ennast Prantsussema Keiseriks.
- Inlandi Londoni piiblifoggodus.
1812. Napoleon tulleb Moskwa linna.
1815. Napoleon wang Elena sare peäl.
- Otahete sare peäl saab Ewangeliium woite.
1821. Napoleon surreb omma Ahwrika sare peäl.
1860. Sesinnane mailma aia ramat saab Tartolinnas kirjotud ja trüffitud. (lõppetud kirjatama sel 20. Juli, Elia päwal.)

S. D. G.

(Endise Wändra õppetaja kirjotud — Tartolinnas). Ühhe Saksa ma ramato foggo abbiga.

Gesköone.

Nenda, kuida mailm meie aial ning neil päiwil on, ep olle se mitte algmisses olnud. Suur hul' rahwas on sellega jubba rahhul, kui agga köht täis, terwis kä, rided selgas ja rahha taskus, et nad neist asjadest ei tahha teada egga kuulda sada, kuida innimesjed enne on ellanud, kas sa a ehk tuhhande aasta ees.

Agga sure hulga rahwa seast leitakse ka ni sugusi hingesi, kelle meel ning waim on jubba otjega enam unnest üllesärratud, et nemmad wägga hea melega tahhaksid kuulda sada, kuida mailma asjad on läinud ja käinud sure Jumala saatmissel al, weel ammo enne, kui nemmad on seie ilma sisse sündinud. Nad sowiwad öppetust sada sest, kuida innimeste junggu on ühhest ainjast Ma kohhast ennast laiemale wäljalautanud ülle keige laia mailma, sest nemmad teadwad pühha piibli ramatust, et eestotsa ep olle mitte rohkem innimeste hingesi Ma peäl olnud, kui agga kaks ainust hinge, üks meesterahwas, nimmi Adam ja üks naesterahwas, nimmega Ewa, Paradisi aedas. Agga sedda teadwad nemmad ka, et nüüd meie aial

on keif wiis mailma jaud, Girova, Ujia, Ahwrika, Amerika ja Australia Ma täis innimesi, — mehhed ja naesed, wannad ja nored, rikkad ja waesed.

Misjugguste le hingedele, kes hea melega keigist neist asjadest tahhaksid laiemat selletamist kuulda sada, tahhab siis sellesinnatje ramato kirjotaja Zummala abbiga ja Jõsanda õnnistusse al üks lühhike

Mailma aia-ramat

wäljafirjotada, sest, mis iggal aial on üle mailma sündinud ja juhtunud, head ja kurja, pahha ja pühha: et nemmad siis ka selle ramato seest woiksid õppida, kuidas pahhast külwist tulles ka sant leikus, ja kuidas jälle heast seemnest kaswab hea willi.

Peäle sedda olgo weel teäda, et need 47 pilti, mis siin ramatus on, on meie kätte sadetud trükkia Meistri polest — selle pallumisjega, et igga ühhest peab ka monni selletamisje sanna jure pantud sama, et siis ka monni laps ning noor luggeja nago juremat lusti leiaks, sedda ramatut kätte wotta, kui temmal pilt ehk maal filmade ees seisab, ja wanna luggeja ärgo wõtko ennast neist ka mitte pahhandada. Et meie nüüd kül isse monne pildi lures mõtleme ja ütleme, et se nattokest pudulinne on, et wist mitte keif sest arro ei ja, mis se siis isse ka on ja tähhendab: siis tulle-tame se peäle mele, esjiteks, et wanna rahwa moistosanna ütleb: Kelm on se, kes rohkem annab, kui temmal on anda ommast käest: — se

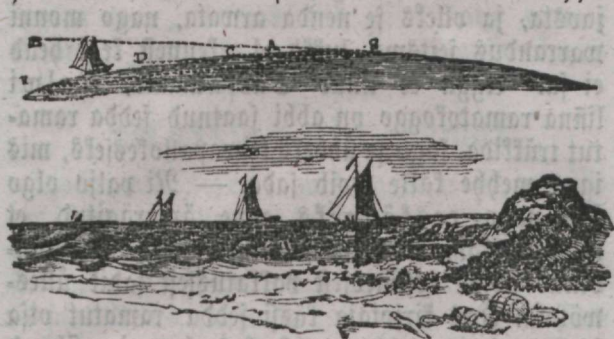
woib siis ka pea üks furjal kombel sadud ehk lühhi-
delt ütelda, se woib üks warrastud asfi olla! —
Ja teiseks ütleme, et kui trükkia Meister las-
seks Ma kele ramato siise kallid pildid ja sure
kunstiga tehtud malid walmis tehha, siis ei
woiks waene tallopoeg sedda ramatut mitte wäl-
jaosta, ja olleks se nenda arvata, nago monni
warrantus seitseme luffo al, kennest kegi head
ei sa. Agga et nüüd Saksamaalt, Kalwi
linna ramatofoggo on abbi saatnud sedda rama-
tut trükkida, sago se ühheks leiwapalloseks, mis
igga mehhe kätte woib sada. — Ni paljo olgo
siis nago eeskönneks enne ärrarägitud, et
nüüd hakkame jubba pärris mailma aia sün-
dinud asjad esimesest hakkatussest sadik ülles-
wõtma. Kas kirjotaja kässi sedda ramatut otja
saab walmis tehha, ehk kas luggeja filmad
sawad sedda ramatut läbbi luggeda ühhest lauast
teise, se on Selle kä, kes innimeste ellopäwad
on omma ramatusse kirjotanud, paljo neid peab
ollema siin Ma peäl; agga kes ka omma pühha
elloramato siise on lasknud se sanna üllespanna:
„Dypeta meid ommad päwad nenda üllesarwama,
et meie tarkust süddamesse same.“ (T. I. r. 90, 12).

I. Wanna aia mailma asjad.

1. Mailma algmissest.

Se Ma, kus peäl meie jallad käiwad, ja mis
näitab ennamiste wälja nago monni suur otjata
tasane põld ehk wälli, kus arwa leitakse mäe

künkad ehk ka pärris sured ja kõrged mäed: se jamma Ma ep olle ommeti mitte nisuggune tassane aäsi, nago üks laud, waid temma on üks otjata suur kuul ehk kerra modi lodud aäsi, ja jedda peab nüüd se pilt sind juhhatama weel parreminne ärramoistma. Kui laewamehhed

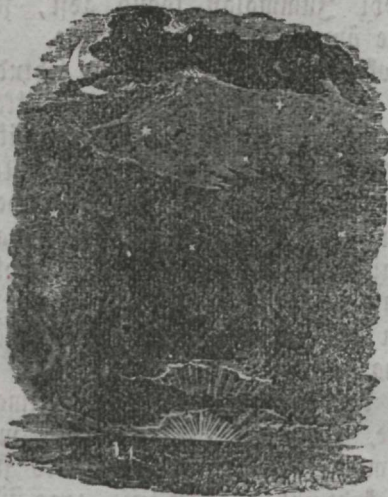
merre peäl purjodega eddasi lähwad, siis näitab ennast monni ford öige kaugel üks teise laewa lippoke, mis ülle wee paistab. Monne aia tagga hakkab jubba walge purjo peälminne tük ennast näitama, siis jälle rohkeminne, jenni kui jubba terwe purjo paistab ja mastid ka: agga laewa kehhaft ei nähta weel ühtegi, senni kui se siis ka aega möda ennast ilmsiks annab. — Urwa nüüd isse, kui meie Ma olleks lodud nago suur tassane laud, siis seisaks jo merre wessi ka nisammoti üh he arro ehk kõrgusse peäl, et kui laew kaugelt tulleb, et ta siis ka omma terwe kehhaaga wäljapaistab, üllemast lippo nuppust sadik jenni kui senna, kus laewa küljed wee seest wälja paistwad. Seält wötta siis meie sanna peäle uskuda, et Ma on üks suur kuul ehk

ferra modi Jummalast lodud aäsi, ja wötta weel teine öppetusse tüf senna jure.

Mittokord on jubba sedda ka tehtud sadud, et laewa mehhed läksid merre peäl ikka ühhele pole, arwakem, öhtust polest hommiko pole. Wötta Landkaart ette ja wata: Kui laew olli Portugalli maalt ärraläinud ümber Ahwrika Ma, siis Asia ning Australia maalt möda, sai jubba Amerika louna pole otja, läks ikka eddasi hommiko ning päwa toujo pole: — sai aasta ehk ka pari aasta pärrast jälle taggasi senna samma Portugalli linna ehk sadamaasse, kust se olli wäljaläinud jöitma. Müüd arwa isse, kui meie Ma ep olleks mitte kuli ehk ferramodi lodud, waid agga üks suur tassane Ma koht ühhest otjast teise, egga siis laewamehhed ep olleks jo ilmaägi omma wanna wälja jöitmisse kohta taggasi sanud, waid ikka kauge minne temmast ärraläinud.

Selle tükki löppetusses annan sinnule weel üks isse sanna järrele mötlemisjeks, kas saad sest arro, kui ma ütlen, et nenda kui ihho soned lassewad werd läbbijooksta, et innimesse ello saaks sest üllespetud ja innimesse ihho omma rammo sees hoitud, — nenda woib peagi need wee soned arwata, mis Ma alt wälja tulleswad ja kennest sawad ojad ja jöed, mis maad kastawad ja annawad omma niiskusse läbbi, mis neist ööd ja päwa üllestouseb, pilwedesse, ja seält jälle mahha tulles wihma modi närtfind Maad ja rohhud kastma ehk wallama, et need uut joudo ja siggindust sawad.

Müüd tulles jälle üks uus pilt, kus meie

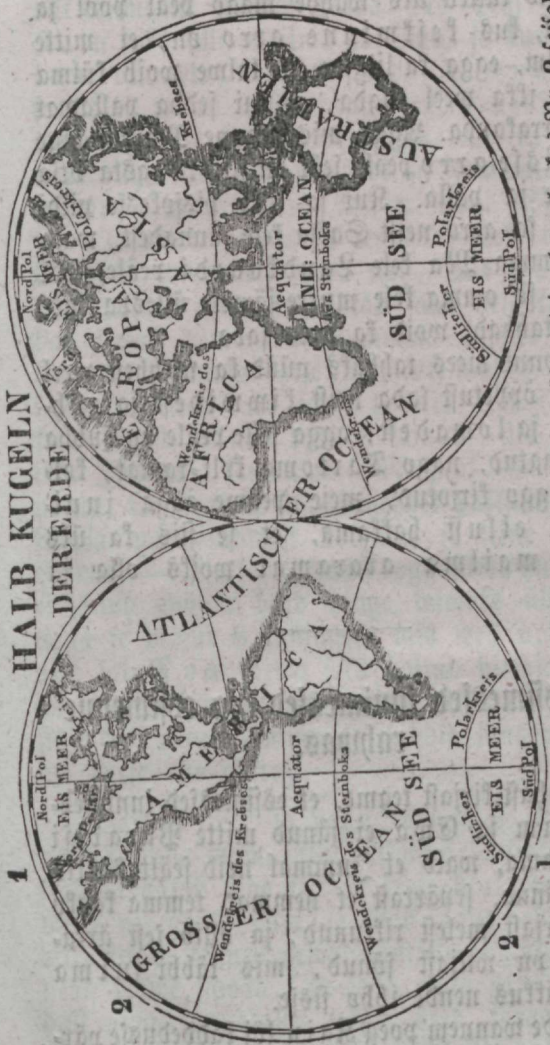

melest ka noorem luggeja arro woiks sada sest, et seäl peäl pool ehk üllewel on pilwed, ja wasjafut kät paistab wanna ku pilwede wahhelt, ja taewa tähtesi on ka paar tükki nähha ennam kesk koha pilti, ja öige al pool hakkawad jubba hommiko päwa joned ennast näitma.

Suur päike on Jummalast lodud, et se peab liikumatta kesk koha peäl seisma, ja selle ümber joseb Ma, ja Ma ümber ku. Ühhe aastaga saab Ma üksford ümber päikse jooista, se on 365 päwa; ja nelli nädalat prugib ku, enne kui se üks fford ümber Ma saab ärrajooksnud, ja sedda on jälle 28 päwa.

Need maad mis öige pooja pool on, need on keige külmemad, ni heaste peäl kui al, wata jälle pilt, mis nüüd tulles :

HALB KUGELN DER ERDE

Sellelamine: Kus Nr. 1 seisab, seal on se pärris külüm Ma, peäl pool ja al pool; kus Nr. 2 seisab, seal on sefmine arro, kus hea ellada. Kus Nr. 3 seisab, seal on wägga soe ja pallaw Ma. Wasafat kät, kus meie numrid-seisawab, on Giropa, Ahrrika, Affa ning Auستراليا Ma; parremat kät on Amerika Ma üfj, ja teit ümberringi ofjata suur merri.

Siis tulleb üks wahhe maad peäl pool ja al pool, kus keikminne arro on, ei mitte liig külma, egga ka liigsoe, et talwe woib külma pärrast ifka weel ellada, ja sui sedda pallawat weel ärrakanda. Agga misjuggune Ma on öige keikmisje arro peäl, seäl on siis ka aasta otsa ifka soe ja palla. Kui ja selle pissokesse pildi peäl ei ja arro neist Saksa kele jannadest, wata agga omma Ma kele Landkaardi peäle, seäl on keik so omma kele murre järrele üllespantud, et kui tahhad, woid ka arro sada.

Monni mees tahhaks nüüd ka wahhest weel laiemat õppetust sada neist kiwwidest ja roh-hudest, ja lomadest, agga selle peäle on jubba mu ramatud, nago Tartoma koli-ramat, kol-mas jaggo kirjotud, meie peame agga innimeste ellust hakkama, et se siis ka üks pärris mailma aiaramat woiks olla ja jada.

2. Esimesesed innimesesed, ja esimenne rahwas.

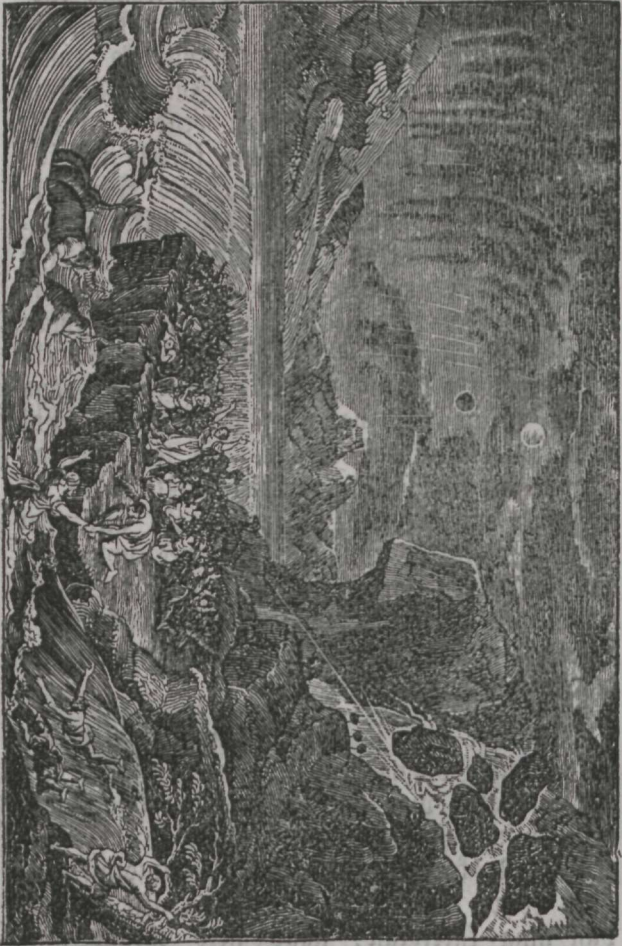
Bühast kirjast teame, et esimesesed innimesesed Adam ja Ewa ei jänud mitte Paradiisi aeda ellama, waid et Jummal neid seält kaskis wälja miinna, sepärrast et nemmad temma kasko ollid kirjast melest rikkunud, ja ollid sest ärra-keeldud pu wiljast sönud, mis läbbi surma iwwa tikkus nende ihho sisse.

Nende wannem poeg Ka in löi kaddedusse pärrastomma noremat wenda Abelit mahha, ja nüüd

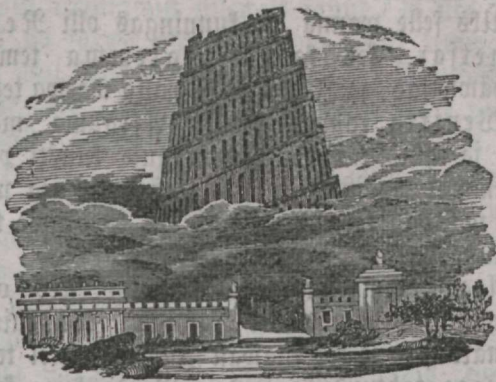
olli esimesenne furnud kehha Ma peäl nähha. Rain läks ülle mailma hulkuma, ja kurri süddame tunnistus waewas tedda, et temma kussagilt ei sanud rahho egga römo nähha, ja temma järrele tulles ihhosuggu olli ka ennamiste ühhe rahhota ello sees ja Jummalala kässö pölgaja rahwaselts. — Raini wend Set olli isse Jummalala kartlik ja temma järrele tullesid käisid ka ennamiste sedda teed, mis Jummalala mele pärrast on. Sepärrast saab neid ka pühhas kirjäs nimmetud Jummalala lapsiks, agga Raini selts nimmetakse innimeste lapsiks. Senni kaua, kui need kaks seltsi hoidsid ennast emale teine teisest, et nad pari ei läinud, siis olli ka ikka Jummalala kartust weel Ma peäl leida: agga ni pea, kui Raini suggu mehhed hakkasid Seti rahwa naesterahwas kossima ja teine teisega ellama: — siis läks se asst koggoniste hukka, et ei jänud enam head hinge wimaks ülle, kui agga se piisut 8 innimest, mis wee uppotusse aial sai Noa laewa sees hoitud hirmsa nuhtlemisse weesurma ja uppumisse hädda eest, kuhho sisse keik muud innimesjed pidid langema omma kurja ello pärrast.

Wata se pilt ja pallu Jummalat, et ta annaks sinnule omma head Waimo saatjaks, kes sind juhatab öige tele ja keige hea töle, et sa mitte niisugust asja ja tööd ning ehitamist ettewöttad, kennest arwad ennesele önnistust ning head põlwe sawad, ja saad agga üksi pahhandust ning karristust, nago need targad ning uhked mehhed ennesele said, mis Babeli torni

ehhitastid, et se piddi neile iggal aial üfs fenna
foggumisse pail ollema.

Ugga suur Jummal tahtis, et innimeste suggu
pidi ennast ülle terve mailma wäljalautama,
ja seggas nende torni ehitajatte kelemurret ärra,
et teine teise kõnnest egga juttust enam arro

ei sanud, läksid pahhandussega igga selts isse
kohhta ja teise Male. Semmi suggu jäi Asia
male; Hammi suggu läks Ahwrika male,
ning Saweti suggu wöttis Giro pa maad enne-
sele ellamisse kohhaks.

Reige wannemad paggana usso rahwas on
Assiria ja Kaldea rahwas, mis Asia maal
ellafid. Üks wanna aia üllem lin olli Babilon
ja sel linnal olli sadda kiwwi wärrawat, kust
sisse minti ning wälja söideti: siis woib arvata,
kui wägga suur se wanna aia lin wois olla.

Ja üks Assiriama kuningas, nimmega
Sardanapal ellas jälle nenda pahhal wiisil
omma sure hulga naestega, et kui wimakš waen-
lasjed tullid temma liinna ärrawoitma, siis pis-

tis isje tuld omma lossti ehk aumaia külge, kus ta keif ommad sohhenaejed weel enne olli kokko-
aianud, ja põlles ta senna siise keige nendega,
kes ühtlasse temmaga ollid kurjal kombel teine
teijega ellanud.

Üks selle wanna aia kuningas olli Nebu-
kadnetsar, kes ka Jerusalemma templit
ärrahawitas, ja Juda male paljo waewa teggi.

Benikia rahwas ellasid Asia ma merre
äres, ja ollid targad keigesugguse kunsti peäl,
et nemmad moistsid jubba klasi tehka ja wär-
wiga malida, laewadega söita ja kirjutusse täh-
hed luggeda.

Agga omma paggana umbusjo sees ollid
nemmad üks pimmetud rahwas, kes kuiosid
kummardasid, ja kes ellawast Jummalast ei teäd-
nud egga tahtnud ka teada. Nende keige kuul-
samat liina, Tirus nimmi, kiskus kuningas
Nebukadnetsar mahha, ja wimaks läks selle
sure liina au keif tulle ning tule kätte, nenda
kui pühhas kirjas Prohwetid ollid sedda ammo
ettekulutanud.

Egiptusje rahwas ellasid Ahwrika maal,
kus nüüd meie aego ellawad mustad Neegrid,
ja kus ni hirmus pallaw on, ja kus loukoerad
moirawad metste sees ja Krokodillid kisku-
wad jöggede sees. Ja keige kuulsam jöggi Egiptu-
susje maal olli Nilusje jöggi, ja olled sest
wist ka jubba kuulnud, siis kui sest lapsedes-
sest Mosesest sai sulle rägitud, mis pilliroo
kastikesse sees Nilusje jõe peäle olli pantud.

Israelitid.

Keif mu rahwas, mis wannal aial Ma peäl ellas, ollid pagganad, et neil polnud Jum- mala käsfo egga Jummal sanna kulutamist: agga üks isseärranis rahwas, nimmega Israel, se olli ilmutamist üllewelt sanud, et üks Jum- mal on taewa ning Ma Roja, ja et temma seä- tud aial tahhab Lunnastajat (ehk Messiafi) Ma peäle sata, kes innimesesed peab lahti peästma pattust, surmast ja furradi wäest. Kes nüüd Israeli rahwa seast waggad ollid, need otasid selle lubbatud Lunnastaja tullemist, ja nisug- gustele andis Jummal öinne ja önnistust nende ihho ning hinge ello polest.

Kui Abraam Jummal käsfo järrele olli uskmatta paggana maalt wäljatulnud ülle Jor- dani jõe Kanaani male, siis andis Jummal temmale märko sest, et sesamma Ma pididi se tootud Ma ollema temmale ja temma järrel tullesu jagguseltfile.

Seäl maal ellasid sel aial alles pagganad, ja misjuggused lomad need woisid olla, sedda olled ja norel põlwele kuulda sanud, kui Sodom ja Komorra liinna ärrahawitamisest tulle ja weewliga sulle sai rägitud, ja et nende endiste uhke liinnade asjemele, mis Ma alla wausid, on sanud surnud merre mällestusjesse tullesu põl- we rahwale, et suur Jummal ei anna ennast mitte pillkada, ja et kui nuhtlus ei tulle ka mitte warfi furjateggia selga, agga wimaks se tulles weel öige rängaste, nago weski kiwwi kaela ümber.

Se wasto jälle, kes Jummal sanna kuleb ja sedda usjub, ning selle järrele ellab, tedda

sadab temma immelikkul wifil feige temma tede peäl. Sedda olleme kuulda sanud luggemisse aial Ijaki ja Jakobi ellust, Mosesse ja Aroni ellopölwest, kui nemmad luggematta suur arro Ißraeli rahwast Egiptusse Ma rängast orjussest paggana rahwa seas saatsid önnistud Kanaanima pole, kus „pima ja met piddi jookõma.“ Hea öppetüs on jo usklikko hingele weel armsam kui emma piim immewa lapse jule, ja wagga ello on jo paijo maggusam asst Ißjanda mele pärrast kui se kerje messsi, mis linnokessed forjawad lilledede viede peält.

Ißraeli rahwas ei jänud mitte sellega rahhul, et näggematta ja feige wäggewam Jehowa Jummal tahtis isse neil Kunningas ja Üllem Wallitseja olla: nad sowisid ennesele ka nähtawat ilmalikko kuningat. Pärrast sedda kui Josua olli ennamiste feik Kanaanimaad Jummalala abbiga ärrawoitnud, ja pärrast sedda kui Jummalast seätud ja jadetud kohtomoistjad neile olli antud, kes rahwa asjo piddid tallitama ning wiendama, siis aiasid wimaks Ißraelitid wäggise peäle, et neil peab üks omma ennese Kunningas ollema.

Nenda olli siis essimenne üllem rigi Wallitseja ehk Kunningas Saul, kes kül ennam otõis omma ennese au kui sure Jummalala au. Deine olli Dawet, kelle usk ja lotus piddi kül seitsemest kiusatusse tullest läbbi käima, nago kulda selletakse tullega. Kolmas, Salomon, ehhitas kül kallist Jerusalemma templit Jehowa auuks, ja olli omma tarkusse pärrast üllem kui feik muud, agga siiski langes ka temma wimaks

mailma armastusse fiske, ja teggi sedda, mis ei kolbe! — Seält tulli siis ka üks rahwa lahutaminne, et mis enne olli üks riik olnud ühhe Üllemä käsjo ja wallitusse al, sest sai nüüd kaks riki, kahhe kuningatte al, teine riik olli Juda, kel pealin Jerusalem; teine riik olli Israel, kel pealin Samaria.

Nüüd hakkas riid ja kärä nende kahhe rigi wahhel lahti sama, ja paggana usso kombes ning wäärjummala tenistus sedda ellawa Jum-mala tundmist ärra warjama.

Kül Jum-mala mehhed, Prohwetid, maenitjesid kowwaste ja ähwardasid kangeste ülle-mad ja allamad, et Jehowa tulles omma kar-ristusse witsa üllestõstma selle sanna kuulmatta rahwa ülle, ei ühtegi, Elia kulutamist nemmad ei wötnud wasto, ja Elisa maenitsemist aiasid nemmad tühjaks, senni kui kättemaksmissse tund olli liggi tulnud, ja said mollemad rigid, enne Israel, pärrast Juda paggana rahwa kun-ningattest wangi põlwe alla pantud, nenda kui sest pühha kirri tunnistab, kui se Babeli wangi ellust kulutab. Ja meie aegsed targad ramato mehhed on weel hilja aego Egip-tusse maal üks kiwvi ülesleidnud, mis ühhe wannaaegse Juda rahwa kunninga mälles-tusjeks on isjemodi kirjade ning malidega üles-tehtud, ja mis nenda wäljanäitab, nago se pilt, mis nüüd tulles.

Minna ei moista sulle need paggana rahwa kirjatahhed ärraselletada, mis pea kolmtuhhat aastad wannad on, agga sedda Prohweti Jeremia kulutamist, mis ka monni tuhhat

aaštata wana on, jedda woib Jummalala Waim
sinnule kül ärraselletada, mis je ka meile woiks
tähhendada: (Jer. 9, 1.) „Oh, et mul kül olleks
filmawet mo Bea sees, ja et mo filmad woiksid
filma wee hallikad olla, et ma ööd kui päwa
nuttaksin need mahhalödud minno rahwa seas.“

Et kül Israeli rahwas ei jänud iggaweste
wangi põlwe siise paggana maal, waid Jum-
mal pöris wöorama funningatte meled, et last-
sid jedda kül kaua waewatud Juda rahwast
jälle ommale male taggasi minna, ning Jeru-
salemma templit jälle üllesehhitada, jüstki olli
endine illo ärra ja esšimenne au tühja läinud.

3. Persia rahwas.

Üks wägga fulus wanna aia Persiama kunningas olli Xsirus. Sesamma Xsirus olli üht teist wäggewat kunningast, Krösus nimme, ärrawoitnud ja sai temma peäle kohhut moistetud, et pididi tulle rida peäl ärrapöletud sama.

Selle pildi peäl nääd ja, kuidas tagga pool on jödda lahti, ja ees pool wiakse Krösust üllekohto surma surrema. Kui wangi woetud kunningas olli jubba pu rida peäle kinniseutud, et ta tundis, nüüd on mul warsti ots kä, siis ta hüdis weel sure heälega keige ümberseiswa rahwa kuuldes: „Oh Solon, Solon!“

Xsirus küsüs ta käest: „Mis sannad need on, mis ja seäl hüad?“

Krösus wastas silmaweega ja wärristes: „Oh nüüd tulleb jo minno mele, kui ma kord ühhe wanna hea ja targa Krefama mehhele näitsin keif omma kulda ja kallid kiwoid, ja küsü-

sin temma käest, kas ma mitte ei olle se feige önsalikkum mees ülle mailma, et minnul ni paljo rikkust ja warrandust, au ja illo on? Ja temma kostis, „et polle tarwis innimest önsaks kita, enne kui weel temma wiimne ots nähha saab, kuidas se woib olla.“ — Ja wata, nüüd tulleb se targa mehhe Soloni tark sanna mo mele, ja wöttab wet mo filmist, et enne ollen wäggew funningas omma au sees, ja nüüd ollen waene wang purida peäl põlletamisse jauks!“

Tsirus hakkas mötlema, kuidas temma enneje wallitsusje luggu woiks ka ford weel olla, — laaskis Kröjufst mahha wotta rida peält, pallus tedda andeks, ja et ta peab nüüd temma söbraks sama ja jäma selle hea targa maenitsemisse sanna pärrast — ja ellas temmaga hea rahho sees, temma ello otjani.

Sesamma Tsirus andis ka Judi rahwale lubba jälle wangi ellust ommale male miina, ja sest asjast kulutab wannas Testamentis Esramamat; ja jubba enne Tsirusje olli Persiama funningas Tarius, kui ta näggi, et wäggew Jummal olli wagga Danielit loufoerte aukus ellus hoidud, — siis olli temma omma paggana usjo rahwale lastnud kulutada, et iggäiks peab Danieli Jummalat kartma ja auustama, sepärrast, et se on üks ellaw Jummal ja Arrapeästja, kes immetähtesid teeb taewa külges ja Ma peäl. Ja sest woid ja üks wagga armas tüf luggeda Danieli ramatus, kues peatük.

Üks Persiama funningas tahtis ka Skiti rahwast ärrawoita, mis Wennemaal ellasid ja olli jubba jure wannerigi Wolga jõe äre monned

Findlad tornid lasknud üllesehhitada. Kui ta siis uhkest waimust aetud laskis Skiti wäele üttelda: „Tulge wälja laggeda platsi peäle, et ma teid purruks mahha löön, kui teie ei anna ennast minno alla: siis saatsid Skitimeeste peäliffud temmale kolm asja tähhendamisse mällestusjeks. Need asjad ollid üks lind, üks hiir, üks kon ja peäle weel wiis noli. — Persia kuningas küsis: „Mis se tähhendab?“ — Ja wastus olli: „Need kolm asja tähhendawad, et kui teie Persiama mehhed ei oska linno modi tule kätte ärralennata, ehk hire modi Ma alla ärrapöggeneda, ehk konna kombel wee pohja ennast ärrapetta: siis ei peäse teie mitte meie sõa nolide eest, et need teid mahha ei lasse!“

Mehhete hakkas kartma, läks öse omma, sõawäega pakko, ja Skiti rahwale jäi se aud et neil on tarf Bea ja kowwa käsfi. Need asjad kolbawad ka meie aego monnikord waenlasjed ennese peält emale hoida.

4. Krefa rahwas.

Seie male olleme nisuggusest rahwast kulutanud, mis Asia maal ellasid, nüüd lähhab asfi jubba meie Europa male. Randkaarti ramatus leiad sinna Europa-ma jaggo, ja selle sees jälle üks isje tüf maad, kel nimmi Krefama.

Üks jaggo Jaweti suggust läks Asia maalt ülle merre Krefa male ellama. Gestotja söddisid nemmad furja metsa lomade wasto; kui waprud

küttimehked neid ollid jubba wähhemaks teinud, siis jöddisid Kreka rahwas ümberkaudste innimestega, ja issekeskes ka küllalt! — Üks söaasti turis kümme aastat järgeste, et tahtsid Troja linna ärrawoita, ja said ka wimaks woimust selle ülle.

Selle polest ollid Kreka lised üks immelik isseärranis rahwa jelts, et nemmad ei hoidnud mitte keif kofko ühhe kunningrigi wallitusse alla, waid neid olli mitto tougo ja mitto seltsi, iggal jaul omma wallitus, isse mood ja teistsuggused seädusjed ja seädmissjed kui teistel.

Keige enne ollid nemmad kunningatte al, siis wallitseti surema suggu seltsist keige üllemad seädusse meesteks; wimaks korjati targad nouandjaid allama rahwa seast. Igga ma jaggoning rahwajelts tahtis agga ifka ja allati pri ning wabba olla, ja ommeti ei teadnud ükski nendest et nende priusse jamsimisje mötted jünib enneminne pärris patto orjusjeks ja pahha waimo tenistusjeks nimmetada.

Keige kuuljamad linnad ollid teine Sparta, kel kulus seädusse andja Rifurg olli, ja teine jälle Aten lin, kus tarf kirjamees Solon neile seädusjed finnitäs.

Kui tarwis olli monne sure asja pärrast nouu piddada, mis keifile Krekama jaodele üllem asst olli, siis nad tullid ka ford aastas ehk paar forda ühhe isseärranis ärrawallitsetud linna kofko, ja finnitäsid seäl ommad ued seädmissjed. Ülle sedda olli weel üks suur piddepääw, kus nored mehked näitäsid omma kunsti, kes kiwwiga oskas keige kauge minne ette pantud.

sihhi siise wiisjata, et se assti läks sõa aego tarwis ja finnitas ihhojoudo ning innimesse terwist. Monned mehhed astusid jälle rahwa ette, hakkasid teine teise ümber kehha finni ja katsusid, kas saab teine teist wasto maad pörrotada, et se ennam ülles ei sa — ja ümberringi watasid ning wahtisid iggalt poolt ülle terwe Krefama kofkotulnud mehhed mitme tuhhande kauwa, ja hüüdsid ning öiskasid römo pärrast, kui üks woitleja teise ülle woimust sai, kas omma targa noueht omma sure jouuga. Jälle olli üks römomäng, et nored mehhed, hea suur hulk, jooksid woito, kes keige enneminne seätud sihhi kohha peäle saab, ja sellele sai siis üks öllipu lehhe kroon üllemast kohto rae isсандast pähhä pantud aumärgiks, ja rahwas ümberringi hüppates ja karates hüdis selle woitja mehhe nimme, ja se olli siis üks immelik suur au mitme aasta peäle, kes widojooksmisse aial olli lehhe kroni kättesanud, nago sesamma pilt sulle sedda näitab, et nored mehhed jooksewad, ja wanna mees autroni peält annab lehhekroon selle kätte, kes keige teiste ette on joudnud.

Üksford tõi üks wanna isja omma kaks priisket noort poega, mis woisid 18 ja 20 aastat

wannad olla, ja mis ennast mitto kuud enne ollid iggamodi wärsitanud selle kunsti ärraõppimisega — siis wannake tõi neid ka seäna rahwa foggomisse lüüra. Rahwas tundis ärra, et wanna mees on sesamma, kes ommal norel põlwele on ka ferd auustamisse woido lehhekroni sanud, öiskafid ja otasid pitki filmi, mis luggu wai on peaks temma poegadele wäljatullema? — Kui feif woido kunstid ja tembud ollid ärratehtud ja ükski neist mitmest noortest söddijattest ei sanud hõlpo egga wito ülle nende kahhe, et ifka nemmad ollid feige tullijemad ja joudsamad wasto pannema: siis sai mollemattele se kaua odatud autäht ehk lehhe-kroon pähhä. Nemmad wötsid aukroni ommast Beast ärra, pannid mollemad omma wanna halli juukstega isja Bea peäle, töstsid tedda joudsaste omma ollade peäle, ja kandsid tedda ferd ümberringi tuhhandette öiskajatte ees. Need hüüdsid: „Wannake nüüd woid sinna rahhus siit ilmast ärralakhkuda, et sinno filmad on feige suremat öonne Ma peäl leidnud, et mollemad so poiad on lehhe-kroni pähhä sanud!“

Wannake ei sudand sedda ütlematta au ja römo mitte ärrafannatada, nörgutas Bead ja heitis hinge.

Kül meel lähhäb monnel luggejal halledaks, kui ta mötleb, mis tühja mailma au peäle paggana usso Krefa mehhed ollid ahned, ja et nemmad ei teadnud mitte märki sest närtsimatta kronist, mis on taewas üllewel tallele pantud neile, kes öiges uskus, armastusses ja lotusses katsuwad sedda ilma närtsimatta woido-

froni pärrida, mis ellowürst ommast armust jagab neile, kes iggawesse märi järrele on jooksnud, et nad sedda kätte saaksid!

Kui sa nüüd jälle esimest korda kuled tullesse fewwade ühhe kiamal pühapäwal enne üllestousmisje pühha need Epistli sannad, mis siis altari ees loetakse (1 Kor. 9, 24. 25) ja mis Apostel Paulus on kirjotanud Korintusje rahwale, kes wanna Kreka meeste järrele tullesja sugguwõssa on: kül ja siis mõtled wahhest halleda melega wanna aia pagganatte peäle, ja röömsa waimoga meie aia usklikko rahwa peäle, kes „huffaminnematta froni“ sawad Jõsanda armust seäl taewaritis pärrast omma wõitlemist siin waewaellus.

Apostel Paulus kullutab seäl nenda: „Eks teie tea, et, kes woido jookswad, need jookswad kül keif, agga üks saab jooksmisje woidoandi? jookste nenda, et teie sedda kätte sate.“

„Agga iggaüks, kes woitleb, on keifis asjus kassin; nemmad on kül sepärrast kassinad, et nemmad kadduwa froni sawad, agga meie same huffaminnematta froni.“

5. Kreka meeste jõdda Bersiama rahwaga.

Bersiama kuningas Tarius olli Krekama Ateni linna rahwa wasto wägga wihhaseks sanud sepärrast, et nemmad temma waenlastele Ajiamaal ollid appi läinud. Igga söma louna aego piddi üks kuningaga tener ford temma wasto

hüüdma: "Kuningas, ärra unnusta mitte ärra, mis Uteni mehhed on sulle pahhandust teinud, et sa sedda neile jälle kätte maksjad!" — Pühha kirri ütleb foggoniste teistwiisi (Matt. 5, 44.) "Lehke head neile, kes teid wihkawad ja palluge nende eest, kes teile liga tewad." — Agga mis paggana usjo mees teab ellawa Jummalä sannast, ta aiab agga omma kiusjo tagga, sago mis saab!

Tarius satis omma söawäggi wälja söddima. Range tuul ja torm merre peäl hukkas laewad ärra, jalla wäggi ei sanud ka hólpo, pididi üsna muido jälle koio pole minnema.

Teine aasta jubba jälle suur Persiama wäggi Krefalised ärrawoitma, — jälle sesamma luggu, jah, weel pahham, kui aasta enne, sest Krefa kindral Miltiades satis neid häbbiga pöggenema.

Tarius walmistas kolmandat forda söawäkke, agga surm panni temma filmad finni pitka unne kätte, ja nüüd olleks woinud keik asji rahhule jada.

Agga noor kuningas Tserkses, Tariusje poeg, kutsus ni paljo söarahwast keigist omma sure laia rigi piridest kokko, mis hirmus on. Ani numrid moistad arwata, seal nad on: 1,700,000 jalla meest, 80,000 ratsawäggi, 1200 jõalaewa, 3000 trossi laewa. Sild sai ülle merre kitsikusse walmis, monni paar wersta pitk sild, Asia maalt Europa male üllesama ülle merrewee. Üks ö puhhus tuul kangeste, suur inneto sild ka walmis, et polnud teisel hommi-ful ei palgi otja egga laua pinda nähha. Wötta finni, mis on läinud! —

Kuningas laskis omma äffilise sure wiha sees ilmasjuta sillateggiatte ja pumeistride Bead moögaga otjast ärraraiuda, ja merre laenetele 300 kanget hopa anda pitka piitsapaeltega. Teine uus sild sai üllestehtud, ja kui walmis, hakkas arrotu suur sõawäggi eddasi liikuma. Said ka öige rutto ülle — mötle isse — 7 päwa ja 7 ööd ifka ühtepuhko turis se aeg, jenni kui wiimne wäetrojs olli ülle silla sanud.

Agga nüüd olli ka Krekameestel püsti hädda kä, ei mitte sellepärrast, et waenlasi olli ni hirmus paljo, ja wastoseisjad ni wägga wähhä. Ei mitte se pärrast, waid seäl olli üks teine süüd jures. Krekalisjed, et neid wägga mitto jeltsi ja makonda olli, ei tahtnud mitte fokkoleppida ühhe ainsa targa ja wapra sõakindrali käsjo alla, waid iggaüks liina jaggo püdis ifka omma ennese au etteaiada.

Üks wäggew Sparta liina kuningas Leonidas pididi Persia rahwast keelma, Krekama siise tulles. Temmal ep olnud kül mitte ennam kui kolm sada waprud mehhi ennese jures, ja temma wasto seisid luggematta tuhanded Persiamä soldatid. Agga se olli üks öige kitsas te koht kahhe kõrge mäggede wahhel, et ei mahtnud Persia soldatid hulgani peäle tulles, waid agga ifka kaks ehk kolm meest kõrwo. Sparta mehhed seisid nago kiwimüür, ei lastnud egga lastnud waenlasi läbbi. Hulk Persia mehhi olli jubba mahhalangenud, ja nende kuningas ja kindralid wihhastasi mis hirmus, et nemmad omma otjata sure hulgaga ei sa woito ülle se peotäie wastoseisjad. Agga

siis tuli üks kawwal furjateggia Persia kindrali jure ja ütles: „Lubbage mulle head hinda, ma näitan teile üks isse tearro, kus mees mehhe tagga woib öse tassakeste romata, et fegi ei nä egga kule; ja kui teie siis ollete nende selja tahha sanud, mis siis wigga mahhalüa, kui teised jälle eestpoolt wöttawad kammida. Nad on siis nago hired lõksus!“

Hind makseti wälja, öse romasid Persia soldatid üks teise järrele selle ueste näidatud kitsa tee peäl, ja teisel hommikul ollid feik kolm sadda wakra Sparta meest mooga terraga mahhalödud, ja nende funningas Leonidas nende keskfel.

Nüüd läks Persia wäggi otsekohhe Aten liinna, ja sai sedda ka warji omma kätte, sest liinna mehhed tundsid ärra, et nisugguse hulga wasto on feik wastopanneminne muido: nad läksid laewadega ühhe liggistikko sare peäle (Salamis nimmi) ja nende laewa kindral olli Demistokles, ka üks tulline wapper ja tark mees. Sparta rahwal ei olnud lust temma al söddida, wötsid nouu, öse koiu pole souda, et agga nende omma liinnale ei jünni sesamma luggu, mis Atenile olli jubba sanud. Demistokles sai arro, mötles, — kui nemmad ärralähwad, aiawad teised linnalaewad ka selle pahha nousse, ja meie Ateni matrosid üksi ei ja mitte Persia laewade wasto söddida. — Satis üht meest sallaja lootfikoga Persia kindrali jure, laskis temmale üttelda: „Kui sinna enne keskööd tahhad lahhengut hakkada, siis on nad feik alles

kouš; tülled ja wasto hommikut, siis on suur hulk jubba laiale läinud.“

Bersia kindral tänas selle hea nouu eest; — ni pea kui keikö aeg hakkas peäle tulles, hakkas omma jõalaewadega eddasi liikuma. Krekalisjed tundsid ärra: „Küüd ei aita ühtegi, ellus meie ei peäse siit läbbi sawad, muudkui katsume wastastikkö omma joudo, kelle kätte ön juhtub?“ —

Ja nenda hakkasid keik Krekamehhed, ni mitmest liinadest, kui agga senna oli kokko tulnud, — nad keik hakkasid omma kerge laewadega ühhekorraga Bersia meeste peäle tulles, kelle innetumad rasked ja süred laewad ei sanud jelle kitja rumi sees ei eddasi egga taggasi ennast ligutada, waid ollid nago piggi ja törw teine teise külges kouš. Krekalisjed said immelikko woito nende ülle, et kuningas Kserjes läks hirmo pärrast omma jallawäega rutto ja rutto pohja pole parrajat aega otama, millas ta jälle woib kuiwa Ma peäl sedda kahjo ärratašjoda, mis märja merre peäl ollid Kreklaewad temmale teinud.

Jubba jälle Demistokles satis üht sallaja jadikut, woöra kuningale ütles: „Katsju, et ja koio saad, merresild hakkab löhkuma, et tuul pekšnud palgid assemelt ärra, muudkui lähwad ikka alla pole!“ — Kuningas ehmatas, hüdis omma jallawäggi keik kokko, andis käško: „Koio pole, rutto, rutto, sild lähhäb!“

Ja wata kui nad jenna said merre äärde, siis ei sanud ka enam möda laggund silda ülleminna, kuningas pididi pišjokesje kallamehhe

lootsikoga hädda pärrast Giropama rannast
 Ujiamama äre üllejoudma. Persia rahwal suur
 häbbi ja pahhandus, Arefarahwal suur au
 ja rõmustus.

6. Arefaliste jõdda isjekeskes.

Et nüüd pärris Persia waenlane olli ärra-
 woitud, ja Arefama jälle rahhule pantud, siis
 olleks iggamees woinud arwata, et nüüd nad
 ommeti moistwad isjekeskes rahhul seišta. Ei
 ühtegi! — Nüüd nad putusid omma jarwedega
 weel öige kowwaste ja kangeste teine teisega
 kofko, nenda et kui se jõdda woõrama meestega
 olli arwata nago üks hädda, siis tulli nüüd
 selle jõddimisega, mis nad isjekeskes hakkasid
 jamsima ja tüllitjema, — siis tulli kahhe-
 wõrra hädda nende kaela! — Kui kurri naber
 ehk küllalinne pahhandust teeb, siis on se ikka
 fergem kanda, kui siis, kui se riotõstja ellab ühhe
 kattutse al, sepärrast et woõraga woitleminne
 annab ka puhkamist ja wahheaega; agga kus ja
 lähhad selle cest pakko, kes sinnoga üht leiba
 sööb ja ühhe oue peäl karratseb. Ja kui monni
 muht ning paise aiab kehha peäl ülies, et ja
 nääd, kus se on ja misjuggune se on, — siis
 woib ikka enneminne monne hea plastri senna
 peäle panna, et paise kübjeks saab, ja kurri
 mädda wälja jookseb: agga kui raske on seäl
 abbi leida, kui tõbbejuur on kest kehha sees, Bea
 sees, rinde sees, kõhho sees, lufondide sees, kus
 so film ei ullata näggema, ja so kääsi ei ja
 parrata, muudkui üks wallo ja waew, üks oiga-

minne ja ohkamine ööd kui päwa! — Nenda olli nüüd se luggu Krefa maal.

Ateni lin olli feige esimesseks janud. Sparta lin hakkas jedda wihkama. Södda jütis põllema, turis rohkem kui 25 aastat. Ateni lin sai allandud, Sparta lin sai üllendud. Nende wimiste wallitus jurrus weel rohkeminne teiste majaode kacla, kui se Ateni liinaga olli olnud. Siiski olgo nüüd jubba kül jöaasjast rägitud selle tükki sees, woime ka wahhel heaks aiawideks Krefaliste kunstist ja targa kirja-meestest räkida. Selle peäle wöttame uus peatük.

7. Krefaliste kunstid ja õppetused.

Et kül Krefa rahwas ellawa Jummalala jannast egga käsjust ei teadnud egga tundnud, sepärrasi, et jedda ei olnud neile kulutud, nenda et nemmad siis selle iggawesse ello asja polest on otsego kui hopis rummalad ja moistmatta arwata: siiski mu ilmalikko tarkusse, tundmisje ning kenna kunsti ja kombede polest on nemmad kui feige esimesjed arwata.

Krefa keel on ni illus ja armas, ni süggaw ja kõrge, et weel meie aial feigis allamattes ning üllemattes kolides jedda Krefa keelt õpetatje keikile nendele noorte meestele, kes kord üht targa mehhe ammetit tahtwad ennejele wallitjeda, olgo se üks Jummale janna kulutaja, ehk funningatte käsjude õppia, ehk kes innimesse fehha haigusjed rohhoga parrandab; ehk mis agga muido üks targa õppetusse ammet woiks

olla. Krefarahwas on feige kaanimad ja ken-
namad auustusse honed ja templid ehhitanud,
mis kül suurt jaggo on laggunemisse peäl, siiski,
mis weel nendest ülleweel seisab, se on ni illusjal
sündsal kombel üllesehitud, et südda hüppab
rõmo pärrast, kes neid auustusse honed nähha
saab nende seisjo kohha peäl Krefamaal, ja
feige ennamiste Atenilinnas. Ja kes ka
mitte jenna ei woi reisida, waid kes agga nende
ehhitamiste malid ja pildid ommal maal näab
ja nende peäle watab: sel on ka lust ja rõõm,
et se on ni üllematta illusti ärraarwatud ja
wäljamötteldud. Üks nende kiwihhitajattest,
(nimmi Widias) teggi nende üllema wäär-
jummalal Jupitri kuio walgest sarwest, (saks-
kele Elfenbein) ja puhtast kullast, ja se kuio
templi sees olli pitk 60 jalga, se on 10 jülda,
ja ullatas templi laeni.

Weel olli Krefamaal ühhed uhked ja kaw-
walad tarkusse püüdjad ja kirjatundjad, kes
armastasid iggaühhega waidelda, et ei peaks kegi
sama nende juud ka kinnijullada. Apostli teg-
gudes 17 peatükki sees on neist „Epiku-
russe ja Toikusse seltsist“ — „Atenilinnas“
üllespantud, kes Aposili Paulusjega
waidlesid, ja ei sanud mitte temma õppetusse
wasto.

Üks tõeste armas, tassane, tark ning kulus
kolitaja mees olli Sokrates, — (kel se kurri naene
ollu) — kes olleks wäärt olnud, et keik rahwas
olleks tedda piddand fätte peäl hoidma, agga
nemmad andsid temmale wangitornis kihwti ehk
surmajoki jua, ja waltetasid seal jures, et ta on

noorte meeste ehitaja omma ue õppetusega.

Kui enne sai rägitud nende wäärjummalate tenistusse templist, siis panneme ommeti mõnni nimmi ka üles, mis nad nende omma ennese jansimisse arrust tühjalt wäljamötteldud wäärjummalattele ollid pannud, nago neid olleks ka tõeste ollemas ja wallitjemas innimeeste ello saatmiste ülle.

Jupiter olli üllem taewa wallitseja. Juno temma uhke kuninga emmand. Apollo tähhendas päikset päwa, Diana jälle kuud öse. Mars olli ülle sõasoldatide, Merkur ülle kaupmeeste. Minerva olli targa meeste aitaja. Tseres andis wiljale siggindust. Bachus olli ülle jodawa winamarja jogi pantud. Wulfan hoidis tullelegid, Neptun kaitses merrelaened.

Keif need tühjad ebbajummalad ollid Kreka rahwas ennesele wäljamöttelnud ja auustasid ning kummardasid nende kuiud templis: sepärast ütleb nendest ka Apostel Paulus omma kirja sees, Roma rahwale kirjutud Korintusje linnast, (Rom. 1, 22) — „Kui nemmad endid targaks arwasid, on nemmad jölledaks sanud.“

Ja et meie nüüd küllalt olleme nenda Kreka meeste kunstit ja õppetusest kuulda sanud selle peätükki sees, siis hakkame ue lugemise tükkis jälle uut asja kuulma — misjuggune wäggew sõamees ning kulus kuningas keif Kreka ma mitmed majaud ärrawoitis ühhe ainja rigi alla, ja selle nimmi on:

Aleksander se suur.

Et selle nimmele Aleksander on se sanna suur jure pantud, se ei tähhenda mitte, nago temma olleks omma kehha suruõse polest pitkem olnud, kui keif mu innimesjed, (nago kuningast Saulist on luggeda), waid se näitab ni paljo, et temma olli tark, wäggew, fulus, et siis temma waimo ehk moistusõse andide polest anti se liiginimmi „suur“ temmale.

Kui siis eddaspidi tulles meie kõnne sees nisuggused nimmed ette nago Kaarl suur Saksamaal, Peter suur Wennemaal, siis sa kohhe teäd, et nisuggused mehhed on ülle mailma kuulsad olnud omma waimo andide ja omma wäggewa teggude pärrast.

Kreekalised tüllitõised isjefeskes, Macedonia kuningas Wilip tuli nago kottkas karratõjatte warblaste peäle, löi nende sõawäggi pakko ja wõttis neid keif omma wallitusõse alla. Ta tahtis nende abbiga Persia maad ka weel omma alla jada: agga weel enne sõajeadmist tuli surmaingel kuningaga ülle ja sai tedda omma alla. Kui nüüd pärrast tedda polleks wäggewat wallitõsejat olnud, kül siis Kreekalised olleksid ühõhendud jouu ja nouuga peagi sedda rasket Macedonia wallitusõse iffet omma kaela peält ärratõstnud: agga nende kahjuks olli noor Wilippi poeg Aleksander weel hõpis ennam tark, wäggew ja fulus kui temma isja. Ni pea kui Kreekarahwas hakkas nattokest omma Pea rauptama, jubba Aleksander kohhe omma jallaga sedda mahhasurruma. Olli se asõi waigistud,

läks omma sõawäega ülle merre Asia male omma õnne katsunia Persia=ma rahwa wasto. Ei need sanud wastopanna, nende omma kuningas sai wangi woetud. Juda rahwas ollid eestotsja Persia meeste pool olnud. Aleksander sai kuulda, läks nende Jerusalema liina ka ärrawoitma. Üks wanna tark Juda rahwa üllem Preester tulli omma pühapäwa tenistusse ehtes, ja hulk allamad preestrid ja firrikoteendrid temmaga, keif Aleksandri wasto, temmale au pakkuma. Kuningas tulletas mele, et ta lord unnenäus on näinud nijuggust Preestrit omma suitjotamišje panniga kä, ja andis neile andeks, ning läks isje auustusjega nende kallist templit watama, nago siin pildi peäl nääd malitud ollewad.

is Kulus Tirusse lin Wönikia maal ei tahtnud ennast allahcita — sai ärrawoitud, ja mahhastud, — nago Prohwetid sedda ammo

enne ollid kulutanud jest üllekohtojest Raubalin-
nast, mis walskust ja pettust armastas, — et
sedda peab wiimselt Mäga tassajeks teggema,
ja et würstide auloside sees peawad ö kullid
ommad poiad wäljaauduma.

Egiptusjema piddi ka ennast allahetitma,
ja senna merre äärde teggi funningas omma
ennese nimme mällestusjeks lin Aleksandria
ülles, mis tänna päwani seisab omma laewa-
meestega.

Seält läks woitja jälle Persia male,
ja wöttis sedda koggoniste omma wallitusse
alla. Tahtis laia India maad ka weel ärra-
woita, wässind wäggi hakkas nurrijema, ei taht-
nud ennam eddasi likuda, muudkui piddi käst
wäljaantud sama: „Koi o pole.“ Sa sedda
suurt Aleksandrit kutsuti ka „koi o pole“ —.
Kes ülle tuhhande olli käsko annud, selle kirsto
kandsid kuus woi kahheksa meest süggawa mag-
gamisse paika, kus rahho on aulati. Jah, al-
mulda on kül rahho, agga peäl mulda on
tüllli. Pärast Aleksandri surma hakkasid tem-
ma üllemad kindralid ja wäe saatjad teine tei-
sega tüllitsema, kes nendest peaks keige üllem
rigi wallitseja ollema. Ei sanud korra peäle
omma arwamisjega: iggamees wöttis sedda
majaggo, mis ta moöga terraga ennese alla
sai, ja olli nüüd endise Makedonia rigi asje-
mel öige mitto uut tükki sanud.

Judama sai ka ühhest wallitussest teise
alla, et neil jädawat piddo ja rahholist ello ei
sanud egga sanud. Issesekkes läksid ka weel
tüllisse, senni kui üks funningas Herodes „se

suur», (kellele kül ei sünniks sedda aunimme panna, et ta wägga pahha olli) — teggi Juda meestele hirmus pinamist ja waewamist, et sedda ei sünni keik ärraräkida. Se pilt näitago sulle, kuidas Herodesse soldatid Juda mehhed ja naesed mäe kobastest omma moogadega ja edda-dega wäljaaiawad, ja neid üllewelt kõrgelt mahhawiskawad fiwwi kaljude peäle, et nemmad hirm-sat wallosurma piddid ärrakannatama.

Kurjal Herodesse olli nende waewast hea meel omma uhke kõrge auistme peäl. Agga Jehowa Summalal üle pilwede ja taewa tähtede olli halle meel omma ärrawallitsetud Israeli rahwa üle, kes ei moistnud arwata, mis nende rahhule tarwis läks, ja satis ühhest puhtast waggast neitsist, nimmi Maria, omma kaua lubbatud ja ammo odatud poega mailma sisse, ja Herodesse aial on mailma Lunnastaja sündinud Betlemma lautas, waesel wisil korre

heinte peäl, agga inglid taewa kori peält laul-
sid sel pühhal joulo ööl: „Au olgo Jummalale
förges, rahho Ma peäl, ja innimestest hea meel.“

Ja se sündis sel aial, kui Roma rahwal
olli Keiser Augustus, ja sest Roma rahwast
peame nüüd kohhe laiemalt kuulda sama.

Roma kuningad.

Sellesamma Italia maal, kus nüüd meie
aego on ni paljo mäsämist rahwa seas, et ei
tea weel kegi üttelda, millal üksford ka rahho
senna saab, — seäl on üllem pealin Rom.
Nüüd on se kül üks immelik kaunis, juur lin,
et sinna ühhe päwaga ei ja jalla seäl ümber-
käidud, kui ja ka tubli ferm kõndija mees
olled, ja käid keige pitkemal päwal päwatousest
senni kui loja minnemisjeni, ja igga sammo peäi
olleks sinnul ued ja immelikkud asjad nähha
sest lünnast, mis 753 aastat enne Issanda sün-
dimist sai piisjokeselt asjutud, ja mis nüüd 1860
aastat pärrast Issanda sündimist omma sure
au ja illo polest on kulus ülle keige mailma.
Tamme törro on ni piisjoke, et ja wöttad jedda
kahhe sõrmega kinnikatta, ja ommeti tam-
mepu isse saab ni jureks, et temma willus
woib kaks sadda meest seišta. Tam kaswab
üks tuhhat aastat, enne kui se mahha tulles
wannadusse pärrast: Roma lin seisab peäle
pool kolmat tuhhat aastat, ja ep olle
weel mitte mahhatulnud, waid wanna juur aiab
ikka ued wösjad wälja. 1830 — (se on kol-

mefümne aasta ees) — näggid selle mehhe filmad jedda Roma liina, kelle käsfi nüüd 1860 jedda ramatut Tartolinnas walmistab Ma rahwale luggeda ja tallomeestele kätte wotta. Siis ärgo pango ükski immeks egga pahhaks, kui Roma liinast pitkeminne siin rägitakse ja laieminne selletakse: wanna innimeste jut lähhäb ennamiste ikka nattoke pitfaks, ja wanna aus Roma lin woib ka jedda wäärt olla, et temmast rohkeminne rägitakse.

Esimesenne selle kohha asjutaja, kes ennesele funninga nimme wöttis — sel aastal 753 (e.K.) olli Romulus. Ta andis käsfo, kes agga meesterahwast tahhab liggidalt wai kaugelt jenna ue liina ehhitamisse platsi peäle tulla ennesele asjet teggema, et tedda peab ausaste ja armjaste wastowoetud sama. Selle peäle jooksis hea hull mehhi kokko, muudkui üks wigga: Rusk neile meestele nüüd naesed sada maia tallitusse ja ello ülespidamisse peäle. Tubba funningas Romulus lastis uut käsfo wäljaminna ümberkaudste rahwa kätte, et temma tahhab omma meestega üht immelik illujat kommetit lasta mängida, et sest peawad innimeste kõrwad kaua aega tillijema. — Siis jooksis seätud päwal neid woöraid arroto hull kokko, priksed tüttarlapsed ka monni paar sadda omma issade ja emmade seltsis. — Mäng hakkas, kenna kül nähha; kommet läks eddasi, kulla naabrid wahtisid, kas ommad filmad Beast wälja; wiimne tüf löppis ka otsa, muud kui waja tännada ja Jummalaga jätta ning koi pole miina.

Bolle wanna laddinakele ramatud des üllewel, kas kunningas on käge märko annud ehk juga kord kowwaste willistanud, kas passunad puhuti ehk trummid lödi: siiski mis seäl paljo tähhendust anda tarwis, kui jubba keik se temp olli ammo enne ärrarägitud kunninga ning temma noorte meestega, et: ni pea, kui hakkawad head küllalisesed taggasi minnekit walmistama, siis kargage agga woõraste hulka, ja wõtke igga mees üks keige kennam tüttarlaps, mis temma mele järrele on, — sedda wõtke temma sülle, ja pango temmaga minnema omma maia pole, ja kes tahhaks keelda, ikka kas malgaga wai moõgaga pähhä, kuida juhtub.

Kül neitsikesjed küssendasid, kül wannemad wandusid, ei aitand ühtegi, — läksid kwo wihhaga, walmistasid södda. Bari päwa pärrast keik ümberkaudsed küllamehhed söakisjaga otse Roma liinna pole, ommad lapsed taggasi pärrima. Ni pea, kui lahheng lahti peäsis, jooksid nored norikud ka söa platsi peäle, ommad issjad ja wennad keelma, et nad ei pea nende hea armsa meestele mitte waewa teggema, ja et nemmad ei tahha mitte omma wanna endise küllakohta taggasi miina, waid siin ue Roma liinnas omma hea armsa meestega rahhus, rõmus ellada. Küllamehhed wötsid jutto kuulda, leppisid Roma meestega illusti ärra, läksid iggäüks omma male, norikud jäid Roma liinna. Nenda teggi esjimmenne Roma kunningas. Agga kuida teggi kaks sadda aastat pärrast sedda wiimne Roma kunningas? Temma läks omma äiaga tüllisje, wiskas wannakest radihone

treppist mahha, ulitja peäl söitis üks furjateg-
gia ülle wanna funninga (hirmus on kül firja
panna, et se olli temma omma tüttar, nore
funninga furri emmand), ots peäl, nago pilt
julle tähhendab.

Siiski tulli nore funningale, kenneft se pahha
mörtjuka aassi olli wäljaläinud, ka kättemaks-
misje tunnife kätte. Temma läks üht woöraft
liina ärrawoitma, seenni kaua teggi temma poeg
Roma liinas üks häbbematta teggo ühhe ülle-
ma moisniikko abbikajale. Se naesterahwas,
kes kül olli wastoseisnnd, ei woinud sedda häbbi
ärrakannatada ja teggi ennesele isje surma.
Rahwas wihhastas selle funninga poia häbbe-
matta teo pärraft nenda, et nad tedda saotsid
minnema, pannid liina wärrawad kinni, ei
lasknud pärris funningast ka ennam siise. Roma
funningariik olli otja sanud, 7 funningast

neil olli olnud, kahheksamat nemmad ei tahtnud enam, wötsid ennesele omma ennese suggu jeltsiit aujad mehhed wallitsejatteks.

Roma wallitsejad.

Enne olli üks Bea, nüüd sai neid mitto Bead. Mitto Bead ei anna ennast mitte ühhe ainsa mütsi ehk kühbara alla fogguda, ja paljo fokkad förmetawad pudro ärra, et ei kolba enam suhho wötta. Nenda läks ka Roma liinas pea se uus assti saasti.

Kuulgem nüüd ue wallitusse seädusjed. Keige üllemad nouandjad saab rahwa seast wallitsetud, ja nende aunimmi olgo Konsul, se on nouandja. Igga aasta sago jälle ued wallitsetud, et nad mitte liaste woimust ennese fätte ei kisu. Kui monni häddaaeg peäle tulleb, siis saab weel üks keige üllem Beamees wäljatorjatud, agga mitte kaueminne, kui kuus kuud ehk pool aasta: siis kohhe jälle teine wanna asjemele.

Üks neist Konsulist olli Brutus. Ta olli käsko annud, et kes liina rahwa seas mäsämist töstas üllema wallitusse wasto, et selle Bea saab möogaga ärraraiutud. — Korraga kërra lahti, keik lin on lifumas, kulufje, et suur hulik rahwast on sedda nouu wötnud, Konsulid asjemelt mahhatösta. Brutus lasseb ommad soldatid need mehhed üllesotsida, kennest se rahwa kërra on keige esite wäljatulnud. Nemmad leidsid kohhe ärra, töid kaks noort meest kohto järje ette. Brutus ei woistnud arwata, et se

piddi temma ommad poiad ollema, agga et ta furd olli se käst wäljaannud, et kes mäsjamist tõstab, selle Bea tulgo mahha, — siis temma ei tahtnud omma mehhe sanna taggasi kiskuda. Nored mehhed langesid põlwili, andeks palluma; isja filmist tulli filmawet, isja suust tulli kohtokäst: „Bead mahha!“ Rahwas pallus. — Ei ühtegi! — Nored mehhed said surmale ärrawidud.

Misjuggune tulline waim olli Roma rahwal omma maad ja liina waenlaste cest hoida, jest tahhame ka paar sannad jure panna.

Üks naabrirahwa kuningas tulli Roma liina wasto söddima. Wooras wäggi tahtis ülle jõe silla liina sisse minna. Silla wahhid ei judand wastopanna, likusid taggasi. Siis astus üks mees (Horatjus Kofles) omma kahhe abbilistega ette, ja hüdis omma mu seltfimeeste wasto, et nemmad temma selja tagga peaksid sillapuud peält ärralõhkuma ja jõkke wiskama. Waenlasjed aiasid tuggewaste nende kolme meeste peäle, kaks langesid, kolmas (Horatjus K.) seisib nago müür ja woitles otjego loukoer. Kui ta näggi, et temma tagga on jubba hea tüf silda mahhawoetud, et seält ennam waenlasjed ei sa ülleminna, wiskas ennast ülle Bea Tjupst jõkke, hoidis teise käega kilp omma selja ülle warjusk woõraste nolide cest, ja teise käega oiws joudjaste liina pole. Kül waenlasjed laiskid ommad nolid terrawaste ja tubliste ta peäle lennata, muudkui üks Baught ja Baught. Kilp olli warjusk, mees sai liina, lin olli hoitud, waenlasjed piddid pahhandusjega se furd järrele jätma.

Beel üks tük jest söast. Senni kaua, kui woõrad seisid ümberringi linna, läks üks Roma mees (Muutsius Stsewola) jallaja wälja, woõra kunningale otsa teggema. Sai temma telgi sisse, arwas et se ta on, pistis omma moõgaga ta rinde sisse, et ta kohhe mahhalanges. Ugga se ep olnud mitte kunningas isse, waid üks temma üllemattest. Kunningas kãrritas: „Sinna kelm ja koer, kas tead, et ma lasjen sind kohhe purida peäl purruks ja tuhhas tulle kã ärrakõrwetada!“ — Ja seäl telgi sees seisis üks suitsotamisje riist, kus peäl punnased sõõd õhkasiid. Mees wastas: „Wata, kui palju ma so tuhja tuld kardan!“ hoidis omma parrem kãssi rusõika kõmbel kokkopiggistud nende õhkuwatte sütte sees, senni kui se olli ülle ja ülle mustaks ärrapõllenud, et walged sõrme luud hakkasiid jubba wälja paistma. — Ja kui kunningas keliõ weel rohkem tulle kã omma kãt hoidmast, siis mees ütles: „Nenda kui minna ei karda tüllesurma, nenda ei arwa jest ka mitto jadda minno rahwa seas, ja kui minno moõgast olled peãsnud, nende raua eest ja ei peãse!“ — Kunningas jõi mõtlema, leppis Romalõstega ärra, läks omma male. Muudkui jedda ta teggi, et Romalõsõed pidid temmale üks jaggo nored neitsid otjego pandiks liggi andma, et nad ei tohhi temmale sõdda tehha: ja kui nad õmmeti peaksid omma lubbatud tootust rikkuma, siis on temmal lubba, need nored Roma tüttarlapsõed ärrasurmata. Kaup sai tehtud, kennad lapsõed lãkõsid rõmoga omma isjama eest ennast wangi andma.

Paanti neid ühte hõnõsse õje finni. Üks üllem neitsit nendest (Alõlia), wõttis tasjafeste õje ukje riwid lahti, hüdõs teiste wasto: „Eks meie moista ojuda. Rähme!“ — Ja läksid ja ojusid ja ollid wangist peästetud.

Raabrid ei annud ka eddaspidi Romalistele mitte rahho. Üks tulli, teine läks: ikka ueste sõakisja. Siiski, et Romalised nenda waprud mehhed ollid, ei sanud jessinnane sõaasfi neid weel mitte rikkuda. Agga pärris sõja uss olli se est pidid selle rigi wallitsusse sees. Üllem suggu (kel nimmi olli Patriitjad) tahtsid allama suggu rahwast (kel nimmi olli Plebejad) hea melega jalge alla sada, ja need ei tahtnud jälle teiste meeste jallapengiks olla. Ennamiste on nijugguste rioasjade jures ikka süüd ühhel ning ka teisel pool. Olleksid need jammad rikkad mehhed moistnud ja ka tahtnud waeete meeste põlwe nattokest kergitada, ja olleksid need waesed mehhed moistnud ja ka tahtnud monnikord ka nattoke järrele anda ja ju finni piddada õigel aial: siis olleks keif rioasfi peagi leppitud sanud, nago tullekahjo, kui se alles hakkab põllema, ja warsi hästi wet peäle wisjatakse. Agga, parrako Jummal, selle tullekahjo jures olli ka, nago monne mu jures, mis küllakaudo juhtub, — waltijaid ja lobbisejaid waljo, agga aitajaid ja abbimehhed pijsut!

Üks rahwa üllem olli ommad silmad heitnud ühhe kenna waeje mehhe tütre peäle, satis wallewandujad hea rahha eest kohtolaua ette tunnistama, et se on temma pärris orja. Tütтарlapse wanna isja tundis kohtomoistjatte silmist ja

juttust isjefeskes ärra, et neist meestest polle
 õigust lota, „nad wahhiwad mo kenna tütre
 peäle, nago hundifilmad lamba tallefesje ümber.
 Barrem heitko temma hinge omma ihhopuhtus-
 ses, nenda kui ta ommast emmast on sündinud,
 kui et ta naerdud ja rikkutud peab häbbi meie
 sugguseltsi peäle toma!“ — Seäl liggidal kohto
 kaebamisje platsi kõrwas olli lihhonikko poot.
 Wanna isja wöttis seält laua peält järsko suur
 nugga kätte, pistis omma illusa tütre süddame
 siise, et punnane werre joon wälja purtsas,
 ja neitsit kohhe surma kätte langes. — Agga
 nüüd kihwatas tulline wiha sure hulga ümber-
 seiswa rahwa seas, üllekohtused seadusse and-
 jad said ammetist lahti, ja woimus sai se kord
 allama rahwa kätte. Eßtotsja näitis ka keif hea
 ollewad; kuida pärrast sai, same eddaspidi
 kuulda, muudkui ni paljo ütleme jubba ette:
 Üllem wallitus olgo ikka ka üllema rahwa
 kä, ja allamad kohtomehhed olgo jälle allama
 seltsi seest wäljawallitsetud, ja ülle keifide üks
 hea, tark, wapper üllem rigi Wallitseja, olgo
 temmal nüüd kunninga ehk Keisri nimmi:
 wata, kui nenda keif need hinged jelle arro
 peäle mõtleksid, mis kord iggaüks peab andma
 ommast ellust siin ürrikesjes mailma põlwes
 seäl iggawesje üllema rigi Wallitseja ees, kelle
 aujärg on kõrgem kui pilwed ja üllem kui taewa-
 tähhed: kui nenda iggamees seisab omma seätud
 kohha peäl, nago ühhe terve joudsa ihho lii-
 med, mis ka mitte keif ühhesugguse auu sees
 petakse, ja on ommeti keif wägga tarwis: Pea
 keige üllem, siis rinnad, siis köht, siis jallad:

wata, seäl posse nurrijemist egga rändamist, waid iggamees jääb senna paigale, kuhho suur Jummal on tedda seädnuud. Rahhopolw kaswatab, rio põlw kautab, ja jõdda on weel keige hirmsam asfi.

Wata sest üks pilt, kuidas R o m a meeste sõa-

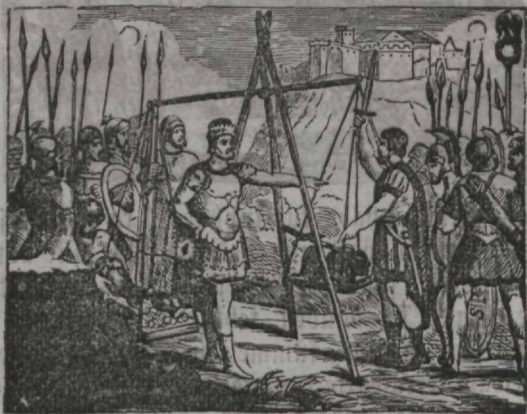

wäggi jötta lähhäb: kui tuhhat ehk ka rohkem sol-datid omma moöga ning oddaga, siis jälle astub üks inneto suur sõa-loom ehk ärraõppetud Elewant, kel laudest tehtud torn selgas, ja torni sees omma kümme meest, kes üllewelt lasjewad terrawatte raudnolidega. Hea sel meh-hel, kenneft se möda lähhäb, agga hädda selle waesele, kedda nool mahhapanneb pitka unne kätte langema.

Roma jõdda ommal maal.

Pohja poolt tulli üks woöras kunningas (Prennus) omma sõawäega Romamaad ärra-woitma. Romalisjed jaatsid mehhed küssima,

mis õigussega nad ollid wäljatulnud woõrast maad ommale pärrima. Kuningas wastas: „Moõga terra on meie õigus, ja wapra mehhe pärralt on keif, mis ta kätte saab!“ — Sõalaheng peäsis lahti, Roma lin jäi waenlaste kätte. Romalised pallusid, et ta nende käest hulga selget kulda se kord wõttab, ja jättab neid siis rahhule, — ja hakkasid kulda kokko kandma kalomisse waekauside peäle. Kuningas watas peält, wiiskas korraga omma raske moõk ka weel kalo kausi peäle, ja ütles: „Wange selle kofta ka weel kulda jure!“ Wata se pilt.

Keif rahwas koftus ärra, muudkui üks tubli mees (Kamillus) astus teiste ette ja hüdis omma rahwa wasto: „Wõtke keif se kuld kausi peält ärra. Roma mees ei otfi ommale fergitust fullaga waid rauaga. „Minno raudmoõk olgo eõsimenne, mis ma üllestõstan, kes tulleb minno järrel waenlased ärraaiama!“ — Ja

fiis koggus neid kofko iggalt poolt, ja lah Beng peäsis lahti, ja waenlasjed said taggasi aetud.

Üks södda otjas, teine kohhe jälle kä! — Kei- tide mäsjajatte nimmed polle tarwis ühhe piis- jokesse ramato siise üllespanna, sest on kül, kui feige kuulsamad nimmed firja pantakse.

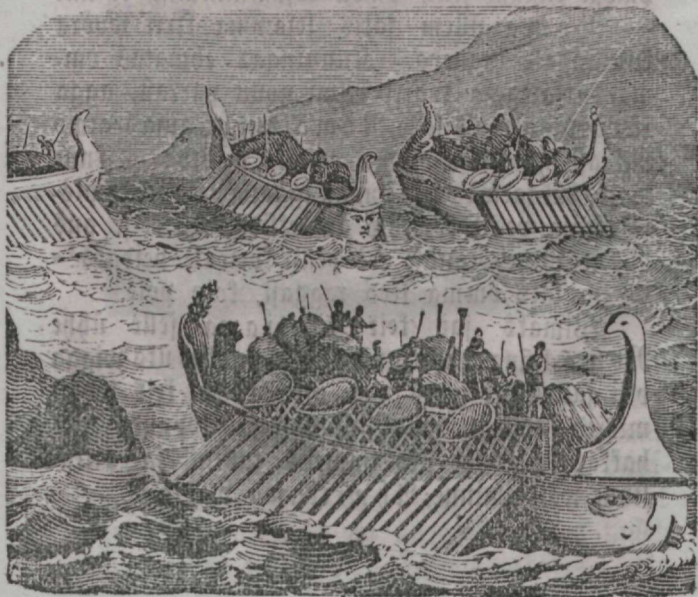
Jälle tuli üks woõrama kunningas (Bir- hus) Romaliste peäle. Et temmal kül immelik juur wäggi olli, ja Elewantid ka, siiski Roma rahwas taples tubliste wasto. Üks nende wäeüllem (Wabritsius) sai woõra kunninga tohtri käest firri, kus olli üllel, et kui head maksj arstile lubbatakse, siis ta tahhab omma kunningale nisuggust kange kihwti surmajoki rohho assemel siiseanda, et ta kohhe selsammal päwal ennam selle päwa lojaminnemist ei nä!

— Roma üllem satis sesamma firri woõra kunningale luggeda. Kunningas ehmatas om- ma kurjateggia tohtri kelmi nouu pärrast, agga römustas ennast selle Roma mehhe ausa waimo pärrast, ja ütles omma meeste wasto: „Enne woiks kül taewa päike omma iggapäwase jooksmis- se teraia peält kõrwale ärraekside, kui et se aus Romalinne õigusse tee peält kõrwale heidakš!“ — ja läks omma teed taggasi, koio pole.

Wimaks sai keif Staliamma selle ühhe Roma liinna wallitsusse alla, muudkui üks wigga olli jälle seäl jures, et ni pea, kui keif söddi- missjed ommal maal ollid otja lõpnud, siis hakkas ka kohhe üks immelik tulline ja pitka- linne waidleminne Ahwrikama wasto.

Roma jõdda woõral maal.

Ahwrikama merre äre peäl olli üks lin (Kartago, seäl kus nüüd lin Tunis on), ja selle linnaga läksid Romalisjed sepärrast tüllisje, et ühe lounamerre sare peäl (Sitsilia) olli wahheldamist kahhe tüllitseja seltsi wahhel, nenda et üks selts kutsus Ahwrika mehhed ommale abbiks, teine selts wassus Roma mehhed appi. Romalisjed ei prukinud enne jedda mitte sured jõalaewad, nad said omma wähhematte kauba-laewadega läbbi; agga nüüd öppisid nemmad omma waenlaste käest ka jedda kunsti kätte, nijuggused sured jõalaewad ehhitada, nago sa nääd selle pildi peäl ollewad.

Esimesenne sõdda lõppis nenda, et woimus jäi Romaliste kätte, Ahwrika mehhed pidid trahwirahwa maksma, ja se saar, kennest tulli olli tousnud, jäi Roma rahwa wallitusse alla.

Teine sõdda hakkas, ja se tulli nenda: Kartago rahwas olli Ispaniamaal üht linna ärrahawwitanud, mis Romalised seal maal ollid asjutanud. Roma kindral läks Kartago linna kaebama, ja tahtis, et nad peawad sedda kahjo ärratasuma. Ei nemmad tahtnud! — Siis wihhastas kindral, wöttis omma kue hõlma kocko, nago piisoke kot ja küsis: „Kumba teie wallitsete, mul on siin kotti pesjas kaks asja, teine rahho, teine sõdda!“ — Kartago üllemad ütlesid: „Anna, kumba sa tahhad!“ — Kindral kostis: „Olgo siis sõdda!“

Ja siis tulli Romaliste kaela üks ränk ja raske sõahädä, sest tulline wapper Hannibal olli waenlaste üllem sõapealik, ja se jamma olli jubba poisikesse põlwel omma isja käsjo peäle pidand wanduma nende ebbausjo altari ees, et kui temma kord sureks kaswab ja mehheks saab, siis tahhab temma keigest jouust, melest ja wäest Romaliste waenlanne olla ja jäda, senni kui wiimne õh temma suust tulleb. Üks pühha sanna ütleb koggoniste teistwisi, et peame omma liggimest armastama kui isseennast: agga mis paggana rahwas sest teab ja tunneb? — Neil ei olle muud käsjo, kui hammas hamba wasto, ja film filma wasto. Wata nüüd pildi peäl, kuidä wanna isja omma noort poega juhatab isje patto wandet ommast suust last-

ma, ja selle ühhe wannesanna pärrast piddid
wimaks mitto tuhhat meest ühhelt ning teijelt
poolt hirmsat söasurma leidma. 50,000, se

on wiiskümmend tuhhat Roma soldatid lange-
sid ühhes ainjas lahhengus, Kartago tappe-
tud soldatide arro jägo weel nimmetamatta!

Hannibal olli Hispania maalt ülle
Birenäi mägedede tulnud Italiama pole,
seält olli temma kõrgede Alpi mägedest omma
luggematta söawäega ütlematta waewaga ülle-
läinud, kus sel wannal aial waewalt üks üksine
tekaia ellohäddaga üllejai. — Meie päiwil söi-
detakse kül tollaga neist mägedest ülle, sest
wanna Bonaparte, — (kes wiekümmne aasta
eest tulli omma önne katsuma Wennemale),
— se on need teed lasknud Italia mägedest
ülle tehha, ei kül mitte ühhe hea nouu pärrast,
waid sepärrast et temma omma rüggimentidega
ja omma kanonide ehk suretükkiidega hõlpsaste
ja ruttuste woib senna lennata, kus ta ial tah-

hab. — Agga sel aial, kenneſt meie rägime, miſ kaſs tuhhat aastat jubba ſelja tahha waunud, ſel aial ei ſanud ka tallowanfriga ſeält ülleſöita, kuſ nüüd töld lähhäb nelja hooſtega wurrinal eddaſi.

Et kül Hannibal olli Romaliſte üle ſe ferd woimust ſanud, ſiiski olli temma ſöawäggi ka hulf wähhemaſs läinud, ja kui ühheſt rahhafottiſt iggapääw wäljawoetaſe, ja ei panta mitte wahhel ka jälle ſiſje, ſiis tulleb ommeſi wimaſs nappuſ kätte. Kül mees otas pitki filmi, kaſ tulleb kegi Kartago linnast temmale abbiks ja kinnituſſeks. Ei ühtegi!

Kui jubba öige kiſjaſ kä, tulli ſannumid Hannibali kätte: „Sinno wend Haſdrubal on jubba tee peäl ſind keigeſt kiſſikuſſeſt ärrapeaſtma!“ — Se olli nago eſſimenne päwapaiste pärraſt pitkaliſſe wihma aia! Agga ſe teine ſanna warſi pärraſt ſedda olli jälle kurbduſ pärraſt römüſtuſt. Üks mees töi temma kätte üks werrine Bea, miſ ſöalahhenguſ olli ühhe linna uliſja peäl mahharaiutud ſanud, ja miſ waenlaſſed üle müri ollid mahhawiskaſtud; ja ni pea, kui Hannibal ärratundiſ, et ſe on temma armaſa wenna werrine Bea, ſiis kattiſ temma ommad filmad kinni ja hüdiſ: „Oh minna iſſe waene, ja oh minno waene iſſama. Nüüd on keik hukkaſ ja wiimme otſ kä!“ — Ja nenda ſe olli ka! Roma kindral (Stiſipio) woitiſ Kartago riki ärra, nenda et nende walliſſuſ merre peäl olli otſaſ, ja et nemmad ilma Romaliſte lubbata ei tohhi omna moõka tuppeſt tommata. Hanibal pididi ommalt maalt

ärripöggene ma kaugele male, ja ei leidnud ommeti ei seälgi rahho. Roma soldatid ollid temma warjopaika ülesleidnud, ja seisid hulganü ümber temma maia, tedda wangi wõtma. Ei temma suur südda ei kannatand sedda möttet, et peaks omma tulliste waenlaste wang ollema, wöttis piisofesse klasi seest jurma kihwti allanelata, ja se teggi temmale filmapilk otja.

Kaks hirmsat södda ollid ommad werrelipud laiale wäljalautanud, et nüüd ommeti woiks se lotus olla, et hakkab ka walge rahholip ennast näitama mäggede otšas. Ja se olli ka nattofest aega, agga kui kauaks?

Üks Roma üllem rahwa rigi seädušse kulutaja (Kato) lõppetäs igga jutlus ehk kõnne, mis ta rahwale kohto platsi peält piddas, ikka nende sanna sanna dega: „Peäle sedda arwan minna, et Kartago lin peab sutumaks Ma peält ärrakautud sama!”

Ja nenda se sai ka! — Üks liggimenne Ahwrika rahwas teggi allati Kartago meestele tülli ja waewa. Nemmad omma hädda sees lasksid Romalised palluda: „Tulge meile ommeti appi, et meie nüüd olleme rahho-leppingut teinud, meie ja teie. Tulge rutto, sest meil on wiimne hädda kä!”

Romalised ei wötnud sedda kuulda, neil olli öige hea meel sest Kartago meeste häddast, ja wanna rahwa kulutaja (Kato) sütis wihhatuld ja kaddeuše legid ka ikka rohkeminne põllema. Siis lõppis Kartago meeste kannatusse meel ka otja, hakkasid södda tõstma Roma meeste wasto.

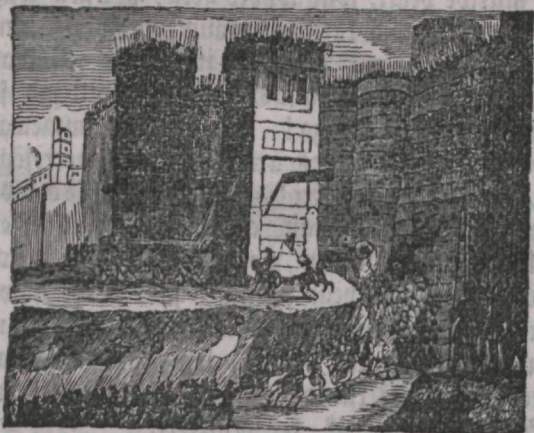
Sedda agga tahtsid Romalised, et need teised pidid tülliasja hakkama. Nad lastsid neile üttelda: „Nüüd tulleme teie linna tullega ärrahäwitama!“ — Ja tullid omma laewadega ülle merre. Kül pallusid Kartago rahwas wasto, siiski keif ilma asjata! — Kül nad jõddisid kui loukoerad omma kindla linna wallide ja müride peält, joud löppis ärra, Roma wäggi sai linna omma kätte, ja innimeste ihhud lange- sid moõga terra alla ja innimeste ellomaiad tullelegi kätte! Hirmsaste teggid woitlejad selle ärrawoitud rahwaga! Ei antudgi immewatte lastele emmade süles armo, keif üks werrejõggi, ja keif üks tullemerri! — Romalised õiska- sid selle woido pärrast, agga ei teadnud Sest, kelle kä keige üllem woimus, ja kes taewast nääb, mis Ma peäl sünnib, ja kes on ähwar- danud ilmaarmota rahwale, et kättemaksminne on temma pärralt. — Ja sest peame tullewatte peatükkide sees kuulda sama. Siiski weel enne üks luggemisse tüf, kel peälfirri:

Roma woiit.

Roma wäggi sai keige teiste ülle woimust, ei mitte sepärrast, et temmal olleks rohkem sol- datid olnud, kui keigil mu rahwal, waid sepär- rast, et temmal rohkem kunsti olli wäljaar- watud, sõa aial omma wastased ärrawoita. Arwa isse, mis woiks kül kümme tuhhat soldatit ühhe linnale waewa tehha, kui selle linna kindlad mürid on kümme jülda kõrged, ja peält ehk üllewelt lassewad mehhed allati nolidega hakkajatte pähhä,

ja wiskawad seält palki, kowwa, kewa wet ja õhkuwad sööd mahha. Kanonid ehk suretükkid egga rüüsirohto ep olnud neil weel ammo mitte sel aial wäljamötteldud: siis ja nääd, et ka üks suur hulk soldatid ei sanud ühtegi ühhe kindla llinna rahwale waewa tehha.

Agga wotta nüüd furd selle pildi peäle wadata.

Siin nääd ja Romaliste jõe kunsti. Nad aiasid nisuggused kõrged, puust üleseehitud tornid, raudrattaste peäl õige liggi woõra meeeste llinna walli kõrwa. Need tornid said pari kaupa teine teise liggidal seisma pantud, et üks jämme palk wois mollemattest läbbi aetud sada, seäl keß kohtas, kus se auk olli se peäle walmistud. Selle palgi külge olli hulk kowwad kõied seutud, nende peäl rippus tule kä üks weel õige pärris raske ja ränk, jämme ja kindel palk, kel rauast wallatud oinapea olli ette otša kinni pandud. Sellega nad pörrotasid ühte

pubko wasto müri, senni kui kiwwi kiwwi jär-
rele müri seeft wäljakukkus ja se auf ikka sure-
maks sai. Üllewel torni otjas olli hulf mehhi
omma nolide ja pigide ja moögadega walmis
otamas sedda parrajat aega, millal lastfid nago
üks lai sild torni laest müri äre peäle langeda. Mi
pea, kui se sild olli mahhalastud, siis nad joud-
fid hulgani ülle se silla woöra meeste liina
walli peäle, ja löid mahha, kes agga ette tulli:
ja sel wisil jäi woit allati nende kätte.

Nenda läks Makedoniama ning Kreka-
ma, Siriamama ning Egiptussema, teine
teise järrele nende kätte, et igga aasta tulli
ärrowitud rahwast ja maad Romalistele jure.
Widda ennam nende wäggi kaswis, sedda roh-
kem kaswis ka nende julgus. Wata sedda pilti.

Siin seisab üks woõrama kuningas Roma sadiko ees. Se küsib: „Kas tahhad heaga, ilma sõddimisjeta, ennast meie alla heita keige omma rahwa ja madega!“ — Kuningas ei tahtnud. Sadik wõttab omma keppiga üks ringi piir, nago rattamodi, liwa sisse aiada ümber kuninga jallad, ja ütleb: „Kule, mees, enne kui sinno jallad ülle selle ringi sawad, pead sa selget wastust andma, kas tahhad heaga meie alla heita, wai mitte?“ — Kuningas ehmatas, hüdise: „Teie tahtminne sündko!“ — Jälle üks suur mailma riik pari minutiga ja wähhä sannadega Roma meeste wallitsusse al.

Siiski, liigjulguš ja liigrifkus, need kaks asja on nago sõjad ussid ühhe innimesse ihho sees. Romalised andsid ennast ni hirmsa prassimisse ning lakkumisse sisse, kullutasid ni sure hulga rahha omma kometi mängimiste ning teatri kunstide peäle, et sedda ei woinud ükski üllesarwata. Üllem rөөm olli weel se, kui kümmetuhhat meest istusid kiwi pengide peäl, mis ikka teine ridda teisest kõrgeim olli üllesehitud, ja kus al kessel piddid waesed orjad ja wangid metslomade wasto sõddima, mis norelt ollid metsast pütud, ja siis sureks kaswatud, ja kelle söök olli suurdel pühhadel innimeste lihha. Mis woib üks palja ihhoga mees, et temmal kül lühhike moök kä, — mis ta woib tehha ühhe moiraja werreahne loukoera wasto, sedda kiwikeldrist lastaks ta peäle tulla, ja kel se joud on, et temma omma esimesse käppaga lööb keik rinna ja küljeluud purruks ja pihhuks, ja hakkab omma terrawatte ham-

mastega sedda maggusat prati enne se fiise aiama. Ja watajattel ümberringi lust ja rööm ja kättega plaksuminne ning passunatte hüüminne. Muudkui jälle uus wang astugo ette, loufoeraga södda teggema. Kus jääb nisugguste pimmeda pagganatte jures selle wanna kirjasanna au, et kes ilmasjüta innimeste werd wallab, et selle werri peab ka wallatud sama!

Loeme eddast, kas tulles pea kättemaksmissse tund neile, kes ei moistnud arwata, mis nende rahhule tarwis läks?

Roma riid.

Kolm korda kolm meest teggid Roma rahwa ello ni raskeks, et sedda ei sünni keik üllekrävida, kuid a ühhe ning sellesamma rahwa mehed söddisid teine teise wasto, et kus olleksid pidanud rahhotalmid öitsema, seal jooksid werrejoed surmamerre pole.

Esimesesjed kolm mässajad ollid (Marius), (Sulla) ja (Tsinna). Üllema rahwa seltsist wallitsetud ollid allati allama tougust korjatud meeste wasto, üks riid ja wihhawaen wastastikko. Nenda olli se nüüd, nisammoti olli se ka pärrast.

Omma enneste liina turro platsi peäl läksid meeste wäed teine teisega söddima, kus ühhel ainsal päwal langes kümme tuhhat meest. Kui wimaks laks neist üllematsest wallitsejattest ollid surnud ja kolmas seädusse andja üksi olli järrele jänud, hakkati kolkoarwama, mitto

meest siis ülle keige, — ühte summa — ollid sel mäsjamisje aial omma ello ärrakautanud, leiti neid ollewad: saddy tuhhat innimest.

Zälle wötsid kolm meest rigi wallitusje ohjad ennese kätte, egga unnustand mitte hea kowwa piitsa paela ka liggiwötta, — moistojanna kombel völdud. Nende nimmed ollid (Bompejus, Tsejar ja Krassus). Sest kessmisest on üks weider kirjo sanna rahwa põlwe mällestusjes järrele jänud, mis selle mehhe uhket meelt ärratähhendab, kui se ka näitab nago maddala waimo tunnistus ollewad. Siiski eks polle kirjas üks sanna, et pimmedusse pealik moondab ennast ka walguje inglisk; ja innimeste ellus on sedda ka nähtud janud, et kes wahhest omma uhkuse pärrast tahhaks lõhki minna, (nago ülespuhutatud scapöis ülle tulle hoitud), et nisuggune wöttab monnikord, teist petma, — keige allandlikkuma waimo märki omma kõnnette ning kombede sees ülesnäidata.

Tsejari kulus sanna olli nenda: „Minna tahhan enneminne keige eßimenne olla monne kulla kohtas, kui et ma tahhaksin teist kõrwalist ehk allamat platsi piddada, kas jures Roma linnas!“

Need kolm meest said ommale se nimmi, et se on nüüd: „kolme meeste wäggi,“ (ladina ehk Romakele Triumwirat), kolme meeste wäggwald, ja need kolm meest jaggasid siis ka sedda suurt laia Romamaad keige nende jure tulnud woõrama jaodega, mis Romalisked ollid pitka aiaga keif omma alla ärrawoitnud, — sedda keif jaggasid nemmad kolmeks jauks,

et igga mehhele sai üks osja sest, omma mele tahtmist täita, omma sögi kõht täis aiada, omma sagikot täis toppida. Siiski, „kurri tulles kutsmata,“ — wata jure mehhe Tsesari elloots siin pildi peäl.

Nüüd olled ja waene mees „kõrwalist ehk allamat platsi kül sanud jures Roma linnas.“ Sest sind saab kõrwale lükkatud, ja allama kõhta paigale pantud, kuus jalga al Ma. Kül monni temma sõbradest olli temmale nouu annud, et ta sel päwal ei pea mitte kõhto tuppä minnema, et seält woib temmale pea middagi pahha sündida! — Ei temma uhke wõtnud nende head maenitsemist kuulda, waid mõtles: „Kes woib, kes tohib minnule ka liggi tulla!“ — Agga „parrem ikka ettewata- mist kui pärrast kahhetsemist!“

Nüüd tulles weel kolmas ning wümne „kolme meeste“ wallitus. (Antonius, Oktawius ning Lepidus). Need kolm üllemat seltsi wallidsejad tahtsid nago ühhe korraga feige allama rahwa wastopannemisjele otsa teha, tullid omma soldatidega lüna, ja löid mahha, kes agga ette juhtus, fennest nad arwasid ehk ka teadsid, et se on nende wasto. Nende wihha pärrast pididi ka feige üllem rahwa fulutaja (Tsiitsero,) kes allati olli head sowinud omma rigi rahwale ja nende wallitussele — se pididi ka omma ello jätma. Agga „kolme meeste“ wallitus löppis ka otsa, üks nendest sai teiste mollematte üle woimust, ja temma nimmi olli Oktawius ehk ka Augustus: ja temmale sai se aunimmi, et ta on üks Keiser, ja temma wallitusse aial on Se Ellowürst sündinud Naatsjaretti lünnas, kelle nimme peäle ka meid sai lord ristitud — ristiinnimesteks.

Roma Keiser.

Temma aial olli Roma rahwa riik feige surem üle feige mu rigide ja Ma jaode, mis agga on üle mailma.

Weel üks fulus Keiser olli Konstantin se juur, kes rist: usko hakkas armastama, ja endiste ebbausso wäärjummalade templide asjemele laskis ellawa Jehowa Jummalale ussofoiad ehk kirrikud ehhitada, Temmale, kes omma ainosündinud Poega meile on annud Lunnastajaks ja kes omma pühha Waimo meile on läkkitanud Juhhatajaks ellotee peäl.

Kui nüüd monni luggeja sedda wahhest woõ-
 raks arwab ehk immeks panneb, et siin meie kalli
 Önnisteggia ellust ei rägita rohke minne selle-
 sinnatse mailma aia ramato sees, — se
 teädfo, et selle peäle on jo mitto ja mitto muud
 ramatud üle mailma ka Ma rahwale kirjotud,
 suremad ja wähhemad: agga meie ei tahha jo
 mitte üks waimolik ussoramat kirjotada üksi
 sest kallist asjast, mis piisofesse Judama sees
 on sündinud meie hingede önnistusjeks: waid
 meil on se mötte ja ettewõtmiune, et tahhame
 teadust anda neist ilmalikkö asjadest, mis
 üle terve laia mailma on sündinud, suremad
 ja tähhele pannemisse wäärt asjad, Keisridest ja
 funningatsest, Madest ja rigidest, söddast ja jälle
 leppimisest, tarkusjest ja kunstist, — ja mis
 agga weel senna kofta woiks putuda ja senna
 siise kolwata.

Muudkui ni paljo ütleme siis sest Bühhaft,
 et ühhest waggast neitsist on ta sündinud Bet-
 lemma lautas, üleskaswanud Naatsjaretti lün-
 nas, et ta on mehhe põlwes kallid ellosannad
 rahwale kulutanud ja wäggewaid immeteggusi
 teinud innimeste heaks, et rahwa üllemad ja
 kadedad Preestrid on tedda hukka moistnud,
 ja et ta on omma ello jätnud ühhe risti pu
 peäl Kolgata mäe peäl. Agga kolmandamal
 päwal on temma jälle surnutteft ülestoušnud
 omma Jesa wäe läbbi, nellikümmend päwa weel
 pärrast ennast näitnud omma ustawa hingedele,
 ja pärrast ölli mäe peält taewasje läinud om-
 ma Jesa parrema pole omma endist iggawest
 auujärje pärrima, kenneft ta wiimsel päwal

tahhab tulla kōhnut moistma ülle ellawatte ja furnutte — õigusse, heldusse ja armoga.

Roma Keiser woidab Jerusalemma linna ärra.

Ja ei mitte üksi sedda pühha liina, waid keif Judamaad. Agga se tulli keif nenda, kuida Issand sedda olli omma rahwale ette kulutanud, et kui nemmad mitte pattust ei pōra, ja kui nemmad mitte ei ussu temma nimme sisse, siis peab nisuggune karristus nende Ma ülle tulles, nago enne ep olle olnud egga pärrast sedda peab ollema.

Esimesenne Roma Keiser olli Augustus, kelle aial Dnisteggia on mailma sisse sündinud.

Teine Keiser olli Tiberius, kelle aial Dnisteggia otsego se Tal, mis mailma patto kannab, pididi surma orrust läbbi käima, et temma iggawest ello woiks kättetua neile, kes temma nimme sisse ussuwad.

Kolmas olli Kaligula, kel werreahne meel olli ja kes sowis, et keigel Roma meestel woiks üks ainok kael olla, et ta sedda ühhe ainja hobiga woiks mahharaiuda.

Neljas olli Klaudius, kes häbbematta naesterahwa kätte jättis rigi asjade tallitamist, et keif furjus ja üllekōhhus waewas rahwa süddamid.

Wies olli Nero, kes omma lusti pärrast laskis Roma liina põllema südata, ja aias süüd ilma-süta ristiinnimeste peäle, kedda ellawalt terra-

watte sammaste peäle aeti istuma, ja kelle keh-
had olli törwaga üllemäritud, ja kus nad tuld
külge pistsid, et se olli nende lambid, mis öse
papistid. Sejamma Nero laskis ka omma ennese
emma ärratappa.

Kues, seitšmes ning kahheksamas läksid
rutto teine teise järrele aujärje peält mooga
terra alla.

Wespasianus olli parrem Keiser, kui keit
muud, mis enne tedda ollid Roma üle wallit-
senud, ja temma al tulli se ränk kättemaksmissje
aeg üle Judama, mis nemmad ollid ennesele
teninud omma fangefaelusse pärrast.

Judarahwas ei tahtnud Romaliste wallitsust
ennese üle kanda; nad ütlesid, meie olleme se
Jummalast ärrawallitsetud rahwas, kedda ta
tahhab hoida kui omma silmaterra. Sedda meest
Jesust, kedda meie wannemad on risti peäle
ponud, ei woi meie mitte auustada, sest kui ta
olleks töeste meie Lunnastaja olnud, siis olleks
ta piddand sure kunninglikko auga tullemä,
meid üllemaks rahwaks töstma, ja keit meie waen-
lassed meie jalge alla pannema. Temma on
waejel wisil Ma peäl ellanud, ja kurjateggiate
wahhel risti peäle podud sanud, kuida se woi
meie kunningas olla? Meie isje tahhame nüüd
Romaliste ikke omma kaela peält mahhatösta.

Seäl tulli Wespasianus omma öppind
jõawäe hulgaga mäsšaja seltsi ärrawoitma. Ju-
dališsed koggusid ümberkaudstest linnadest keit
selle ühhe sure Jerujalemma linna kofko.
Olleksid nemmad isjekeskes keit rahholiste lep-
pinud kindla jouuga wastopannema, siis olleks

neil hõlpsam luggu olnud, agga neid olli kolm feltst, kes ikka teised teiste peäle ollid kadedad ja wihhased, et Judaliste sõdda issekeskes, mis liinna sees, olli hullem kui se Romaliste sõdda, mis liinna ees olli.

Keisri poeg Titus sel aastal 70 pärrast K. J. sai woimust Judaliste üle, mis jubba sest hirmsast nälja kannatamisest ollid ärralõpnud ja jooksid kahwatand näoga, nago surmawarjud, läbbi ulitsatte tappetud innimeste werre jöggedest läbbi. Poolteist musttuhhat hinge ühhe ainsa liinna sees, efs siis piddand ommeti hirmus nalg peäle tulles, et üks emma, kedda tulline nalg olli jubba nago hulluks teinud, tappis omma last, ketis sedda lihha, ja söi sedda ärra. (loc laulo-ram.: Jerusalemma ärrahäwitaminne). — 600,000 surnud said üle liinna müri mahha wissatud sel sõaaijal. — Wata siin üks sõapilt mis hirmsa sõa hädda so filmi ette panneb.

Titus tahtis kallist templit hoida, üks sol-
dat wiiskas tõrwakünalt sisse, tulli hakkas üles-
pole aiama, teik kallis tempel tullele kis. Pühha
lin sai nenda mahhastud, et ei jänud kiwwi
kiwwi peäle seisma. Romalissed öiskasid, et
ollid woimust sanud: lastsid hõbberahha tehma
jelle asja mällestusjeks, et nüüd on ommeti
Judarahwas ommast endisest auust mahha-
tougatud tolmo sisse ja häbbinaero kätte, ja

praego seisab Roma linnas üks kiwwi auwär-
raw, mis Titus lastis ülesehhitada, ja kus
peäl on nähha, kuidas Roma soldatid kanna-

wad Jerusalemma templist pühhitsetud kirriko
riistad nago sõasafi ja wiwad sedda omma

male. Bildi peäl ja nääd ka sedda seitsmear-
rolist altari lühtrit, kus peäl pididi Jerusalemma
templis tulli põllema ööd kui päwa.

Agga et Judalised ep olle mitte tahtnud
sedda iggawest ellowalgust wastowõtta, waid
katsusid sedda ärrakustutada Kolgata mäe peäl,
siis on nüüd ka nende templi lühter assemelt
ärratõstetud, et nad waesed hulguwad ülle ma-
ilma, kartes ja wärristes, ja ep olle mitte paljo
ristiinnimest, kes Jummalat palluksid nende
waeste waematud meeste walgustamisse ning
hingeõnnistusse pärrast: agga neid on kül leida,
kes ülleannetumal wisil waest Juida meest pilka-
wad, irwitawad ja kimbutawad. — Kas sün-
nib nisuggustele kül ristiinnimesse nimme anda,
et nad ial polle ärramoistnud selle pühha kirja
sanna wägge, mis Jēsanda omma su on üttel-
nud: „Õnnistus tulleb Juida rahwa käest.“
Se peäle mõtle, luggeja, ja ärra panne omma
pattune kässi selle kaela peäle, kelle Pea peäl
jubba Jehowa pühha kässi ni rängaste on lan-
genud, — waid pallu nende eest!

Roma rigi wiimne ots.

Meie olleme ühhe endise peatükki sees kuulda
sanud, misuggused furjad Wallitsejad seisid
ülle Romama.

Nende järrele tullesjad rigisaatjad ep olnud
kül mitte nenda pahhad, nago need enne nim-
metud, waid monni Roma Keiser on ennesele
ka kitust teninud, nago Trajan, Hadrian,

Antoninus Pius ja Mark Aurel: agganenda kui „üks peäsoke ei to weel jui fätte“, nenda ei woinud need paar parremad wallitsejad sedda keif jälle parrandada, mis endised furjad ollid pahhaks teinud. Ja et woib luggeja isse ärraarmata, mis tembud soldati wäggi teggi Keisride wäljawallitsemisse jures, siis teädko temma, et nad furd forjasid poisikest üllemaks rigiwallitsejaks, kes olli noor 14 aastat, ja teine furd üht poisikest, kel ep olnud rohkem kui 12 aastat. Nende Keisride arrust olli furd üks endine innimesse tapja, siis üks seakarjane, pärrast üks mürisep, jälle üks kärner, wimaks weel üks orja poeg.

Beäle sedda olli weel üks hädda, et woörama waenlassed tikkusid wäggise pohja poolt Romama sisse tulles, ja sepärrast wallitseti faks Keisrit korruga, teine, kel pididi asjet ollema Roma linnas, teine jälle, kes pididi pohja poolste mapiride peäl walwama, et waenlassed seält ei peäse sisse tulles. Muido olleks nou kül forda läinud, muudkui üks wigga olli seäl jures, se on, et need faks Keisrit läksid isjekeskes teine teijega rido, et se pahhandus ei löpnud ialgi otja.

Kui jubba 300 (kolm sadda) aastat pärrast Kristust Konstantin se suur Keisriks sai, siis läks ka ristirahwa asst Roma maal parrema põlwe sisse, et temma hoidis nende usso pole, ja ei lubbanud mitte ennam neid waewata ning pinata nende öige aino usso tunnistusse pärrast, nenda kui sedda endised furjad Roma Keisrid ollid allati teinud.

Beel üks tähhele pannemisse wäart asfi olli se, et Konstantin ei tahtnud ennam Roma liinas omma aujärje piddada, waid läks seina liina ellama, mis nüüd Turgi maal nimmetakse Konstantinopel, se tähhendab Kreka kele, „Konstantini lin.“

Enne surma jaggas temma omma maad kolme jao sisse omma kolme poja kätte, agga sest sündisid jälle ued riiasjad, jenni kui üks nendest teiste kahhe üle woimust sai.

Üks pahha ristirahwa kiusaja olli Keiser Julian. Sõa aial läks nool ta rinde sisse, ja temma wiimne sanna olli hinge heites: „Oh, sa minnust ärrapölgitud Kalilea mees, nüüd olled sa ommeti woimust sanud ka minno üle!“

Woõrama mehhed aiasid kangeste peäle; Teodosius söddis weel joudsaste nende wasto. Pärrast tedda sai ühhest rigist kaks riki, sest temma olli omma suurt maad kahheks jauks jagganud omma kahhe poja kätte: hommikoma, kus Konstantinopel olli pealin, ühhele; ja õhtoma, kus Roma olli pealin, teisele. — Hommikoma sai waenlastest ärrawoitud, ja nüüd lõppeb esimesenne mailma aia ramat otja — se on, wanna aeg, ja hakkab teine tük tulles, mis kutjutakse keskmissjeks aiaks.

II Keskmine aeg.

I. Rahwa rändamine.

1. Saksarahwas.

Kesk Euroopamaad elasid Germanid, mis pärrast on sanud sedda nimme Saksarahwas. Nüüd on Saksama üks hea soe Ma, keigest tundmisest ja tarkusfest täis: siis olli sesamma üks hirmus ja külma Ma, kus paggana usso mehhed metste sees elasid. Siiski olli neil üks wapper ning kindel meel, et Romalised isse piddid nende jures kiitma, mis kitusse wäärt olli. Siina ello nad ei armastand, nad ütlesid sedda wangiello müride wahhel ollewad, ja teggid ommale iggamees omma perrekoht isse paika.

Nende üllem wäärusso Jummal olli Wodan, ja ülle sedda kumardasid nemmad weel nende üllematte wakra meeste waimud, kes sõalähengus ollid omma hinge heitnud. Templid neil ei olnud omma usso tenistusjeks, waid nemmad foggusid pimmeda metsa nurgade sisse kokko, omma palwetunnid piddama, ja ommad ohwrid toma, monnikord said ka innimesjed ohwriks ärratappetud. Preestrid ollid sure au sees ja naesterahwa suggust nöiamammad ka, kes palja jalgo ja lahtiste juukstega ümberkäisid ja tullewad asjad kulutasid tappetud waenlaste werre seest, ja rummal rahwas uskus sedda.

Jodawat wina nad ei tunnud, mis winamarjadesst kaswab: nad teggid odradesst üks jook, mis pea olli nago meieaegne kange öllut, ja mis jodiko Bead ümber aias, ja tublid jojad ehk ka pärris jodikud ollid nemmad ennamiste feif mehhed. Reid olli wägga paljo isseärranis rahwa seltsi, ja need tüllitjesid allati teine teise wasto.

Nendest ollid üllemad 1. Allemannid. 2. Wrankid. 3. Burgundid. 4. Saksid. 5. Wandalid. 6. Kotid. 7. Alanid ning weel teised.

2. Hunnid ja Kotid.

Hunnid tullid Asia maalt, Kina rigi raiade peält Wenna ma pole, Wolga jõe liggi, ja hakkasid Koti rahwa peäle surruma. Kotid pöggenesid nende hirmsa meeste eest ommalt maalt ärra, ja pallusid Roma Keisrit, et ta lubbab neile asset Roma maal, ja se lubbas ka. Agga Roma lised hakkasid ka pea sedda woörast rahwast kangeste waewama, nenda et nende kannatus löppis otsa, wallitjesid ommale isse kunningast, üht waprast söakindrasi, nimme-ga Alarik, pannid tedda kilbi peäle seisma, töstsid sedda omma öllade peäle, ja andsid Kuninga woimust ennese ülle temma kätte. Wata se pilt.

Alarik läks Roma liina pole, woitis sedda ärra, risus sedda puhtaks ja sütis sedda põllema. Siis ta tahtis weel Ahwrika maad

ka omma alla sada, agga surm sai tedda en-
nast ennese alla. Mehhed kaewasid suur kraaw,
et ojawessi pididi keif senna sisse jooksuma, pan-
nid peält poolt paiso ette, et jõe pohhi kuiwaks
jäi, kaewasid senna üks haud, pannid omma
wapra kunninga surnokehha kalliste sõariistadega

ning hõbbe ja kullaga ehitud senna sisse, ja wõtsid tamme paiso jälle lahti, et jõe wõtsi jälle omma wanna kohhast pididi läbbi jooksta, ja wiiskasid mulda jälle krawi sisse, et üksti hing pärrast nende ärraminnemist ei ja nende wäggewa funninga surnofehha ennam üllesleida.

3. Wandalid ja mu wannaaegne rahwas.

Nende mitme rahwa nimmed on kül Ma peält ärrakaddunud, et kusjagil ennam niisugusti ep olle, kes sedda wannaaegset nimme weel meie päiwil kannaksid: siiski peab ühhe mailma aia ramatus ka jikka neist kulumud sama, sepärrast et nemmad ommal aial mailmas on wägga kuulsad olnud, ei kül mitte nende hea teggude pärrast, waid üksti omma hirmsa mäsfamisje ning rändamisje sõateggude pärrast.

Wandalide rahwa funningas olli Genjerik, kes Ahwrika maad Romaliste käest ärrawoitis.

Sunni rahwa funningas Attila nimmetas isje ennast "Summala witsaks," kes tulleb ülleanneto innimessti nuhtlema: ja ommeti olli temma isje üks hirmus werre wallaja. Roma kindral läks ta wasto, ja need kaks wastastikko sõawägge teggid niisugusti lahhen- gut, et kui wimaks surnud mollemat poolt harkati kokkoarwama, siis olli neid peäle 160,000, kes ühhe päwaga ollid langenud.

Jälle tulli Wandali funningas Genjerik

Uhwrika maalt Roma linna peäle, ja risus sedda ni paljaks, et seält on üks wannaegne moistosanna rahwa kätte läinud, et, kui teine teist öige ilmarmotumal wisil risub ja waewab, siis ööldakse: Se on öige Wandali modi risuja.

Roma rahwas ollid furd Kartago meestele tuld ja moõka tonud, tulli kattufse peäle ja moõk kaela kohta: nüüd sai se jälle nendele tasjutud seält sammalt poolt, kus nende kurri teggo olli tehtud sanud. Sure Jummal westirattad jahwatawad pitkamissi, agga kui nad furd hakkawad ümberkäima, siis saab ka tolmuks ning pihhuks, mis nende westi kiwvide wahhele kuffub.

Lombardide kuningas Alboin woi-
tis suur jaggo peälmist Italia maad ärra, agga temma omma naene andis temmale surma kihwti jua, sepärrast et ta olli tedda furd wäg-
gise pannud ühhe surnopea lu seest jodawat wina joma, ja se olli selle naese issa olnud, üks woõ-
rama kuningas, tedda Alboin furd olli wangi sanud ja lasknud ärrajurmata.

Frankide kuningas Klotwik teggi furd sedda tootust, kui ta peaks lahhengus omma waenlaste wasto woimust sama, siis ta lasseb ennast ristida. Sai woimust, sai ristitud, ja mitto tuhhat temma soldatid temmaga, agga parrako Jummal, nende tundminne ja tead-
minne olli nisamma pudulik, kui nende kumbed ja wisid ollid pahhad: se ey olnud muud kui üks wäljaspidine mofkade usf.

Sel aial olli kül waene luggu iggapiddi selle usjo tunnistusse polest. Hommiko maal waidlesid

Breestrid ja kirjatundjad mehhed tühja riidlemiste fannade pärrast; — ja õhtopoolsel maal olli jälle innimeste ello ni hukka läinud, et kui mees olli teist wastast mahhalõnud, siis ep olnud se trahw mitte suurem, kui olleks temma omma küllalisse käest õse pöröja warrastanud.

Kui ühhe innimesse peäle süüd tõsteti, ja polnud selget tunnistust, siis panti tedda "Summala katsmise prowi" alla, kas wiisati wette, ehk aeti tullesse ehk kallati kihwti ta faela. Kui need asjad ei teinud temmale wigga, et ta ellusse jäi nende waewamiste al, siis arwati, et nüüd on temma ilma süta, sest suur Summal isse on sedda selle prowiga üllestunistanud, et temmal polle sedda süüd, mis ta peäle rägitud.

Inglandi sare peält tullid Sakja male Summala janna kulutajad ja rahwa ristitajad ja ehhitasid nisuggused kiwihoned, kus kõrge müür ümber, mis kutsuti, et se on üks flooster, ja seal sees elasid kas meesterahwast üksi, siis olli se üks munkade flooster; ehk jälle naesterahwast üksi, siis nimmetadi sedda nunnade floostriks. Siiski ollid ka monned floostrid mollema seltsile tehtud, kus kül kambride wahhe olli ülesseätud, agga kurja süddamettele ei woi ei pumeister egga mürisep kül kõrged seinad ehk mürid ülestehha, et need mitte kokko ei putu egga kurja ei te. Nad kiitsid kül keik, ni hästi munkad kui nunnad: "Meie olleme kurja mailma rahwa seltsist ennast wäljawõtnud, ja tahhame siin waiklikkus floostri-maias üksi Issanda jüngrid ja järrele tullesjad ning

iggawesse hinge peiolesse ärrawallitsetud prudeksesed olla!" — Agga ei ühtegi, nad wõtsid keif kurja mailma armastust ja lihha ellitamist liggi omma kloostri sisse, ja sedda pahha ello ei sünni keif nimmetada, kui pahhaste nad teggid!

Et selle sure hulga sees ka olli monni tõsine Jummal sanna armastaja ja Jummal kässo piddaja, se on muidogi teada. Ja et mitte keif munkad ei piddand laiskust egga täitnud omma kõht kalli sögi ja jogiga, waid et monned nende seast luggesid ka holega wannad ramatud, ja kirjotasid head tarkusse tundmisesed ja õppetusesed; — se on ka teada. — Muudkui hopis surem hulk olli sest tiggedast: sest kui ka monnedel tundmist olli, agga täitminne läks keif tühja!

Süüski jättame nüüd Giropa maad monnes aiaks seisma, ja pörame ommad silmad ja kõrwad Afiama pole, et näme, kuidas seal luggu, ja kuleme mis seal pool on sündinud 600 (kuus sada aastat) pärrast R. s.

II. Muhameti ust.

Üks Arabiama kaupmees, nimmega Muhamet, wassetas omma rahwa ette, et suur Jummal on temmale ühhe ingli su läbbi lasknud fulutada, et: „Üks Jummal on ja Muhamet temma üllem prohwet.“ — Peäle sedda taples temma kowwa sannadega omma liina meeste

peäle, et nemmad on keif paggana usko ja hopis rummalad omma wäärjummalat tenistusse sees. Need wihhastafid, tahtsid söimaja mehhe suud finni panna. Temma mees läks nende eest Mekka liinast öse pakko Medina liina, jel aastal 622 pärrast Kristusse sündimist, ja sest päwast jadif arwawad nüüd keif Arabia ning Turgi mehhed, (kes keif Muhameti usko on), omma aastade arwo nenda, et kui nüüd meil on praego se aasta 1860, siis on neil nüüd se aasta 1238.

Nende pühha ramat on Koran, ja selle sees seisawad keif nende wagga ello seadused. Esimenne: „Pesse omma ihho ühtepuhko puh-taks.

Teine: „Ballu Jummalat wiis korda päwa.

Kolmas: „Paastopäwal ärra wata lihharoa peäle.

Neljas: „Baestele rahha andma wöttab Paradisi üksed enneminne lahti.

Wies: „Kes täieste wagga, mingo igga aasta ford jalla kauge liina, seäl põlwili ainust Jummalat kummardama.“

Nende usjokombed ollid ennamiste üks wäljaspiddine ju- ehf mokka-tenistus: seestpiddisest süddame ellust ja selle rikkutud luggu parrandamisest ei rägitud ühtegi! — Wihhapiddaminne, rio töstminne, werrewallaminne, lihha ellitaminne, uhkusse meel: ei sest keigest polnud mitte keeldust. Agga muido nad hoidsid wagga kowaste omma petlikko usjo seadusjast finni, et tännapäaw, kui üks Turklane tahhab risti-usko heita, siis raiutakse temma Pe. otsast ärra.

Ni paljo siis sest petja kaupmehhe Muhameeti ussust, kel ükssteiskümmend sohhenaeft olli, kellega ta elläs, — ja kes sedda seädust andis omma rahwale: „Sa woid ommale ni paljo naesterahwast hoida, kui sul rahha on, neid üllespiddada. Midda rikkam, sedda rohkem, midda waesem, sedda wähhem: kui sa kahte ei woi üllespiddada, siis olle ühhe ainsaga rahhul: agga kunningal woib nelli sadda korraga olla!“

Tahhan sulle ommeti paar pettuuse tempo Muhameetist lühhidelt üllesüttelda, et sa woid armata, kui hea mees ta siis olli?

Ükskord ta laskis sõa käimisse aial hulga lihha, leiba ja mu ello toito õje liwa sisse auko panna, kustijsoldatide te möda käis. Said päwa aego näljaseks, nurrisesid, et polle ühtegi süa. Muhamet ütles: „Dot, oot, las' ma pallun Allat!“ (se on Arabia kele järrele: Jummal). Pallus omma Allat, ütles: „Siin meie jalge al on lihha ja leiba ja keik sögiasjo. Wõtke labbidad kätte ja kaewage!“ — Mis wigga seält wötta, kus õje olli mahhapandud?

Teine temp. Temmal olli üks tuike nenda ärraöppatud, et pididi erned temma kõrwa augo seest wälja wõtma omma nokkaga. Kui ta läks omma sõawäe rüggimentidega, rahwas wässiinud, nälgas, ilma palgata, hakkas nattokest urrisema ning nurrisema, siis Muhamet pistis rutto erne terra taskust omma kõrwa auko, tuike tulli lennates ta olla peäle, wöttis terrakest mehhe kõrwast wälja, ja siis ütles Brohwet: „Olge rahhul, mehhed, praego on Alla mulle jälle suurrt kulutamist saatnud, et kes

agga tubliste waenlaste peäle hakkab ja neid ilmarmota mahha lööb, et sel tehakse wiimselt Para diji fuldwärrawad täieste lahti, kus lugematta kenna tüttarlaste hulk tedda peab rõmustama iggawesjest aiaft iggaweste!”

Kül se woib üks häbbematta mees olla, kes rojast mapeälset patto mudda kannab puhta taewa pühjade ello siise. Ja nenda kui se pahha usjo ülleswõtja, nisammoti on ka keif se pim-mestud usjo tenistus ja ussotunnistus, nago se olleks üttelnud: Puhhastage agga sögi waagnad wäljaltpoolt, et nad läigiwad ja paistawad, olgo siis se roog seäl sees täis rojastust ja risumist.

Kihwt wöttis meest Ma peält ärra, agga se kihwt, mis temma ueste ülleswoetud ussotenusse sees olli, se hakkas nüüd ülle laia mailma ennaft wäljalautama. Nenda kui Muhamet ep olnud mitte üksi Brohwet ning rahwakulutaja olnud, waid ka üks Würst ning söafindral: siis piddid temma ülleskohtusse jurma järrel jälle ued Würstid temma assemel aujärje peäle tõstetud sama. Ja sai neid korjatud ja jälle ärralükkatud.

Nad woitsid ärra essiteks Judamaad feige Jerusalemma linnaga. Siis Siriamaad Antiofia linnaga. Pärraft Egiptusse maad Aleksandria linnaga. Seäl linnas wötsid temma soldatid ramatofoggo maia ka ennese fätte, kus 800 aastat keif wanna aia kirjoe tud ramatud ollid illusti ridda möda kappide siise üllesseätud, küssisid, mis jelle hulga pabberiga peaks tehtud sama. Würst (ehk Kalim,

se olli nende wallitsjusse aunimmi) ütles: „Kui need ramatud lähwad meie Korani ussoramatoğa kokko, siis polle neid waja, meil saab sest ühest ramatust kül; kui nad jälle peaksid meie Korani ramato wasto ollema, siis polle neid tarwis Ma peäl ollewad. Niage neid puhhas tulle ahjo!“ — Aleksandria linnas ollid nelli tuhhat (4000) sojad viomisse ehk padi-maiad wai wihtlemisse saunad. Kuus kuud, se on terwe pool aasta köeti neid 4000 saunade ütlematta sure hulga Ebreä, Arabia, Arefa ning Roma kele ramatudega. Praego nuttakš monni sure kōli noorte meeste kulutaja ommad filmad Peast, et need mitto jadda tuhhat ramatud on keik tuhhaš ja tuhjaš läinud. Mis lust se olleš olnud, neid ka weel ärraluggeda! ? —

Meie ütleme se peäle, et meie Tartoliinnas polle prohwešjoridel mitte tarwis leinata, Tomimäe Bibliotekis on neid weel küllalt läbbiluggeda, üks jadda tuhhat ja weel peäle sedda. Ja noortel meestel on ka jubba selle pitka aia sees Aleksandria ramato ärrapõletamise aiaš meie male ni suur hulk koliramatuid asjemele tehtud, et monni noor mees on jubba ommad filmad wiggaseš luggenud, kannab prilli enne kui ta habbet kannab.

Siiski olli se ifka rummal teggo, et soldatid kütšid saunad kirjotud ramatudega: nad woisid selle peäle puud wōtta, ehk ka sedda kuiwatud lojušte sitta, mis hommiko maal prugitakse praegogi, ja mis pari päwa eest üks aurolaewaga taggasi tulnud kaugel maal reisinud tal-

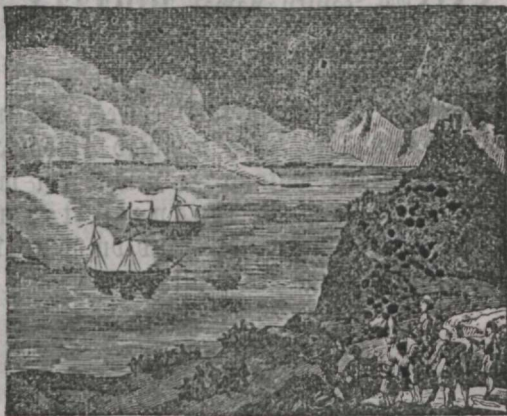
lopoeg ütles, et neil seal puud polle, nad küt-
wad talwe ahjo "sittaga." — Iggal küllal
omma wiis, iggal linnul omma laul. Agga
iggal linnul olgo ka omma pessja, ja hulkuminne
aiab wimaks sandikeppiga käima.

Sesamma Kaliw waewas ka ristirahwast
hirmsal wiisil, et kes ei tahtnud temma Muha-
meti usko wasto wotta, sel kas ahhelad jalge
ümber ehk moök kaela peäle. Wata kuidas üks
ristiusso mees põlwili maas armo passub.

Agga wata ka se teine pilt, kuidas Konstantinopoli targad Kreka mehhed moistsid omma
kunstiga Arabia laewad ärrahawwitada. Üks
nende Ma tarf mees olli sedda kunsti wäljamöttel-
nud, nisuggust tuld waigust, piggist ehk tõrwaft
feta, mis nenda kahjo teeb, nago nüüd meie aegne

püsstirohhi. Merre peäl (mis pildi sees) on kül kaks suurt Arabia jõalaewa nähha, agga kui kauaks: se tulli, mis nende külges nähha on. pildi peäl, wöttab neid pari tunniga nenda ärrapõlletada, et ei jä mitte märki neist ülle wee seisma, waub feik pohja.

Hispania maad wötsid Arabiamehhed ka ärra. Ollöksid hea melega Brantjußsemaad ka wötnud, agga selle Ma jõakindral aias neid pakko, et neist ennam ei rägiti. Siis jättame meie ka sedda räkimist nendest järrele ja ei ütle muud kui sedda üht asja, et Arabia meedest olleme omma numrid sanud. Ja selle eest meie tänname. Sest Arabia=ma numrid on paljo fergemad norel ning ka wannal ärratunda 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. kui Roma meeste laddina fele numrid I. II. III. IV. V. VI. VII. VIII. IX. Ja mis weel siis, kui se arro sureks lähhäb? —

Arabia numridega on se filmapilk ärraarwatud et nüüd on meil homme Beetri ladapääm siin Tartu linnas, se on siis sel

29^{mal} Janiku päwal 1860.

Agga kui kirjud näitawad selle lühikesse arro wasto laddina kele numrid.

XXIX^{mal} Janiku päwal MDCCLX.

Kas meie janna on tössi? — Eks ta olle ifka, — agga need asjad, mis nüüd tulles — eddaspiddiste luggemisse tükkide sees, mis innimesjed on teinud ja kuida nemmad kolbamatta asjad rahwa kätte saatnud — neid ei woi mitte kita, sest nemmad ep olle iggawesse töe ning tössidusse sees juurdunud, waid on wilto kõr wale ärraläinud öige tee peält.

Bahwstide wäggi ja Keisride wallitus

Roma linna üllemad Preestrid kulutasid ühtepuhko rahwale ette, et kui meie Önnisteggia on siit Ma peält ärraläinud jälle omma taewalikk wallitusust ennese peäle wõtma, et temma siis on Beetrusjele käske annud, et temma peab Kristusse asjemel keige ristifoggodusse Bea ja üllem wallitseja ollema. Rahwas hakkas wimakš sedda kulutamist uskuma, et Beetrus on Kristusse asjemel, ja et keif temma järrel tullesjad Preestrid Roma linna Biiskoppi aujärge peäl peawad seddasamma au sama, et nemmad on

Aristuſſe aſſemel waimoliſſo kääſo andmaſ
ülle keige mailma.

Seält tulli ſiis ſe uſſ, et Roma liina
Piiskop on Papa, (laddina kele: iſſa) nago
temma olleſſ keikide mu waimoliſſo hingekarjaſte
ning ka keige nendest juhhatud waimo karja-
talleſte iſſa ehk Bahwſt.

Monned Bahwſtid ollid kül auuſtuſſe wäärt,
monned ollid jälle head ning kurjad ſeggaminne,
weel monned ollid hõpiſ kolbamatta. Keigiſt
kolmeſt peame kuulda ſama.

Ükſ neiſt üllematteſt Piiskoppideſt tulli woõra
paggana uſſo kunninga wæele omma Preeſtri-
dega firrikoriette ehteſ ni auſal wiſil waſto, et
kunningaſ jättiſ keik ſõddimiſſe mõtted järrele
ja leppis ſõbralikkult Roma meeſtega ärra, ja
ſeſt olleme ka jubba kord kulutanud.

Ükſ Bahwſt (Gregor I.) olli jälle ni ahne
omma woimuſſe peäle, et temma iggapiddi kiu-
ſaſ omma rigima piriid laieminne aiada, ja et
ta ennäſt ſeggäſ keiſſugguſte ilmalikkõ rivaſjade
ſiſſe, miſ õmmeti Preeſtrile ei ſünni, waid ſelle
peäle on kohtomoiſtjad ja ſeäduſſe mehhed ſeä-
tud, et iggameeſ peab kül omma ammeti ſeeſ
tru ollema, agga et ta ei pea mitte woõra am-
meti aſjade ſiſſe tikkuma. — Se olli ſiis pahha
temmaſt, miſ agga jälle heakſ tükkikſ ſunnib
kita, ſe olli, et ta keigeſt jouuſt kaſuſ riſtiuſko
laieminne wäljalautada woõrama paggana rigide
kätte. Temmaſt on ka need illuſad firriko kori-
laulmiſſed wäljaläinud, miſ weel nüüdgi monned
ſawad ſuurtel pühhal K a t o l i k o rahwa firrikudeſ
lauldud ja errilde peäl mängitud. Siis ta mur-

retjes keige kallimad pühhapäwa Breestride ried, hõbbetud ja kullatud, et paggana rahwa filmad woiksid ka se läbbi õige usso pole pöördud sada, kui nad mõtlesid, mis inneto hilpudes nende nõia = preestrid ennast ernesihmotussi modi rahwa ette seädid, et need pidid neid kartma.

Weel satis temma sedda firrikokombet, et keif palwed ja pühhad luggemised peawad Roma ehk Laddina kele ollema, et siis om-meti keige made sees ühhejuggune firrikotenistus woiks olla. Muud kui üks piisjoke wigga olli ka seäl jures, et Saksamamees ei moistnud, ja Brantjušjemamees ei janud arro ja Inlandimamees ei teädnud, mis nende Laddina kele sannade tähendamine piddi ollema, mis nende ueste ehhitud firrikude sees loeti ja laulti. Kui same omma kõnnega jubba wanna õnsa Lutterusse pole, kül meie same siis ka kuulda, mis se armas Jummalamees sest arwas, kui uled palluwad ja kui Bea ei moista ja südda ei tunne, misjuggune palwe se siis on ka?

Et nüüd sellesinnatse peatükki peäl-firri on „Bahwstide wäggi ja Keisride wallitus“, ja on seie male kül jubba waimolikko ammeti piddajattest ehk Bahwstidest rägitud, agga Keisridest weel mitte, siis on tarwis neid ilmalikkud üllemad rigiwallitsejad ka ettetua. Muudkui ni paljo ütleme weel jure, et neid kaks kulutamist ei woi ka mitte koggoniste teine teisest ärralah-hutada kõnne sees, sest nende mollematte wahhel läks se riid ikka eddasi — siis jälle leppisid ärra — ja pärrast jälle uus tülli kä!

Gestotsa seisis keif Roma piiskoppi asst

weel Arefa keisri kässo al. Agga Konstantinopoli liinas hakkas riid tousma nende kuiode ning malide auustamisje pärrast, mis Jummalala foia ehteks on üllespantud, nago melegi firrikudes on ka altari pildid, mis palluja inimesje hinge woiwad üllendada, kui nad mõtlewad selle Jummalala Talle kuio peäle, mis mailma pattud ärrakandis: kas temma õhtoföömaia seadmist, ehk Ketsjemani aia kannatust, ehk temma risti peäle üllendamist, ehk temma öllimäe taewaminnemist. — Siis hakkas nüüd üks tulline mässfaminne nende firrikokombede asjade pärrast, et, mis üks jaggo fitis, jedda teine selts laitis, ja jedda kutsutakse mailma aia ramatus, et se olli se pildi-sõdda, et kui siis jedda janna nimmetakse, siis teab igga öppinud ramato luggeja ehk kõnnete kuulja, mis se tähhendab.

Ühhed wisakasid keif pildid templist wälja, ütlesid, et se on wäärjummalala tenistus. Teised aiasid keif firrikoseinad neid täis, ütlesid, et se on waimude ärrataminne. Arefa Keiser kelis pildid, Roma Bahwst seisis pildide ette.

Longobardi kuningaga mehhed ütlesid: meie tahhame Roma Bahwstile appi miina. Se ütles wasto: „Teie tahhate agga mo walitjust ennese kätte wötta!“ — pallus Saksa-
ma kuningast (Pipin) ennesele abbilisjeks. Temma tuli Italia male, aias Longobardid ärra, kinkis Romamaad Bahwstile. Mis nüüd wigga julge olla, kui Bahwst olli Arefa Keisri alt lahti peäsnud, ja omma hea Majaggo ennesele pärrisjeks sanud.

Keiser Kaarl je suur (768 aastat p. K.) olli wäggew feige söaettewötmiſte ſees, et ta on rohkem kui nellikümmend kord jötta läinud. Keige raskem olli temmal ſe, et ta Sakſonid olleſ ka enneſe alla ſanud. 33 aastat turis ſe jödda, enne kui neid, kaſ heaga ehk wäega, junniti ning ſadeti riſtmisſe wet ja riſtiinni-meſſe nimmet enneſe peäle wötma.

Sepärraſt auuſtaſ tedda ka Bahwſt nenda jureſte, et kui Keiſer kord joulopühhal olli Roma linna Beetri kirriko tulnud, Jummalat palluma, ja kui ta olli altari ees põlwili maas, ſiis ſeädis Bahwſt Romama kuld kunninga kroni temma pähha. Wata ſe pilt, kuſ Bahwſtil on

kolme arrolinne krown Beas et ſe tähhendab temma kolm wallitsjuſt, eſſimenne ülle mailma aſjo, teiſeſ ülle waimo rigi, kolmas feige üllem, et temmal Beetruiſſe taewawötimid ka. Sepär-

rast ütles ka kord üks Pahwst need uhked san-
nad: „Minno wäggi on kui päikse wäggi,
Keisri wäggi on nago ku wäggi: ni paljo kui
päikse walguš on ennam wäärt kui ku wäggi:
ni paljo seisjan minna ka üllem, kui keif mailma
kuningad!“

Kaarl se suur olli ni fulus ülle mailma,
et ka üks Arabia Würst satis temmale tingi-
tusjed meleheaks: üks kalliste koutud Keisri
tell, üks kunstlik wee-uur, (liwakellad polnud
weel, pärris Uri kellad polnud weel unnesgi
kellegi mõttedes, et neid sai ammo pärrast weel
wäljaarwatud) — weel ta satis üks waggajeks
äraõppetud Elewanti loom, ja wimakš weel
keige kallimakš kingitusjeks, Jerusalemma
linna pühha haua wõtmid.

Kaarl olli jedda auustamist ka wäärt, sest
temma ei olnud mitte üksi se peäle walmis,
ristiusko iggale pole wäljalautama, waid ka
kirjotud ramatudest ennesele rohkeminne tarkust
ja tundmist wälja korjama. Jah, et ta kül
jubba 36 aastat wanna olli, siiski wöttis essti-
mest korda kerge kirjotusje anni julg sellesamma
omma kätte, mis enne olli agga raske raudmoõf pid-
danud, ja malis pabberi lehhe peäle A, B, D,
ja nenda eddas, jenni kui moistis keif kofko-
kirjotada wisi pärrast. Ühhes meie Ma foggo-
dusjes õppis ka pari kümme-konna aasta ees üks
(Zelle walla) mees omma laste käest kirjotama,
et ta kül olli nisamma wannaks sanud, kui
Keiser Kaarl se suur, se on 36 aastat, ja
temma hea kombe järrele hakkasid mitto mehhe
ealisjed innimesjed kirjotusjed ärraõppima, ja

emmad ja perrenaejed ka, et praego ühhes kappis seijab kirjotud ramat, kus mitto jadda head, kõlblikkud Tallomeeste, wannade ning noorte kirjad on kofkoforjatud, mis hea melega lähhäfsid rahwa filmade ette, agga trükkimisje kullo pudub, — mis tehha, kui koppikad polle ülleliga! —

Keiser Kaarl laskis ommale Iouna sögi Iaua äres wannal aial sündinud asjad aiaramatust etteluggeda. Kui nisuggused rigi wallitsejaid olleks keif olnud, kes temma surma järrel aujärje peäl wallitsetid, siis olleks ka künal jänud lühtre peäle: agga parrako Jummal, künal kustus ja lühter langes! —

Bärrast temma surma tulli temma poeg Keisriks, ja se jaggas jälle omma suurt maad, kolmeks jauks, omma kolme poia kätte. Üks nendest sai Italiamaad, teisele sai Saksama, kolmas pärris Brantsjussemaad.

Müüd hakkasid need jured mäsfamisjed, et allamad Würstid, kes omma ma-jaud ollid otse nago rendi peäle janud, agga mitte pärriseks — et need ei tahtnud ennam omma üllematte rigi wallitsetatte kasko kuulda, hakkasid wasto pannema. Üksford ep olnud Brantsjusse Kunningal mitte rohkem pärrismaad, kui agga kaks liina, ja nende ümberkaudjed küllad ja perred.

Normanni rahwas tulli kaugelt pohjapoolsest Rootsi maalt ka ford omma joudo katsuma ja öne otsuma. Et kül üks Saksama Keiser hakkas ni tubliste nende peäle, lahengus, et üks ojaesse wessi jäi monneks aiaks seisema, et wägga paljo tappetud Normanni soldatide kehhad ollid

fenna siise wijsjatud, — siiski teistes kohhades ollid jälle Rootsjimaalt wäljatunud mehhed woitlejad. Braego nimmetakse üks Brantsu ssema jaggo merre äres: Normandi majaggo, sepärrast et nemmad sedda tükki enneje kätte said.

Ungarid, mis ollid hommiko maalt, musta merre poolt tulnud, ollid ka sureks rahwa wae-wamišeks, ja se woib pea olla, et nende hirmsa sõa werre wallamiste pärrast hakkas selle aegne rahwas kartma, et nüüd on üks tuhhat aastat täis pärrast meie Dnnisteggia sündimist, nüüd tulleb mailma ots kätte, nüüd müme ommad maad ärra, nüüd jättame ommad põllud harri-matta. Kui tulli tulleb keif ärrarikkuma, mis siis enam maiašid ja põldo tarwis. — Tulli ei tulnud kül mitte, agga tülli tulli, öige hirmus tülli, kui tahtsid mehhed jälle kättesada, mis nad ollid rummalast Beast ja fergelt melešt ärraannud.

Normannid läksid ka Inghlandi maad ärrawoitma, nenda et Inghlandi pärris kuningas (Alwred) läks pakko ühhe tallopoia uršiko siise, ja seisš seäl sallaja monni mitto päwa, jenni kui Normanni soldatid tullid tedda seäl ka otsima. Tarf perrenaene, wanna emmake tundis ärra, et temma kuningal tulleb kitjas kätte — wöttis sellejamma pu labbidaga, misga temma leiba ahjo aias, mehhe selga panna, öige just, kui soldatid siiseastusid, hüdis: „Kas ja laiš loom ei moista mulle appi tulla, mis cest ollen ma sind sullaseks palkanud, et tahhad ilma töta köht täita!“ — Böggend kuningas tallorahwa ridis fargas pengi peält ülles, haf-

Kas leiwad labbidaga ahjo aiama, soldatid läksid omma teed, näggid, et seal suitsourtsikus polle kunninga õhko: seal polle muud kui wanna karratseja morikenne omma laiskleja poisiga. Läksid omma teed, ja kunningas olli häddast peästetud, — ja sai wimaks jälle omma aujärke peäle istuma. Seäsk woib härjale ka head laulo laulda, ning abbiks olla, et kül teine joudus ja suur, ja teine on nago ühtegi armata.

Wata ommeti wahhel pilt ka, aiawideks, filmade puhkamisjeks ja nattokest järrele mõtlemisjeks ka, et kowwa käsji woib pehme käele ka abbiks olla, kui kowwa polle rummal, ja pehme polle uhke.

Ja kui sellejamma lehhe külje peäle rumib weel teine pilt, kuidas üks Saksama Keiser lähhäb ratsa soitma sõtta, siis wata sedda ka weel. Kui ei mahhu seie, põra leht ümber, seal ta mees on hobbose selgas raudkübbar Peas, raudmoõf käes, raudrided selgas, terve kehha hoitud

jõanoli eest, muudkui surmanool üksi ei holi raudriest, lähkäs seält ka läbbi, kutsus ärra, kelle järrele jedda sadeti. — muudkui peame agga iggapääw walmis ollema, ja omma töö tubliste eddasi teggema, enne kui pimme õ tulleb, kus kegi ei ja enam tööd tehha.

— Weel Keisridest ja Pahwstidest.

Üks Keiser (Henrik I.) laskis rändajatte waenlaste Ungaride pärrast Saksjamaal küllade ning kirrikutte ümber kiwwimürid tehha, et ommeti küllarahwas woiksid parreminne müride warjus waenlaste nolide eest hoitud sada: ja kui wimakš küllad ikka suremakš ehitati, siis sai neist linnakesed, ja nendest jälle aega möda

füred liinad: sepärrast arwatakse sedda Keisrit otsego liinade asjutajat ollewad olnud.

Temma poeg (Otto I.) söddis weel joudsaminne nende uhkede Ungaride wasto, kes kiitsid, et nende ülle ei sa kegi woimust, olgo siis et „Ma teeb omma ju lahti ja nelab neid ärra, ehk taewast üllewelt tulleb pitkne mahha ja lööb neid surnuks!“ — Siiski woitis Keiser neid ärra, nenda et nad nüüd ei tohtnud enam Saksjamaad möda jooksta, jäid Ungarimale paigale.

Meie aego töstsid nemmad ka furd mäsjamist Saksjama Keisri wasto, agga meie Bennema Keiser Nikolaus läks Saksjemale abbiks, — (monni luggeja mäletab sedda weel, kui rüggimentid passunatte heäle ning trummi lömisjega meie Tartolinnast läbbi käisid) — ja södda olli pea otjas, tulli jälle armas rahhoppölli rahwale.

Üks Keiser (Konrad II.) seadis sedda uut käsko, mis Ma kele tulleks ütelda: „Zummala leppitus“, ehk ka „Zummala rahho“, se tähhendab et nelli päwa igga näddala sees peab rahho yiddama, kesknäddal öhtust sadik senni kui esmaspäaw hommiko, olgo siis need teised päwad kerra lahti, kui tahtwad tüllitjeda! —

Bahwstide uhke waim olli sel aial wägga kõrgeste tousnud ning kaugele läinud, et nad ütlesid ennast Kristusse asemel wallitjewad ülle keige mailma ja mailma wallitsusjed, kuningad ning Keisrid.

Üks Bahwst (Gregor VII) kelis ärra, et Roma usjo Breestridele ei pea mitte naesjed

ollesma, et nemmad ei tohhi mitte abbiello põl-
wes ellada: ja selle pahha ja rummala käesjo
läbbi on temma mitme rojušjele ja preestride
pahhanduše ellule otjego üks isje lahti teinud.

Ta olli ni uhke, et ta üht Sakjama Keisrit
firriko wanne alla panni, et satis firri ülle
mailma feige piiskoppide ning preestride kätte,
et Keiser olgo feigist Jummalala armust ja waimo
armoandidest lahti, ja et rahwel polle ennam
tarwis Keisri käske kuulda. Ešsite ei pannud
üllem rigi wallitjeja sedda ei mišski, agga kui
rahwas hakkas Preestride jutto süddamesje wõt-
ma, ja ei wötnud ennam ükski Keisri käsjust
holida, et Keiser jäi nago üksi platsi peäle seisma:
šis ta mõtles, parrem ma heidan ennast ford
wäggewa Bahwsti janna alla, ešs önnne päikesse
paistminne woi ta pea jälle minno Bea pole
pöördä. Läks feš talwe aego ellowacwaga ülle
mäggede Bahwsti kindla liinna, kus ta seäl ellas
uhkeste ja torredaste omma aulosši sees: piddi
kolm päwa seisma palja jalgo, ei muud kui
willane šärf selgas, paastudes hommikust öhtuni,
enne kui tedda ette lasti Dnnisteggia au-
troni pärrija ette, — ja kui ta seäl pühha mehhe
jalge ees olli põkwili maas andeks pallunud, šis
weel lautas Bahwst ommad lahked pühhitjetud
armo käed laiale, ja teggi waest meest firriko-
wanne alt lahti. — Agga pärrast sai uhke
mehhele kahhewörra tašjutud, kui Keiser aega
möda jälle omma endist woimust olli kätte janud.

Uus Bahwst sai waimolikko aujärge peäle
istuma, panni Keisri jälle firriko-wanne alla,
ja kihhutas temma kaks poega wihhale ülles,

et nad hakkasid isä wasto sõalahhengus sõddi-
ma. Wanna Keiser läks selle sure kurbdusse
pärast murrega hauda, et temma ommad ihho-
lapsed ollid omma käsfi temma wasto ülestõst-
nud ja keif neljandama käsjo õnnistust tule kätte
aianud: agga tigge Bahwt ei annudgi surnud
kehvale rahho Ma al, lastis kirst jälle üleskae-
wada, ja se pididi wiis aastat peäl Ma seisma,
ikka kirrikowaäne al, enne kui lubba anti ülle-
welt teist korda mahhamatta.

Tänno ja kitus meie armsa õnja Rutterus-
sele, kes meid waimo wangi ellust on peästnud
selle wäggewa Jummalä janna läbbi, mis on
terrawam kui kahheterrane möök ja mis on
üllem kui kolmearrolinne R o m a linna Bahwti-
kroon.

Üks Keiser (Konrad III) tulli ühhe Saf-
sama mäsjajat linna jälle rahhule pannema,
— nemmad mehhed aiasid kangeste wasto, ei
tahtnud ennast omma õige wallitseja alla heita.
Keiser sai omma sure sõawäega woimust selle
piisofesse linna ülle, ütles: Keif täis kaswanud
mehhed peawad mööga terra alla langema,
muudkui naesterahwas jägo ellama. Naesed
tullid nuttes ja leinates Keisri telgi ette armo
palluma. — Keiser ütles: „Olge sellega rah-
hul, et ma teid ellusse jättan ja lubban teile
peäleegi, et iggäüks teitest woib selgas linnast
wäljakanda, mis temmal keige parrem warra ehk
warrandus on.“ — Naesed andsid ta kaele
suud ütlesid: „Mitumma selle kalli lubbamisje
eest, meie olleme sellega wägga rahhul, sest meie
teame, mis Keisri arm kord on lubbanud, et
temma omma janna ennam taggast ei kisu!“

Teisel hommikul Keiser keige kindralide ja sõameestega otamas linna wärrawa ees: „Saab nähha, mis kegi naene wäljatoob, hõbbe wai fulda, sidi wai sammetit, omma keige kallimat warra ning warrandust?“ Wata immet — linna wärraw tehakse lahti. Burgemeistri praua esimenne wälja astuma, mees selgas. Pärast sekretari emmand, kannab omma kallikest ka ollade peäl. Siis kirjutaja naene omma kuiwa fondi mehhekessega. Mi mitto mehhe naesed agga linnas olli ellamas, iggaühhel omma jaggo nago jahhikot ehk ka jahhokot selgas — sest monnel olli ka pakjo kehaga wallitseja kaela peäl. — Kül lahke Keiser naeris, kül kindralid naersid, kül soldatid römustasid: „Waat, kus ommeti naesed on!“ Hea naer olli keik wihhajuurt Keisri süddamest wäljakiskunud, ta andis neile koggoniste andeks, läks ärraleppitud omma teed koio pole.

Ja sest aiast on se au jänud selle (Weinsbergi) linna naestele, et nemmad omma truusse, kannatusse ning ka hea kandmisse pärast on kui esimesesed arwata omma sugguseltsi sees. — Gile tulli üks allama koddanikko emmand ühhe woöra õppetajale omma hädda kaebama, et temma mees on keik omma kaksikümmend rublat töpalka ärrajonud, ja hulgub möda ulitsat, ei tullegi õhto egga õse koddoo, ja et nüüd naene küsüs nouu, kas ta woib isjepaikas ommale tenistust otsida? — Kes teab, kui se naene olleks Weinsbergi linnas olnud, kas ta olleks sedda winawati ka omma selga wõtnud? — Winawaat maggab jo parreminne allewi krawis omma tuio ärra.

Üks Keiser (Widrik I.) olli wägga walli õigust omma made sees ülespiddama, ei watand, kas üllem wai allam: „Kui ja olled häbbi wäärt, siis jago sind ka häbbistud!“ — Üks Krahw olli üsna muido jõakärra tõstnud, ja sellega juurt pahhandust teinud omma majao sees. Keiser ütles: „Kule, Krahw, et sinnul koera haukumisje ja koera kiskumisje wiis on armsam kui rahhopiddamine ja moistlik innimesje wiis, siis woid sinna ka koera kanda üks furd läbbi liinna ulitjat, et siis keif nähha sawad, mis trahw nendele minnust tulleb, kes ei moista rahho piddada!“ — Wata se pilt, kuidu Krahwikenne käib, koera kutsikas Pea allaspiddi selgas, liinna saksjad watawad afnast, liinna perre wahhib ulitja peält.

Sesamma Keiser (Widrik I.) seisib ka kangeste Bahwsti kiusamiste wasto, ja kui tahhad temma näggo wadata, siis wata seäl ta on.

Temma on^rka kord läinud ühhe ristisõddi-
 misje pärrast hommiko Asia male, Dnnisteg-
 gia lauakohhta Muhametti meeste wallitusje
 alt ärrakiskuma, siiski arwame heaks sedda uut
 kõnnet eestotjast hakkata neist ristisõddimis-
 test, ja teme sest üks uus luggemise peatük.

Ristisõddimisjed.

Keiser (Konstantin) olli ülle selle koha, kus Dnisteggia haud olli seisnud, üht kenna kaunist kirrikut lasknud ehitada. Baggad hinged kaugelt maad tullid sedda pühha kohta kummardama, ja Arabia mehhed, kelle pärralt se olli, ei keelnud neid mitte. Ugga ni pea, kui Turklassed ollid sedda maad ärrawoitnud, teggid nemmad nende wagga reisijattele ütle-matta wallo ja waewa.

Siis läks üks mees, (Peter) munkade seltsist, kes üks ellas ühhe innimestest ärralahitud urtsiko sees, Bahwsti jure, armo ja abbi palluma nende kurja mõrtsukatte wasto, kes waggad tekäiad waewasid. Bahwst lubbas temmale pri kulutamist ülle mailma. Ta hakkas omma tereisi. Istus eesli peäl, (kellel pitkad kõr-wad, hirmus rökimisse heäl ja wähhä moistust Peas, — nenda et ühhest rummalast innimestest ka monnikord võldaks: kül se on öige üks Esjel) — siis istus nüüd se kulus rahwakulutaja Peter ratja eesli peäl jämme willane reisikleit selgas, kannepi wö wöle, palja jalgo, ja käes piddas temma üks ristilödud kuio, ja läks jutlust teg-gema linnade ning made siise, ulitsatte ning tede peäl, turro kohtas ning kirriko templis, ja räkis ni waljuste, ja tullise waimoga, ja rohkeste filmawet ikka ka seäl jures wallades, et keif kuuljatte süddamed said täis wiha, mõrtsukad mahhalüa, ja pühha hauda nende käest ärrawoita. Nago olleks tuld purtsatud üllewelt alla, läks se reisimisse ning rändamisse

mötte ülle meešte, ja naesterahwa-suggu fihhotas weel peäle. Bahwst teggi juurt Breestride kogumise seltsi ja ütles: „Minge ja woitke!“

Üllemad ning allamad löid käed se peäle kokko, et „Lähme“ ja lastsid ennesele üks punnane risti märk, rikkamad penikesest sidiist, waesemad jämmedast kallewist omma parrema ölla kohta kae peäle ömmelda önnistuše ning ärrawallitsemise märgiks, et nad lähwad pühha risti-kohta kättejamise pärrast söddima, ja seält on siis se sanna tulnud, et nad ollid risti söddijad, kes need risti söddimised on cestotja üleswötnud, mis läbbi kahhe saa aasta keik Giropa mehhed pannid lifuma, kas koddo palludes hea öonne pärrast ehk tee peäl reisides pühha Jerusalemma linna sama. Monned müsid keik omma warrandust ja maiakrami koddo ärra ja tahtsid senna pühha kohta ellama jäda: sest se kallis assti fihhotas neid ka, et Bahwst olli lubbanud iggaühhele, kes risti sötta lähhäb, et sel mehhel olgo keik pattud terwelt ja täieste andeksantud ja mahhafustatud, mis ta ial olleks Jummalä kasko rikkunud, kas mötte, sönna ehk teoga.

Össimenne rändajatte hulf ollid ennamiste laisad weddelejad, kes koddo ei wisind tööd tehha, ehk ka warguše ahned mehhed, kes arwasid, et: „tee peäl on hea wötta. Wötta ja minne. Ötsigo siis tagga, kes tahhab.“ —

Agga üks fulus ja ka hea ning wagga Würst (Kotwrid) seadis üks pärris söawäggi kokko, 90,000 soldatit, ja tee peäl koggus ni paljo jure, et neid wimaks olli 600,000 — nisam-

ma paljo, nago mehhearrolisjed Iſraelitid läfsid Moſeſſe ſaatmiſſe al Egiptuſſe wangimaalt tootud Kanaani male. Agga nenda kui ſel wannal aial Iſraeli mehhed ollid häd-
das tühjas kõrbes omma ſannakuulmatta ello pärraſt, niſammoti tulli nälgi ja puduſ, wallo ja waew, Turklaste moõk ja Krefaliſte pettuſ nende peäle, ſenni kui wimaks weel üks arroti ſuur waenlaſte wäggi piraſ neid ümber, ringi ümber, — et nad ollid nago hired lõk-
ſuſ, Eiroopa mehhed Aſia made peäl.

Siis aſtuſ üks Breſter ülleſ, ja ütleſ:
„Kuulge, mehhed, minno jutto, ja pange tähhele, wennad, minno kõnne: ſeſt ma ollen immelikko näggemist näinud unnewodi peäl ſejamma õ, ja kenneſt meile armo ja abbi peab tullema, kui teie mo ſannad jüddameſſe wõttate. Pühha Aſtobel Andreas on mulle näitnud tänna õje õige ſeddamaſamma kunninga mehhe raudodda, miſga ſe piſtiſ Onniſteggia külge ſiſſe, et werri ja weſſi tulli ſeält wälja. Weſſi jookſko meie ſilmist ja werri jookſko Waenlaſte hawadeſt, et meie ſedda pühha Jeruſalemma liina koha jame ärrawoitud. Ja ſe odda peab ſeäl firriko ſees ollema, miſ teie näte enneſe ees, ja ſenna on ſe Ma ſiſſe kaewatud ning paigale pantud: ja kui teie ei uſjo, ſiis wõtke labbidad, ja tulge minnoga!“ —

Mehhed õiſkaſid rõmo pärraſt, unnuſtaſid omma nälga ja janno, omma wallo ja waewa, kaewatiſid ſeätud kohhal. Tõeſte, odda kã: — agga ſe odda olli pääw enne ſedda ſallaja ſenna ſiſſe kaewatud ſanud paar jalga mulla alla. —

Sesamma üks mees aias omma walle juttoga neile mitme tuhhandettele nisuggust tullist tuios pähhä ja süddamesse, et wötsid ühhe ainsa wäggewa ooga woõrast liinna kättesada.

Uuga Antiokia lin ep olle weel ammo mitte Jerusalemma lin, se on weel kaugelt temmast emale, ja senna läks weel terwe aasta hädda ja willetsust, senni kui jubba pühha liinna tornid hakkasid pari pennikoorma tagga mägedede poolt wasto paistma. Silmaweega römo

pärrast ja su öiskamisega jure römo pärrast hüüdsid nemmad waljo heäleaga, monned langesid põlwili mahha, andsid Male suud, ja wimalks seisid siis feik nende wäggi pühha liinna müri al. Kül waenlassed seäl sees ollid tullised wastopannema, süiski jäi woimus ja woiit Giropameeste kätte, ja nüüd hakkas üks nisuggune Turklaste ärratapminne, et werri jooksis oja modi möda

linna ulitsat. Wata mis keif se armas unne-
näggo olli teinud! — Waesed wangid said oddade-
ga läbbi piistetud, tornidest mahha wißsatud, tulle
äres küpjetud. — Ja nenda olli siis eßfimenne
ristijödda otja löpnud ühhe hirmsa werre-
wallamisjega. Kui palju parrem ja moißlikum
olleks se olnud, kui iggamees olleks koddomail
omma päwa tööd teinud ja omma taewa Jõsa
pallunud, kui nenda ilma peäle hulkuma miinna,
ja ommeti middagi sama. Jõsanda matmiße
haua koht ei woi meile taewa wärrawat mitte
lahti tehha, waid Jõsanda ellawaks teggew
pühha Waim, kui meie hea melega ennast
lasjeme Temmast jata senna Jerujalemma
linna, mis üllewel on, mis polle kättega teh-
tud, mis „meie keifide emma“ on, ja kus Tem-
ma isje koggub keif ommad ärrawallitjetud, et
sest peab ollema üks karri ühhe karjatse al.

Nenda kui nüüd se eßfimenne ristijödda
olli, nenda ollid ka need teised. Muudkui mitte
needsammad woitlejad, waid ikka jälle ued ja
teised mehhed, sest kes Aja maal olli moõga
terra alla langenud, se ei woinud mitte Euro-
pa maal jälle sõariistad kätte wõtta.

Siis ütleme agga selle tükki lõppetusseks
lühhidelt, et üllekeige on olnud 7 (seitse) risti-
jõddimisjed, ikka monned aastat wahhel, ja
siis jälle ueste hulkuma ja rändama ja Bahw-
tide käske täitma ja nende taskud ka.

Saksama keisrid ja Brantsusse Ma ning
Ingländima Kuningad ollid need üllemad
saatjad nende jõddade sees. Üksford läks mitto
tuhhat wallatomat poissi, kes ei tahtnud kodd-

wannematte sanna kuulda, monni hea laps ka wahhel, kedda wagga wannematte ärrapettitud meel satis ka liggi minnema kül ärda filma-weega ja süggawa süddame palwettega.

Boisikesjed ei sanud kaugele. Waenlasesed, haigusjed, nälg ja janno, päwa palla ja öse kül m wöttis neid mitto tuhhat nored hinged ennamieste keif Ma peält ärra, nago ärrapühhitud.

Keif se söddimisje aeg, esimesesest senni kui wiimjeni, se on seitsemendani ristijöddimisjeni ja keif need wahhe- ehk rahho-aiad kokko arwata, turis liggi kaks sadda aastat. Kül paljo aega, kus olleks woinud parremad asjad ettewötta, kui et ülle keige 7,000,000, se on seitse millionit ehk seitse musttuhhat meest koddomaad mahhajätsid woöra male rändama.

Üks uus asji tullu weel jenna wahhele. Üks hirmus Ajiama Mongolirahwas tullu Eiroopa maad ennejele ärrawötma, ühhe tullise söakindrali al (Djingiskan). Ühhes Sakjama lahengus tapsid nemmad ni paljo selle Ma söamehhed ärra, et kui pärrast omma söarahwa kumbede järrele hakkasid mahhalödud meeste förwad ärraleikama ja kotti pistma, siis sai neile ühheksa suurt wiljakotti täis ärraleigatud innimeste förwasid.

Enne kui weel uut peätükki hakkame, ütleme siis weel sedda seie otja, et ristijöddimisjed on Bahwstide melewalda wägga sureks aianud, sest ni pea kui monni kuningas wai Keiser läks ommalt maalt ärra pühha maad ärrawoitma, siis kohhe teggi ennast Bahwst nago monneks

wallitsejaks ja käemehheks, et ta olli otjego rigi üllema asjemel.

Siiiski kui nende ristisöödimiste tuio ja himmo olli meeste Beast ärrakaddunud, ja nemmad aega möda arro said, et sest ep olle ühtegi kasso neile wäljatulnud — siis targemad hakkasid ka jubba Bahwsti üllelija üllendamisest teifiti mõtlema, et nende au hakkas wähhenema. Ja sest saab eddaspidi ka weel rägitud.

Ratjalised.

Ei küll mitte sepärrast, et nad on keif ratsa söitnud, waid monni mees käis ka jalla. Ugga sepärrast, et se Sakjakele sanna Reiter, kennest aegamöda on se teine sanna Ritter tulnud, — et se pohja ehk jure sanna Reiter tähhendab Ma kele ratsa söitja, siis olleme pealkirjaks se sanna wallitsenud. Kes isje targem ka targema sanna wäljamõtleb, se saatko sedda meie kätte, anname suurt tänno wasto, sest se woib ka olla, et kui jefinnane ramat korda lähhäb, ja on luggejatte mele pärrast, et sedda monne aasta tagga teist korda trükkitalje, kas enne wai pärrast meie surma. Kui enne, siis parandame eßimesi wiggadusi omma käega, kui pärrast, siis teised meie järrel. Ikm ja ilma rahwas peab ikka targemaks minnema, ei mitte nago wähhed taggapiddi ronnima. — Ikka Bea pool ees.

Ristisöitmise aial tulli ka se uus asji ülles, kel meie olleme nimmi pannud: ratjalised.

Wata kuida nad siin pildi peäl hooste selgäs istuwad omma raudriette sees, ning omma sõariistadega.

Gestotja olli neil sõidomeestel kül ennam nago waimolik tähendamisse kombe, et nemmad hallastasid nende waeste ning haigede ja hawatud reisijatte peäle, kes Jerusalemma tullid Dnisteggia hauda watama. Nemmad aitasid hea nou ning ka armoteoga, ja se olli wägga kitusse wäart asfi. Siis olli neile nende üllematte polest üks isjesuggune lubbamiisse ehk tootusse kinnitus peäle pantud, et nad ei pidand ennestele warra forjama, egga naesed widdama, ei ka üllematte käsjule ei mingisuggusel kombel wastopannema.

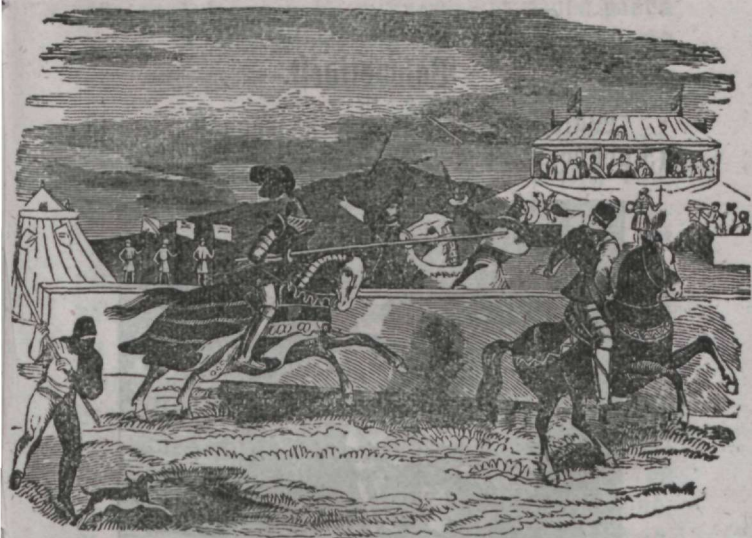
Neid olli ka mitto seltsi, kel isje nimmed

panti. Üks selts olli Joannitrid, teine olli Templirittred, kolmas olli Mariamehhed. Neid wiimsed kutsuti ka pagganatte wasto söddima, ei mitte Ahwrika male, waid Saksama Breissimale. Sest ei pea ja immeks panne- ma, et Saksamaal olli sel aial weel paggana usko innimesi. Üks meie Liwlandima, ning Tallina- ja Kura- ehk Rätti-ma polnud weel sel aial ni pimmeda wäärusso kuiode kummar- damisjes, et Saksarahwas, kui nemmad seitse sada aasta eest omma laewaga essimest korda seie male ollid juhtunud, ei moistnud ärraawata, kuidas üks rahwas wois nenda ellada ilma piiblita, ilma firrifut, ilma öppetajad, et larsti ei sanud ristitud, ei parirahwas laulatud, ei furnohauda önnistud, waid ollid ja ellasid nago metsalissed, muudkui et neil polnud 4 jalga, waid agga kaks ainust. —

Nende samma Saksama ritteride läbbi on siis aegamöda risti usso tundminne tulnud ka Liwlandi-, Tallina- ning Kuramale, neile kolme madele, mis Baltia merre äres asset on.

Ritteride seijus olli nenda. Kes üllema mois- nitko sugust olli, wöttis essite ennejele omma sugoseltsist üht söaabbilist, ja kui se aegamöda olli pärris rittre öppetust kätte sanud, siis woeti tedda aujal wisil wasto nende koggo siisse. Norel mehhel sai kuld kannussjed jalga, raud- moök kätte, raudkübbar pähhä, raudrie selga, peälegi kolm korda lasti moöka temma olla peäle mahha, ei mitte, et ta pididi haiget sest sama, waid auupakkumisjes; — ja siis wois temma ka Turniri (ehk woidosjöido) peäle tulla, om-

ma joudo katjuma teiste ratsjaliste wasto. Wata siin pildi peäl nisugugust turniri, kus nad ratsa aiawad tuhhat nelja teine teise wasto, kumb teist omma pitka pigiga aiab hobboje seljast mahha liwa peäle, ja aujad prauad ning kennad preilikesjed watawad ümberringi ning jaggawad tännomärkisi sellele, kes üllem ärrawoitja on.

Monni mehheke lendas ka ni fange ooga omma tulliste jooksewa hobboje seljast mahha, maoli wai kõhhuli ehk ka perüli, et agga lukon- did fratjusid raudriette al, ja monni kässi wig- gaseks läks ning monni jalg poleks — ehk olli ka jedda, et ots peäl mehhel, kanti surnud surno- aeda. Agga ei sest ei holidud, jälle ued mehhed astusid platsi peäle, ja katjusid omma rammo.

Sesamma ritteride ehk ratsaliste temp turis
pea senna male, kui jubba hakkati püüsirohto
prukima lahengus, kus mitte mehhe joud ei
annud woito, waid püüsi laeng: siis hakkas
ritteride assti Ma peält aegamöda ärralöpmä,
ja uus söddimisje mood tulli ülles.

Weel üks tüü Keisridest ja Bahwstidest.

Wata enne se pilt ühhest waggast Keisrist,
(Rudolw).

Nüüd tulles pildi tähhendaminne ehk lüh-
hike ärra selletaminne. Üks Preester pididi
haige peäle minnema temmiale Summale armo
andma. Ränk wihma saddo olli teed wägga
riffkunud, üks oja olli wahhel, Preester otsis

Kohta, kus ta woiks ülle sada, ei sanud jälle. Keiser tuli ratja omma kalli uhke hobbosega, astus seält peält mahha ja andis Breestrile ülle oja minna, käis senni jalla ja otas wagga mehhe taggasi tullemist, et temma selle haige pärrast teädust saab. — Breester tuli, rätis luggu ülles, tahtis hobbone taggasi anda. Keiser ei wötnud, ütles: „Hoi ommale, kui sa teistforda jälle pead haige peäle minnema, ja nenda pahha te on. Minna woin ikka jälle uut söidoloma sada!“

Temma satis jure Saksa male kallist rahho-pölwet ka se läbbi, et temma need pahhad mõrtjuka lossid lastis mahhalöhkuda, kust seest risujad peäliffud kargasid rahholiste tekäiate peäle.

Üks selle aegne rannato kirjotaja kulutab sest nenda kuu aja aasta eest: „Andko Jummal ello-päiwi meie armsa Keisrile, et temma sõalarmi on lõppetanud ning waisjet ello ettetonud. Jubba aiab põllomees jälle ommad waggusi sah-haga, jubba söidab jälle kaupmees ilma kartus-feta möda maanteed, meile uut kaupa toma; jubba risujad felmikoerad ja warganäppud on omma kobaste ning augude siise ärrapöggenu. Au olgo jure Jummalale, Mitumma meie Keisrile!“

Italia male ei läinud Keiser mitte, ta teadis, et seäl polle hea asfi.

Pärrast tedda ollid jälle teised Keisrid, ja iggal ühhel omma pärris nimmi, siiski arwame, et polle tarwis teifide nimmed üllesluggeda. Sest on jo küllalt, kui keige kuuljamad saab nimmetud.

Sel aial sai ka üks isse kirri ülespandud, mis kutsuti kuldkirjaks, ja seal sees seisis, et polle enam tarwis Roma Bahwsti käest finnitust palluda, kui jälle uus Keiser saab wallitsetud: waid sest on jubba kül, kui seitse Kuurwürstid Sakjamaalt leppiwad kokko, et sedda meest nad tahtwad ommale üllemaks rigiwallitsejaks. — Selle ue seädukse kirja läbbi läks jälle üks hea tüf endijest Bahwstide auust raisko. Kül nad pahhandasid, mis tehha, piddid järrele andma.

Agga kust kellegi meel ja mõtte ei woinud armata, seält tulli neile jälle uus joud ja wäggi jure. Palja jalgo käijad Munkad ollid kõrges istujattele Bahwstidele keige parremad toed ja abbilisjed. Tühjad sittad warblasseid saatsid aujade suurtele kottadele toito ja üllespiddamist. Ja sellega olli se luggu nenda.

Kord juhtus, et üks palja jalgo käija mees, jämme santirie selgas, kannepi kõis wö assemel kehha ümber seutud tulli Roma liinna Bahwsti jure sedda lubba palluma, et temma woib üks uus koggo ehk selts ehk Orden asjutada, mis Bahwstile peab sureks abbiks ollema. — Se ütles: „Minne sinna parrem siggade seltsi, et kui ja tahhad minnule tulla!“ — Meesläks allewisje siggade jure, pörles ehk wäherdelles pasja lombi ehk mudda augo sees ennast paar korda ümber, läks jälle Bahwsti jure ennast näitama selle sannaga: „Aus suur Kiriko=Jessa. Mis Teie ollete käsknud, sedda ollen minna täitnud!“ — Wanna halli Beaga waimolik aukandja mõtles: „Di, oi, sesinnane sannakuulja mees

woib meile kül abbiks olla ka surematte kääsude jures, ütles: „Te kuida tunnend!“ — Ja siis olli uus Munkas walmis, ja wallitjes ennesele aega möda sure hulga seltsimehhi, kes piddid keif nisanmoti sandiridis, palja jalgo käima möda mailma, ja rahwast maenitsema tulliste ning törwaste ähwardamisje jutlustega, et keif, mis naesest on jündinud, peab ennast Bahwsti üllema woimusje alla heitma. — Nummal rahwas uskus nende jutto, ja täitis nende kõhta. Brantsiskaneri Munkade Orden olli seätud.

Teise Ma mees, kel ka Bea olli seggatud, läks Roma llinna, ommale jeddasamma lubba wäljapalluma, et temma tahhab ka uut Munkade Ordenit tehha, kes Bahwsti sannakuuljad sullased ja käsjotäitjad orjad lubbawad olla. — Bahwst olli sellega wägga rahhul, siis olli Tominkaneri Munkade selts ka seätud. Issikeskes olli neil kahhel seltsil kül allati tülli ja kerra teine teise wasto, muudkui selle asja polest ollid nemmad otsego üks meel ja üks waim, et keif rahwast tahtsid Bahwsti au-sabba külge sidduda, midda pitkem sabba jedda parrem, midda rohkem rahwast jedda hõlpsam jaak.

Agga kus nüüd parrajat walmis põldo sada nende waimolikko sibrileikajattele? — Kes otsib, se leiab. Prantsusje maal olli üks wagga selts rahwast ennast koggunud, kes ärratundsid, et Roma linnast tulleb paljo walskust üle mailma selle kawwala ning tõest ärrapöördud seggaje õppetusjega, finnitafid ennest wähl

sedda seädust, et mis õppetuse sanna pühha piiblimatoga kokkojunnib, sedda meie ussume: mis pühha kirja wasto on, sedda meie ei wotta uskuda.

Nüüd olli hea wiljapöld, walmis leikusjeie neile ussinattele tötegiattele ärraleitud. Nad kulutasid teede peäl, küllade sees, kantelide peäl firrikus, kus agga juhtus, et keif Albigenjid, kes Bahwsti sanna tahtwad piibli sanna alla allandada, peawad Ma peält ärrapühhitud sama. Ja siis tulli üks hirmus innimeeste kiusaminne ülle Brantsusjema, kus neid wangi woetud seati ühhe üllema (Inkwisition-) kohto ette, ja siis tehti lühhike otsus. Kes üht nisuggust piibliuskujat meest hoiab ommas maias, selle maia saab mani mahhakiatud, ja piiblimees tangidega surmani waematud, ja kui ta ümber ei pöra ommast usjust, siis tullega ärrapöletud.

Baat nüüd, mis uus woit ja woimus olli Roma Bahwstidele sanud, et keif rahwas piddi nende tullist wihha kartma. Muudkui üks walli tuggew Brantsusjema kuningas ei kartnud mitte. Ta melitas Bahwsti heaga ja ähwardas ka furjaga, et temma peab ommast endigest ellokohhast Roma lünnast ärratullema Brantsusje male ellama. Se tulli, ja Romalised ütlesid wimaks: „Meie ei tahha ilma Bahwstita ellada! Kui meie waimolik üllem ei tulle Brantsusje maalt taggast, meie wõtame ue!“ — Ja wötsid ue. Nüüd olli kaks Bahwsti forraga, kes teine teise wasto seisid ja söddisid. Wimaks ütlesid Roma mehhed: „Ei se kolba, et teine pühha isja teotab teist. Wingo

nad mollemad, kus taht, wöttame üsna ue. —
Ja wötsid, ja siis olli nüüd kolm Paawsti
korruga, sepärist et endised kaks ei tahtnud
heaga ommast autolist mahhatulla. Igga Bahwst
ommas isjeliinast, iggal Bahwstil omma hulk
rahwast, kes ta eest seisid ja sõddis.

Siis kutsus üks Sakjama Keiser keif ausad
piiskoppid mitmest madest kokko ühte (K o s t n i t s)
linna, seal selget otjust teggema selle kirriko
wallitsusse asjale. Nelli aastat arrotasid nemmad
sedda sassisid lõnga ülles ja alla, eddast ja
taggast, ei tulnud õige arro kätte. Muudkui
ühhe asja jures ollid nemmad ennamiste keif
ühhemeleliised, et nad ütlesid: „Pöppetagem sedda
meest (nimmi H u s s) tullerida peäl ärra, siis
lõppeb ommeti se üks kärä otja. Kuidas temma
hääbematta tohhib nisuggust walle õppetust rah-
wale kulutada, et altari karrikas peab ka kog-
godusse hingedele pakkutud sama. Eks sest on
jubba kül, kui nad pühha õhto söömaial pühha
Jesjanda ihho sawad õnnistud leiwaga. Ihho
neile, werri meile: waat, nenda on se seädus!“

Wisid sedda armsat ja kindlat Jummala
meest H u s s i, pärrast kui nad kül jubba ollid
tedda naernud ja irwitanud purida peäle ärra-
pöppetamise jauks. Kallis mees hüdis weel
nago üks prohwetit ettekulutamine rahwa hulga
sisse nende kurja Preestride kohta:

„Nüüd wiškate teie kül minno kehha tulle
kätte, agga se mees, kes sadda aastat pär-
rast mind tulles, se wiškab tuld teie walle õp-
petusse peäle, et se peab jutumaks ärrapöllema.“

Sad da aastat pärast Hussi ärravõlletamist wiskas Martin Lutterusse esimesse kaebdusse kirri Bahwsti walle-koia harja peäle nisuggust tulles ädget, et sest sai üks tullekahjo, kelle legid põllesid allamast pörgopohjast sadit jenni kui üllema taewa wärrawatteni, et fibbowskiad said tullega ärrakõrwetud ja nisjoterrad iggaweste aitade siise paigale pantud.

IV. Siropama isse rigid.

1. Sweitsima.

Üks endine Sweitsima Krahw olli Sakjama Keisriks sanud, ja temma poeg ning rigidpärria satis kaks Mawallitsejat nende male.

Üks nendest olli Landenberg, teine olli Gesler. Weel üks fulus nimmi rahwa seast on Willem Tel. — Wata sest se pilt. —

Pea hakkasid hirmsad sõad, kus Saksamaa Reisirid omma suurte wäehulgadega tahtsid wiskofest Sweitsimaad wäggise ennese alla sada, ei sanud jälle mitte, sest need waprast mäemehhed taplesid ni kangeste wasto, et üks nendest löi kümme meest mahha, et need kül raudriettega ollid kaetud, agga sepärrast ei sanud nemmad ka lahengus mitte ni kergeste eddasi taggast likuda, nago Sweitsimehhed, kel agga omma muido iggapäwa rided selgas.

Nüüd tahhame ommeti ühhe kuulsa mehhe kallist nimme ülespanna; se olli Arnold Winkelriid. Ühhes lahengus seisid need Saksamaa ritrid omma raudriettes nago kindel müür, igga mehhel suur, kahhesülla pitk odda ennese ette seätud, kel terraw raudots ees. Sweitsimehhed omma lühhikeste moögadega, omma witkatide, firbide, firwede ning aiateibadega, mis agga kätte juhtus — ei sanud egga sanud waenlaste ridda sisse auk tehha. Siis ütles Arnold: „Wennad, ma tahhan teile nisuggust teed lahti tehha, kust teie woite sisse tulla. — Randke hoolt mo naese ning mo laste eest!“ — Lautas omma kaks kät ni laiale, kui agga ullatas, wöttis paar kümmefond waenlaste pitkad odda keik kokko, pigistas neid ühte ja jurrus omma ennese kehha sisse. Ja siis olli auk sees waenlaste wael. Sweitsimehhed jooksid tullise ooga nende peäle, löid neid wapraste mahha, aiasid pöggema, mis üllejäi. — Ni palju sest kuulsa Sweitsimaast, ja temma waprastest sõameestest, kes omma isjamaad kaitsefid.

2. Italiama.

Italiama olli enne Saksama Keisri al-
nүүд та теггги ennast temmast lahti.

Keige kuulsamad liänad ollid kolm (Mai-
land, Florents, Benedig). Keist kolmest
liännast tulleb tähhele panna isseärranis Bene-
dig lin. Se olli merre siäse ehhtud, sadda
sarede peäle, ja temmal olli kolm sadda silda,
ikka ühhest sarekesjest teise peäle sama. Ulit-
jad seäl ep olle, seäl wessi on kessel ja mollemalt
poolt on liäna maiad. Töldasid ja troskasid seäl
ep olle, nad söidawad lootsikudega teine teist wa-
tama ehk ka podis ommad kaubaasjad selletama.

Ka wanna aego nago nүүдki on jedda söa-
kärra allati ja ühtepuhko neil Italiameestel ol-
nud: keige ennamiste selsammal Benedigi
merreliännal, kennest praego räkisime. Kui kord
nende üllem söakindral ning rigi wallitseja olli
hulga Saksama Keisri söalaewad ärra woit-
nud, siis pühha Bahwst läks temma wasto,
temmale au pakkuma ning tänno andma, ja
peäle weel pistis kuldšormus ta šorme peäle
nende sannadega: „Hea mees, wiäka se šormus
merresse, tähheks, et sa jedda merd ennesele
fihlatud prudiks ärrawallitsed, et nenda kui
mees wallitseb omma naese ülle, nenda olgo
sinno wallitsus selle merre ülle. Ja jedda te
nүүд eddaspidi igga aasta, et sa ühhe fihla-
misje kuldšormust keige rahwa nähhes merre
pohja heidad, et liggidalt ning kaugelt keif
innimesjed ja mailma rigi rahwas ärratunne-
sid, et merre peäl ei tehhi ükski sinno wasto
kiuso aiada!“

Ja nenda on se kombe neile jäänud põlwest põlweni, senni kui nende üllematte wallitsejatte woimus turis seal Wenedigi linnas.

Se tük olli nüüd pohjapoolt Italia maast, nüüd tulleb jälle üks tük lounapoolscest Italiama jaust.

Siitsilia sare peäl wallitšesid Brantsuſse mehhed nende Italia meeste üle, agga meie jättame sedda nüüd weel järrele, ja tahhame enne weel kuulda sada, kuidas Brantsuſsem a asji läks nende ommal maal eddasi.

3. Brantsuſsema.

Sesinnane Ma olli enne üks piſſofe majaggo arwata, et temma eſſimeſſel kunningal ep olnud kuigi paljo woimust egga walliſuſt. Uega möda kaſwis ifka ſuremaks, ja nüüd, meie aego, on Brantsuſsema Keiſri walliſuſ nago üks eſſimenne teiſte Euro-pa-ma walliſuſte ſeaſ arwata.

Eſſimeſſed kunningad ep olnud kül ennamiſte mitte kituſſe wäärt, waid enneminne öige laitmiſſe wäärt omma kawwala mele ja omma kurja kumbede pärraſt. Siiski olli üks nende ſeaſ — (kel nimmi panti Ludwig, ſe pühha mees) — ſüddameſt wagga ning Jummalatartlik, muudkui temma waggaduſſe kumbed ollid nenda immelikkud, et meie Lutteruſſe uſjo ſeäduſſe järrele ei pea ſuurt luggu neiſt wäljaſpiddiſteſt iſſe enneſe waewamiſteſt, kenneſt wanna aegne rahwas arwas, et ſe wöttab taewaukſe hõlpſaſte lahti. Kuulgem paar janna ſeſt pühhaſ nimmetud mehheſt.

Üks ainus kord aastas söi temma õunad. Mittokord kandis temma jämme ning karre wil-
lane särk palja ihho peäl, ja selle ülle omma mu-
rised. Igga näddal lastis ta ennast ühhe Prees-
tri käe läbbi penikesse raudahelattega pekja, et
keif kurjad seestpididised lihhalikkud himuud saaks
selle wäljaspiddise wallo läbbi ärrakautud. Igga
Jummala pääw läks ta firriko, altari ees palwet
piddama. Piibli ramato luggeminne olli temmal
esõimmenne ning üllem tö. Lühja mailma jutto
ta ei sallind ommas maias. Kalli hinnaga ostis
temma kolm pühha aeja. Need ollid üks tük-
kise sest pühhast Önnistegia ristist, ja sest wam-
mist (ehk käsnaft), ja kibbowitsa kronist. Need
kallid asjo läks ta üks kord näddalas palja
jalgo watama ning kummardama, ja kui ta
ristile olli juud annud, siis ta panni ennast
isje terve kehuga pitkali mahha, ja aias käe-
warred laiale, hoidis jallad kokko, et temma
kehha näitis seddawisi ristimodi pitkali maas.

Waesst mehhi ja haigid piddali maiast pas-
sis temma ülles, pestis nende jallad ja kuiwa-
tas neid rättikoga. Temma al sai ka üks risti-
sõit ettewoetud önnistud maad ja pühha liinna
jälle waenlaste käest ärrawõtma.

Temmast on ka keige esõite need Inkwisiti-
sionis kohtoseadused — (kennest jubba enne olle-
me kirjotanud ja laiemalt selletanud) — wäljatul-
nud, misga temma üht wagga Waldenje-
ride seltsi taggakuusas. Nenda woib siis üks
hea süddamega mees ka hirmjaste öige tee peält
kõrwale efsida, kui temma sedda wäljaspiddist
waimolikko waagna puhhastamist üllemaks arwab,
kui sedda tössist seestpiddist meleparrandamist, ilma

kellela ükski ei pea ellawa Zummala palle kord nähha sama. — Ni paljo sest pühast Ludwigi, nüüd lähme eddasi omma künne sees.

Et Inlandi mehbed ollid üks majaggo Prantsusse maal ärrawoitnud, siis tulli scält üks allatine tülli ja riid ette. Wimaks läks se kärä ni sureks, et Inlandi wäggi tahtis pea keik Prantsusse maad ennese alla sada. Tubba pididi kulus Orleani lin ommad kindla liina wärrara wötmid waenlaste kätte andma. Agga siis tulli neile kogaematta üks tuggew abbi scält, kust nende meel ei moissnud arwata.

Ühhe waeje tollomchhe tüttar tulli Kunningaa ette ja ütles: „Ärra karda ühteqi, so waenlastjed peawad sinuo cest pögganema, ja sinno kroni külge ei pea ükski tohtma omma käega putuda. Suur Zummal on mulle ühhe näitmiäse läbbi sedda teädust andnud, et pea pärrast needsinnatjed päwad peab sured asjad sündima minno, kui ühhe nore tüttarlapse käe läbbi. Ärra karda, usju agga!“

Kariatse tütrekenne istus hobbose selga, wöttis woöl kätte ja keik wäggi aiäs temma järrel. Noor naesterabmas tulli nijugguse tulise ooga Inlandi söameeste peäle, et need ebmatafid ärra, mötlesid, „se woib monni wäggew söa ingel taewast. Prantsusse meestele ollewad läkkitud, ei selle wasto ei ja ükski seista!“

— Nad jooksid keik korraga nago jänneste karri metsa. Et rutteminne pakko saaksid, ollid keik püssid, moogad, oddad ja mu söariistad ennesest mahha wiskanud. Mis wigga Prantsusse meestel pärrast ilma rahhata maast üllekorjata. Wata se pilt, kuidu üks ainus tüttarlaps, kel meeste wäggi tagga, aiab tuhanded ennese ees

nago fange tule kä lendarwad hagganad rehhe
 uksest laiale.

Johanna Orlean tahtis pärrast sedda
 kallist woito jälle omma isä jure male miina,
 ommad lambad hoidma ja wannematte maia
 tallitama. Ei kindralid ei annud lubba, pallusid
 wäggise: „Jä sa meile abbiks! Kui sinna meitest
 ärralähäd, siis lähäd hobilt meie ön ka ärra.“

Johanna jäi söawäe jure. Teisel aastal
 jubba jälle Inglandi mehhed Prantsusemaal.
 Rahheng peäsis lahti, tüttarlaps sai hawatud,
 langes hobbose seljast, woeti wangi, põlletasid
 furjateggiad ellawalt purida peäl ärra, ütlesid:
 „Temma on üks nöid, nöia ei tohhi ellusse
 jätta!“ — Oh teie mõrtsukad ja furjateggiad,
 selle armsa tüttarlapsele hirmjat otša teggema.

3. Ispania = ma ning Portugalli = ma.

Gestotša olli Ispania = ma wallitsus Ara-

bia meeste kä, pärrast aeti neid ikka enam alla louna male, merre äre pole.

Hispania maal olli eestotsa mitto wähhemat kuningat, pärrast wöttis üks wäggenam nendest üllemat wallitsust ennese kätte.

Agga wimaks tulli üks kindel ja kowwa süddamega mees kuningaga järje peäle istuma, ja se wöttis teised allamad wallitsejad keif ennese alla, ja temma Minister (ehk üllem nouandja) aitas ka ikka förwalt omma kuningaga auu för-gemaks töstma ja omma ennese auustamist ka seäl jures. Nende meeste al anti siis ka ülle-jänud Arabia rahwale niuggune käst, et: „Laske ennast ristida: kui mitte, siis ärra meie maalt!“ Suur hulk läks ärra Ahwrika male, teised wötsid ristmisje wet omma kehha peäle, agga piddasid omma endist Turgi usko ommas süddames. Nendega tehti wägga hirmsat tempo, neid wäggise sannawötlikkufs ümbermuta. Peäle 50,000 said trahwi alla pantud, ja peäle 3000 said tullega ärrapöletatud. Wata, nenda olli se luggn jurema Hispania maga.

Wähhem Portugalli-ma piddas ka om-mad kuningad, ikka teine teise järrele. Nende al sai Ahwrika öhtune pool üllesleitud, et nad tahtsid India male minna merre kaudo, asjo neile wima ja kaupa nendelt toma.

5. Tania-, Rootsi- ning Norwegi-ma.

Enne ollid need kolm riki keif iggawüks isje jauks, wimaks panti need kolm ühte. Agga nende kolme Ma meeste mötted ja meled ei sündinud koggoniste kokko. Üks Tania kuningas lastis

Rootsima pea-liinas, Stokholmi sees, üks wägga hirmus werre ärrawallamine ettewötta. Üks armas ja noor Rootsimees wüsti sugust (Kustaw Wasa) läks Tania kunninga wihha eest pobjapoolste Rootsi-ma meeste jure. Tee peäl olli temma furd übbe tallomchhe ree peäl ölgede alla ennast ärrapetnud, et hea mees tahtis tedda jallaja waenlaste eest ärrawia. Tubba Tania soldatid söitsid liagi, wistsid omma wigidega ölgede sisse, et nad ärratunneksid, kas wahbest öllepoorma al on se pakko läinud mees, kedda nad widdid üllekotsima. Üks wistis kül omma rauaga kinnikaetud mehhe jalla sisse: ta kannatas sedda wallo ärra, ei teinnd heält, muudkui punnased werretäwpid hakkasid allumiste ölgede wahhelt walge lumme peäle mahha tilkuma. Tallopoeq wöttis kobhe omma noaga nattokest omma hobbose jalla sisse leigata, et kui jälle tulleswad soldatid, küsivad, mis werrejälled need on, et se asfi ülles ei tulle. Kustaw Wasa sai senna, kuhho ta tahtis sada. Wata pildi peäl, kuidas ta kulutab küllameestele ja kuidas tedda tösteti Rootsima kunningaks.

7. Wennema.

Siin maal elasid ennamate wanna Slawi rahwas. Pärast tullid Baräg id ka nende sekka. Üks üllem Würst nendest, (nimmega Kurik) on armata, nago Wenne rigi asjutaja. Nowgorodija Kiewi linnad ollid keige kuulsamad kohhad, pärast ehitati weel suurt Moskwa linna jure.

Blodimiri al hakkas ristiusk ennast laiemale wäljalautama. Iwani al sai Mongoli rahwast Ma sees wäljaetud. Sesamma Iwan on ka keige esite jedda aunimne ennesele ärrawallitsenud, et ta on: „SuurWennerigi Jesewallitseja.“ Sesamma aunimmi on ka meie armsal Keisril Aleksandril II., fenne ellopäwade pitkendamisse ning önsalikko wallitsusse pärast foggodus pallub pühapäwal kirriko palwe sees.

V. Walmistamisfed ue aia peäle.

1. Söäd.

Et parreminne woiks mele jada, tahhame selle surema V. peatükkile nelli wähhemat wahheluggemist tehha, kelle peälkirjad peawad ollema 1. Söäd.

— 2. Kunstid. — 3. Söidud. — 4. Kirjad.

— Mis feigi neist tähhendab, sedda same omma arro järrele eddaspidi kuuida.

Turgi rahwas Ajia maal ollesid wägga hea melega Kreka Keisririiki Giropa maal ka omma wallitsusse alla wötnud. Üks wäggew Turgi Sultan tulli ka omma sure söawäega söaönne katsuma, woiis ka hea tüf maad jubba ärra; agga siis tulli üks weel wäggewam Asjama (Mongoli) wallitseja (Timur ehk ka Tamerlan, et tedda kutjutakse kahhe nimme peäl) se tulli

temma peäle, ja wöttis meest wangi. Nägitakse, et ta on tedda raudpuri sees piddanud finni, nago linnud hoitakse puri sees. Kül se woib ühhel joudsal mehhel raske olla, fitsa puri sees istuda, kui temmal enne suur otsata riik olli temma käsjo al.

Monni hea aasta pärrast sedda (1453) tulli jälle üks Turgi Sultan Kreka male, nende pealiina (Konstantinopel) ärrawoitma. Kül Kreka mehed seisid tubliste wasto, kül nad passusid firrikudes põlwili ärdaste Jummalat: ei aitand, selle liina wiimne tund olli ka tulnud. Kreka Keiser, kui ta näggi, et temma üllem kindral temma kõrwas olli surma kätte langenu, ja et temma soldatid piddid taggasi wauma, — hüdis: „Kas polle siis mitte üht ainust minno meestest weel minno jure jänud, kes minnule woiks otja tehha, et ma mitte uskmatta paggana Turgi mehhe moõga alla ei lange!“ Üks Turgi soldat kargas ette, löi kohhe Kreka Keisrit mahha. Wata se pilt.

Liina meestele ei antud armo waenlaste polest: kes ei sanud eest ärrapõggeneda, tedda sai

mahhalödud. Agga liinna kalli honettele ja aumaia-
dele anti armo, et nende külge ei tohtnud ükski
Turgimees tuld panna ehk ka kät pista, sepärrast,
et nende Sultan tahtis sedda juurt ja ausaste
ehhitud Konstantinopoli liinna eddaspidi
ennesele pärriseks ellamisse kohaks ning wallit-
susse kespäigaks wotta. — Ja wöttis ka, ja
nüüd olli Arefa Keisride risti usjo wallitus
Eiropa maal korraga otša lõrnu, ja pimme
uskmata Turgi mehhed ning Muhameti kum-
mardajad wötsid feik woimust ennese kätte. Al-
tari lühter sai ümberluffatud ja walguöse künal
sai ärrakustatud! — Miks suur Jummal nenda
teeb kahjo omma ennese armorigi kulutamissele
ning wäljalautamissele? —

Panne käsfi omma su peäle, kes sa nenda
küssid! Monnikord jääb üks kulutaja heäl wäh-
hema koha peäl wait, et sesamma heäl peab
mitmedele rohkeste sama. — Turgi meeste
kuulsad kirjatudjad mehhed ommalt endisest
armsast issamaalt ärra feige mu Ma jaude
siöse, kus agga kellegile ön juhtus: ja nenda
sai se armas kallis õppetus üle mailma wälja-
lautud, et ka nijuggune rahwas, kes enne ei
moistnud muud, kui söamoögaga raiuda, hakkasid
nüüd sulleotsaga kirjotama, ja ramatud luggema,
ja ued õppetused omma pähhä sama, et se
olli üks „walmistamine ue aia peäle“ ja önja
Gutterusse päwade peäle. — Turgi rahwa
hirmsad söddimised ollid otsego se juur, kust
üks hea rohhi wälja kaswis. Sepärrast olleme

selle esimesse peatükile pealkirri pannud :
„Söad;“ — ja hakkame nüüd teist tükki
jellestama : „Kunstid.“

2. Kunstid.

Esimesenne olli Kompas, teine olli püssi-
rohhi, kolmas seisaw wäggi; neljas trük-
kimisje kunst.

1. Mis on Kompas?

Seie male sõitsid laewamehhed nenda, et
päwa aego watasid päikse järrele, ö aial wata-
sid taewa tähtede seisjo peäle, ja selle järrele
arwasid ärra, kus kohtas nad nüüd woisid olla.
Agga mis siis teha, kui öse pakjud pilwed
kattawad keik tähtede walgust finni ja wihma
tulleb üllewelt sorrinal mahha ning kange torm
aiab laewad keerdo, et lähwad wahhest otse pohja
pole, kui tahtwad ommeti louna male miinna?

Üks tark mees leidis sedda kunsti ülles, et
panni üht otsego nõälakest, kel augokenne kesk-
kohhas terrawa otja peäle kaloma, ja se nõälä-
kenne olli magneti kiwiga ületommatud, ja
sel magnetil on nisuggune woimus lodud,
et se allati näitab pohja pole. Ja se on siis
se Kompas, mis laewamehhed juhatab ööd
kui päwa õiget teed käima, sest ni pea kui
türimees teab, kus pohja pool on, siis ta woib
ka kohhe ärraawata, kus on louna, ja hommiko
ning õhtopool. Enne piddid laewad ikka ennamiste
ranna äres soudma, agga ranna äres on ka mitto-
ford sured kiwi kaljud wee al, et, kui laew rängaste

peäle aiab, siis lähhäb se ka lõhki, ja mehhed up-
 puwad ärra. Agga ni pea, kui Kompas olli ülles-
 leitud, siis soudsid laewad süggawa merres se, ja
 lastsid tule kä nago nool eddasi miäna, kuhho
 agga tahtsid. Said paljo ued asjad nähha
 kauge woöra made sees, — kes paljo nääb, saab
 targemaks kui se, kes ommast küllast wälja ei sa.
 Tarf rahwas moistab kulutamist enneminne
 ärra, kui rummal mees: jälle üks walmistamis-
 assti önsa Rutterus se öige usjo ülleswötmissesele.

2. Kes leidis püssirohto?

Üks tarf mees (Swarts), kes rohtudega
 tallitas, seggas kord Salpetrit, tambitud
 sööd ja weewlit kokko, panni ühhe raudriista
 sisse seisma, kiwvi katteks peäle. Suhtus tulle
 jäddem jenna sisse kulkuma, kange Baught
 kuuldi, tulleleek purtsas wälja, kiwvi lendas
 wasto laggi. Ue kunsti hakkatus olli kä: mees
 panni omma musta pulbrit raud torro sisse,
 prop ette, tulli külge. Jälle Baught ja tulli
 tagga! Prop lendas kaugele ärra. Pärast
 wallas tinna kuli, panni proppi ette, pistis
 tuld külge, kuul läks sure ooga läbbi laua.
 Seält läks kunst eddasi, said pistolid tehtud,
 siis püssid, wimaks kanonid. Keif jöaasfi
 läks teiseks, polnud enam tarwis, et mees
 mehhe wasto pididi söddima, nago kurjad koerad
 kiskuwad teine teist hammastega, — se endine
 jöapiddamine aias innimesesed enam kiskja
 metialiste sarnatseks jama, et teine aias kange
 jüddamega raudmoök teise kõhho sisse, ja tappis
 woöraft meest nago lihhonik wasfikast. Müüd

lendas kuul kaugele ja panni tedda mahha, felle ferd kandis.

3. Mis modi olli seisaw wäggi?

Gestotja olli söawiis nenda, et kui Reisrid ja Kuningad läksid teine teisega tüllisse, et teine tahtis teise maad ärrawoita, siis anti käst wälja, et iggast kohhast peab temma surusse arro järrele ni paljo meest wälja tulles jotta, senni kui keif jaggo kä.

Pärrast palkasid rahha eest soldatid, ja maksid neile ku ehk aasta palka, ni kaua kui jõdda turis. Kui se otsa lõppis, läks igga soldat jälle koio omma endise tallitusse peäle.

Wimaks teggid rigiwannemad nenda, et kes ferd olli soldatiks ärraarwatud, et se pididi ommad aastad täis tenima, olgo siis söaaeg ehk rahhoyölli. Pöllomehhed jäid maad harrima, kaubamehhed ommad asjad müma, kolitud rahwas iggaüks omma ammeti kutsumisse sisse. Kui siis rahho aial hakkas monni joukam mees omma jeltfiga mässamist ettewõtma, siis kuningas satis ommad soldatid temma wasto: warsti olli pahhandus waigistud. Tekäiate risumissed, mõrtsukatte pinamiessed, jamsiatte mässamissed, keif se ilmforrata ello pididi taggast jäma. Se olli jälle üks hea joudus sam ette pole ja parrema ello pole, abbiks selle ue hea öppetussele, mis suur Jummal tahtis rahwale ilmutada ühhe ärrawallitsetud Jummalamehhe läbbi, kelle nimmi olli Martin Lutterus.

4. Kuidas on ramato trükkiminne tutwaks sanud? —

Algmisses said keif ramatud sulle otsaga

firjotud. Kül waewalinne aäsi, enne kui mitto jadda lehte walmis jawad! Monne surema ramato peäle läks terwe aasta. Kui sa kül mois- tad selgeste firjotada, kas sa wöttad ennese peäle pärris kiriko lauloramata wäljafirjotada, ja kui palju hinda sa küsiffsid, kui üks tahhab osta?

Mängimisse kaardid ja pühhade kuiud ollid eesimesjed asjad, mis pu tahwlikeste peäle wäljaleigati, siis wärwi peäle, siis lehte peäle surrutud. — Jubba üks armas, et ta wöttab A B D tähhed teine teise järrele tükki kaupa puust wäljaleikada, seäb neid pärrast korrapiddi kokko, ja malib neid musta wärwiga ärra, ja siis agga tarwis leht peäle jurruda. Ei puust leigatud tähhed ei tahtnud ni selgeste wäljaanda, wöttis tinna sisse tähhed leikada; katsus jälle, jubba palju selgem trük. *K u t e n b e r g* on temma nimmi, 1440 aastat pärrast *K. J.* — Temma abbilinne *W a u s t* mötles üht musta wärwi wälja, mis hõlpsaste peäle hakkab. Ahjotahm ja fedetud linnaõlli. Jälle hea tüf targemaks läinud se kunst. — *W a u s t* olli rahhaahne mees, töstis *Kutenbergile* tülli, küssis omma laenatud rahha taggasi. Mehhel polnud maksta, *W a u s t* wöttis leik trükfiruistad waeje mehhe käest ärra: hakkas nüüd isje joudjaste jelle ue ammeti peäle. Eesimenne trükkitud ramat olli laddina kele *T a w e t i* laulo ramat — Teine laddina kele täis piiblid, igga tükki eest 30 fuldpenningud; mis enne, siis kui nad alles waewaliste sulle otsaga said firjotud, maksid 400 fuldpenningut ja weel peälegi.

Munkad, kes enne ollid sest omma tenistust ja üllespiddamist sanud, et nad ramatud kirjotafid, pahhandafid, mis hirmsaste, aiafid rahwa kätte sedda jutto, et Waust on omma musta wärwiga üks kurja waimo nöid, kes rahwast tahhab ärrapetta pimmedusse kunsti sisse. Rahwas olli jubba targemaks sanud, tundis ära, et se uus kunst on hea, ja asfi läks eddasi ülle mailma.

Pabberi teggemisse kunst olli ka jubba ärraleitud, polnud ennam tarwis ühhe pu lehhe peäle, mis Papyrus kutsuti, tähhed malida, ei ka ennam lojuste nahha peäle, kel nimme Pergament on, ja mis paljo rohkem maksis kui paber, ja paljo raskem kalus kui pabberi leht.

Nüüd küsfigem weel selle tükki lõppetusses sedda küsfigemist: „Kas olleksid meie armsa õnsa Lutterusse ellosannad ja õppetusse kirjad ni rutto sanud innimeste filmade alla sama ülle keige mailma, kui mitte suur Summal ep olleks laisknud sedda kallist trükkimisse kunsti ilmsiks sada? —

Ja minna tännan se eest ka süddamest, sest minna saan sellesinnatse ramato kirjotamisse palga eest omma wie lastele leiba ostetud kalli linna kohtas ellamas. Ja sinna tännad se trükkimisse kunsti eest ka omma Summalat, sest sinna saad sellesinnatse mailma aia ramato trükkimisse läbbi üks hea luggemisse ning õppetusse ramat ennesele ja omma wie lastele, ehk ni paljo, kui Summal sinnule neid on uskunud neid juhhatama Temma abbiga Temma teradda käima pimmedussesest wälja walgusse sisse.

3. Söidud.

Ei mitte ratsja söidud ehk wanfri wai töllaga (egga nendega kaugele ei sa) waid suurte laewadega, misga furd ümber mailma woib söita.

Siiski sel aial, kennest nüüd rägime, ep olnud weel ükski mees ümber maad söitnud; nad ei teadnudgi, kas on Amerika maad ka lodud, ja Australiama ei olleks neil unnesgi ettetulnud, et nisuggust on ka weel ollewad. Agga aegamöda sai ifka rohkeminne teadust ja tundmist nende kaugematte made polest, et ifka teine teise järrele julgus jälle monni hea tüf emale souda.

Portugalli mehhed ollid esimesesed, kes sedda söidoasja ülleswötsid, ja said jubba ümber Ahwrikamaad louna pool eddasi miäna, ja üks laewa kapten joudis öige senni kui Asia-India male.

Nüüd peame ühhe wägga kuulsa laewamehhega tutwaks sama, sel nimmi Kolumbus. Temma olli sedda kirjade seest ja omma moistusse järrele ärraaranud, et se woib jo paljo öigem te olla, India-male miäna, kui otseköhhe lähhäd ifka öhto pole, senni kui India-ma wasto tulleb. Olleks ta rikkas mees olnud, siis ei olleks ta muud kui willistanud ja — läinud. Agga mehhel olli kül tark Bea, siiski tühhi tast ja laewa ehitamine maksab wägga paljo rahha. Eesite ta pallus abbi omma enese rahwa käest Italia maal, ei ühtegi; pärast Portugalli meestest, keif muido; wimalks Spania kuningaga käest, ifka asjata! Siiski

pöris asfi korrage teifiti. Ühe woidorömo pärrast lahengus waenlaste ülle andis Kuningas kolm laewa Kolumbusse kätte, ja 90 meest ülle se kolme laewa, ja need hakkasid minnema sel aastal 1492, — ja läksid eddast ja ühtepuhko eddasti. Wet küllalt laewa ümber, ja pilwed ning sinnist taewast ka küllalt ülle nende Bea, agga kowwa maad ja kindlat asja mitte märki, ei ka sedda wähhematgi jarekest, ja ommeti jubba 2 kuud ehk 8 nädalat järgeste söidetud. Laewamehhed ning matrosid wötsid nouu: „Wiskame hullo meest wette, lähme ilma temmata foio! Mis paggana söitminne se on, kennest ühtegi wälja ei tulle!“

Kolumbus tundis ärra, et nüüd on fitjas kä, ütles: „Mehhed, wennad, andke mulle weel kolm päwa aega: kui siis mitte maad ei tulle, siis wiin minna isse teid jälle foio pole: ilma minno saatmisjeta ei sa teie ommeti ilmaasgi ennam ommale male taggasi mintud!“ — Mehhed mötlesid issekeskes, arwasid ühheskous, et: „Olgo peäle! Agga, kui kolme päwaga ei juhtu maad leidma, siis warsi foio pole!“

Kolmas päaw tulli, ja kolmas ö ka, ja keskö paistis üks tullemalgus kaugelt ja teijel hommikul olli essimenne kenna Amerikama illus jarekenne nende filmade ees, ja läksid woöra-ma rahwast terretama. Wata pilt. — Tagga pool paistab laew, eespool seijab lootsik. Kolumbus astub eddasti, moof kä, temma järrel teine mees, kes lippo kannab. Sare rahwas, mehhed, naesed, lapsjed seiswad ehmates ja immeksyannemisjega merre äres ja wahhiwad,

mis lomad need weest tulnud walge werre meh-
hed on, et nemmad isje ollid foggoniste teist
ihho karwa lodud, punnakast wasse karwa.
Nemmad pea allasti, woörad ülleültje finni kae-
tud riettega, muudkni näggo ja käed paistawad
riettest wälja.

Dh sedda head meelt, mis nüüd Ispania
meestel oli, nad laulsid sure römo pärrast,
pallusid omma endise wastopannemisse pär-
rast andeks, ja lubbasid, et nüüd nemmad wöt-
wad omma tahtmist täieste Kolumbusje saat-
misje alla panna, et kuhho temma ees käib,
senna käiwad nemnad tagga. Nad andsid suud
omma sure römo sees selle ue Male, mis peäl nad
seisid, ehhtasid üks mällestusse rist ülles ja
wötsid sedda ueste leitud maad nago omma
Ispania kuninga wallitsusse alla.

Meie lühhike ruum ei kanna feik laiemalt
ärrasjellestada, misjuggused auustussed Kolum-

Bu s se le said pakkutud, kui ta jälle foio olli sanud: weel wähhem, mis suggused pahhandused kirjad kadedad omma Ma küllalised temmale pärrast teggid. Meie ei ütle muud kui, et pärrast, kui temma kolmat puhko olli jälle laewaga Amerikamaale läinud, siis panti raudahhelad temma kehha külge temma waenlaste kuiso pärrast. Gestotsja kuld keet kaela, ja wiimse otja peäl raud ahhelad kätte ümber! nenda maksab mailm ja nenda ta ssub mailma rahwas. Se sündis sel aastal 1500 p. K. s. nenda juhtub se ka 1800 ja 60 peäle ülle laia Mailma. Kurja waenlaste eest saab ettewaatlik inimenne ikka enne minne ennast kaitjeda, agga kawwala mokkasöbra eest on raske ennast hoida. Joudus loukoer tulles möirates wasto, et woid kowale karrata: agga kawwal us pettab ennast poösa alla ja nöälab tekäiat surmani. Sepärrast on ka üks targa Beega mees otsego naljakombel moistosannaga üttelnud: „Summal woiks mind hoida minno söbrade eest, waenlaste eest tahhan jubba isse katjuda, kuidas manendest lahti saan.“

4. Kirjad.

Mis kirjad woisid need olla, mis enne Luterusse tullemist usso polest wäljaläksid, ja otsego walmistasid rahwa meled ausa mehhe tullemisse ja temma kulutamisse wastowötmisses peäle? — Same kuulda.

Prantsusse maal elas üks usso selts, mis nattokest teist wiisi waimolikko seestpiddise

ristiinnimesse ello polest tunnistas ja õppetas, kui Bahwst ja temma Preestrid. Needsammad Waldensid ütlesid! 1. Mis pühhas kirjast seisab, se on tõstt, keik Preestride õppetussed, mis pühha kirjaga ühte ei lähhä, need on sest tiggedad. — 2. Roma Bahwst ei olle mitte Jummal Boia essemel kirriko ülle walitsemas, waid kes sedda ussub ja ütleb, se teotab Jummalat. — 3. Iggauks usklik ristiinnimenne peab selle arro sees ollema ja ellama, kennest on kirjutud, et nemmad peawad üks „kuninglik preestri-riik“ ollema. (1. Peetr. 2, 9.) — 4. Pattud rahha eest andeks andma on pärris pettus. j. n. e. —

Bahwst käsks ristiõddimist neile tehha. Se turis 20 aastat. Selle kätte langesid üks Million (ehk tuhhat kord tuhhat) waggad usjokannatajad. Kes neist üllejäid, läksid teiste Made siisse ellama, sai se hea moistlik kulutamisse iwwa ka teiste põllude peäle wäljakulwatud.

Waldensid teggid Rutterusse tullemissele abbi omma wäggewa susanna kulutamisse läbbi. Üks Ingrandima walgustud kulutaja (Wiklew) panni sedda õppetust kirja, mis Waldensid ollid susannaga kulutanud, ja needsammad sure tarkussjega ning süggawa tundmissjega üllepantud kirjad hakkasid rahwa kätte lendama, et teine kirjotas teise käest ärra, ja ellowalgusse loit hakkas tousma ülle mailma, ja se künal, mis olli pea jubba kustumisse peäl, suurt walgust andma. Bahwstilisjed ollid ni wägga tiggedad selle armsa mehhe (Wiklewi) õppe-

tusse peäle, ja et moislil rahwas sedda südda-
 messe wöttis, et nad pole saa aasta, pärrast
 mehhe surma, temma surnokehha lastsid haua
 seest wäljakaewada, ja temma lufondid tullerida
 peäl ärrapöletada tuhhas, et tuul peaks sedda
 laiale aiama. Ei se aitand ühtegi, pühha
 Waimo öhf ja se armotuul, mis üllewelt puh-
 hub, olli jubba kalli töeöppetusse inwad ülle
 mailma lastnud lennata; se tuh, mis ausa
 mehhe põllend lufondidest senna peäle tulli, ei
 woinud uut ello wilja mitte ärralämmata, waid
 se olli temmale weel otsego rammus ja par-
 remaks siggindusjeks.

Sesamma asfi jündis ka ühhe teise kalli
 mehhe läbbi, kelle kehha nemmad ellawalt ärra-
 põletasid (H u s s). Kui Bahwst olli temma
 kulutamist ärrakeelnud, siis rätis se õppetaja
 pühhas Waimust aetud wälja peäl ja asade
 ning teelahkmitte peäl, ja kus agga kuuljaid
 kogus; ja tuhanded jooksid kokko sedda uut
 kulutamist wastowõtma, mis Apostlide õppetus-
 sega ue Testamenti sees sanna sanna järrele
 ühte läks, ja se asfi pani neid senni aiani
 surma unnes otsego wangis petud innimeste
 hinged üllesärfama pimmedusse patto unne
 seest. — Meest kutjuti üllematte Breestride
 kohto-koggo ette, ennast wabbandama. Saks-
 ma Keiser kirjotas isse omma käega omma
 nimme selle lubbakirja alla, et kegi ei tohhi
 temmale liga tehha temma hea sanna pärrast. —

Bahwstilisjed karjusid: „Ta on tulle surma
 wäärt, mis ta rahwast ärrapörab meie õige
 aino wanna Roma Bahwsti usjokombede polest!“

— Keiser ütles: „Teie ei tohhi tedda surmata, minna ollen temmale ellokaitemisse kirja liggi annud: minna ei tohhi omma Keisrisanna tüh-
jaks laske tehha!“

Breestrid küssendasid wasto: „Keif lubba-
misse täitminne, mis ühhe pagganale on tootud,
se on pat. Agga önnistus tulleb selle peäle, kes
tedda Ma peält ärrakautab!“ — Keiser jäi möt-
lema kaksipiddi mötlemisse sisse, ütles: „Tehke
kuida tunnete omma kirriko seäduisse järrele, agga
kui se polle hea Jummal ees, siis wastage ka
isse wiimsel surel kohtopäwal!“ — Kui Hus
seisis jubha tullerida peäl, siis anti temmale
nago Brohweti ettekulutamisse sanna su sisse,
et ta hüdis: „Mind sate teie kül tullesse sata,
agga se wäggewam, kes saa aasta — pärrast
mind tulleb, tedda ei põlleta teie mitte ärra,
waid temma peab teile üks söja tulli ollema!“

Pärrast temma üllekohtusse rööwli surma
sütis hirmus taggapiusamisse södda Husi jär-
rele tulles rahwa peäle, kedda kutsuti Husi
id: ja paljo usklikud kannatajad said tullerida peäle
töstitud, ja laulsid Hosiana h selle Ellowürs-
tile, jenni kui tulleslegid pannid nende su kinni,
ja jäid agga paljad sööd järrele: agga Jehowa
ellawaks teggew Waim puhhus need sööd öh-
fama.

Wanna aeg on möda, keskminne aeg
on ka mödaläinud: nüüd hakkame wiimne tül-
selletama, sest uest aiaft.

III. Uus aeg.

Putteruõse õige usso üleswõtmine

Enne, kui ma sest hakkam selletama, olgo weel üks kulutamise sanna luggejattele süddame peält ärraüteldud. Siit maalt pean lühhemalt selletama, sepärrast et Saksamamehhed, kes selle ramato trükkimisjele on abbi saatnud, sowiwad, et se peab üks lühhikenne ramat ollema: kümme poognat, ehk nattokest peäle, et ka üks waesem tallo-mees woiks ärraosta: siis pean wäggise ja mittokord õige nago wasto omma ennese meelt sündinud asjad otsego kokkokiškuma. Siiski jääb se mulle troostiks seäl jures, et kes laieminne tahhab sest kuulda jada, woib Tarto koliramatus jedda leida, mis ka praego trükkimise ka on.

Uus aeg selle mailma aiaramato sees tulleb nüüd kätte, ja se hakkab Putteruõse õige usso üleswõtmisses, ning lähhab eddasi senni kui meie päwini, kus Missionarid kulutawad Ewangeliumit keige Ma jaode sees, ka nisugguse paggana rahwale, kes enne istusid pärris pimmeduõses ning surma warjus. Sefinnane uus aeg hakkab sest aastast 1517 (31. Oktobri ku p.) ja lähhab eddasi selle aastani 1860, ning tännase päwani (13. Juli ku p.) se on siis üllekeige 343 aastat. Selle pitka aia sün-

dinud asjad peame nüüd fitsa rumi sisse kof-
kopiggiistama, nenda kui maalmeister panneb
pissokesse pildi peäle üles üks suur tüf mailma
jaust.

Martin Lutterus, waeße rahwa laps,
sündis mailma sisse 1483, künnemal Nowembri
ku päwal, nenda kui ka igga aasta Kalendris
seisab selle künnema Nowembri ku päwa kõrwas
se nimmi: Martin Lutterus."

Morel Lutterusjel olli jubba poisikesse
pöwweel armas lauloheäl, ja kui temma mehhe pöwweel
polleks muud laulosanna ja laulowisi teinud, kui
sedda ühte: „Meil tulleb abbi Jummalast!“ —
siis olleks ka jubba temma nimme mällestus jänud
rahwa pöwwe kätte: agga temma on mitto kal-
list laulo ommast ligutud süddame pöbjast
wähjalaulnud, jah, woib üttelda, et pea keif
temma mapeälne ello olli ennamieste üks
woidolaul Sellele, kelle käest keif woit
tulleb patto, surma ja kurrati wäe peäle.
Gestotja olli Lutterus selle wanna Roma usso
sees ülleksaswanud, nago keif mu selle usso
lapsed. Gaffas süggawaste järrele mötlemä,
nenda kui temma aasta aastalt targemaks sai:
ei tahtnud keigega südda rahhule jada, mis ta
omma ussofeltsis ja nende Jummalä tenistusse
kõmbedes näggi ja kulis. Kui ta olli jubba
mehhe calisjeks sanud, wallitseti tedda Univer-
sitäti ehk üllema kōli Brohwesseri eks ehk
noorte meeste — (tuddentide) — õppetajaks. Tulli
üks pühhast Bahwstist läkkitud Preester, rahwale
rahha wasto pattude andeksandmist müma. Lut-

terus tundis, et se rummal asfi ei kolba, kirjotas 95 usso tunnistusse waidlemisse sannad ühhe sure pabberi lehhe peäle, ja senna alla: „Tulgo, kes taht, waidlema, kumma pool õigus wimaks jääb!“

Bahwstilisfi ei tulnud ühtainust, et nad kül pahhandasid hirmsaste, siiski mis teha, mehhel terraw feel ja weel terrawam sulle ots.

Nasta pärrast kutsuti Lutterust ühte liinna, et ta peab kohto ette tulles. Kui ta arro sai, et nad tahtsid tedda wangi wia, läks ta ilma Summalaga jätmatta kurjast meestest ärra omma koio pole.

Bahwst jatis üks wannefirri wälja, et ükski ei tohhi Lutterussele enam ömaiagi anda, et ta peab siit Ma peält ärrakadduma. Lutterus kutsus tuddentid liinna wärrawa ette, nored mehhed kandsid kuiwad puud kokko ridaks, pistid tuld külge, Lutterus wiskas Bahwsti wannutamisse firri senna sisse — seal olli tal kibbe ömaia, et põllend kirjatuha aias tuul laiale. Ja kui monnikord ka tahtis kalli mehhe meel nukraks miinna feige nende pahhanduste kä, siis trööstis ning kinnitas temma kurwastud waimo jälle temma süddame söbber Melanchton.

Tulli jälle uus käst: „Lutterus tulgo Wormsi liinna omma usko ärrawanduma!“ — Monned söbrad pallusid: „Ärra minne. Nad tewad sulle pahha!“ — Ta wastas: „Aggama lähhäksin ommeti Wormsi liinna, ja kui peaksid seal ni paljo kurratid kous ollema, nago kattusse kiwra selle liinna kattuste peäl!“ Ja

läks, ja voitisi ärra Selle abbi läbbi, kelle nimmi on: „Ärrawoitja.“

Waenlasjed tahtsid temmale otja tehha, waggaga Kuurwürst laskis tedda sallaja ühhe üfsiko wanna ritteri lossi peäle, sure metsa keskkel, ärrawia: ja seäl hakkas temma Piiblimamatut Ebreana ning Arefa kelest Saksa keele ümberkirjotama.

Keisril Kaaril V. ep olnud kül hea meel sest uest asjast, mis Lutterus olli üllestonud: ta arwas, et ta on keif jedda omma ennese Beast nenda wäljamöttelnud, egga sanud arro, et Lutterus olli üfsi jedda Apostlide õppetusse kallist usso perli, mis Pahwsti Preestrid ollid mudda siisse sõtkunud, jälle muddast üllestõstnud ja puhtaks pestud rahwa kätte pakkunud. — Keiser pahhandas, agga ei woinud öiete parrata, temmal olli Prantsusje Keisriga üks allatine sõdda ja riid. Ja Lutterus ellas omma üfsise metsamaia sees kallis rahhus ja lugges ning kirjotas, ja olleks weel, kes teab kui kaua, waggusi jänud, omma armsat Piibli ümberkirjotamist eddasi saatma, kui mitte ühhe rahwa pahhandusse pärrast korraga tulline Jummalajõamees polleks waimo moõka kätte wõtnud ja sellega waenlasje wörgud katkuraiunud.

Saksama tallomehhed, üks jaggo, ollid ennast lasknud ärrapetta, et hakkasid mäsama üllematte wasto, ei tahtnud ennam tööd tehha, ütlesid Lutterusje hea õppetus on meid wabaks teinud, et meil polle ennam tarwis ei kellegi sanna kuulda egga temma käske täita.

Agga siis kihwatas Lutterus omma waimo

fees, et need söggedad priusje woitlejad ollid weel Jummalä pühha janna ja seädust, mis waimolikkust hinge wabbadussest fulutab, omma kurjusse kattede wötnud, ja ta teggi terve nädal otja, igga ennelounat, üks nijsuggune wäggew kange fulutaminne rahwa öppetussest, maenitsemisest ja karristamisest, et se jansimisje tuio jäi järrele. Üks nendest, Tomas nimmi, olli keige hullem olnud, ommad küllamehhed kihhotama, keik ilmalikko üllematte wallitjust täieste ja terwelt Ma peält ärrakautama. Ta ütles: „Ärge kartke üllematte püssi kulid, ma korjan neid keik omma laia kue käisse siisse, et teie pihta ei pea üks ainus neist tulles. Ja kui ommeti üks minno seltsimeestest peaks esimesje rügementi rea sees jurnud mahhalangema, ärge kartke, minna teen sedda, et ta mo keige taggomisjes söawäe otjas jälle wiiks ja priiske üllestoujeb.“ —

Ei sanud mehheke kulid omma käisjega ärrakorjata: mitto tuhhat temma meestest jäid hooste wäe jalgade alla, Tomas isje sai wangi woetud, raiuti mäsajaja Bea otjast mahha. Kui tö ni palk.

Weel tulli üks isjemodi ussjoselts ülles, „Ueste ümber ristitajad,“ (saksa keele: Wiedertäufer). Kätse olli nende Kunningas, Bekker temma kindral! — Nujad mehhed mollemad! — Ja nende öppetus olli ka illus ja armas — agga kellele? — Gullu meestele. — Esimesne öppetus: „Wötke naesi, igga mees, ni paljo, kui tal joudo on neid toita“. Teine öppetus: — Siiski olgo jubba kül sest ühhest, mis meie

weel nende teistega omma walget pabberi lehte mustaks märime õige muido. Agga nende hullo meeeste weefruus läks ka, wanna kindla moistojanna järrele, senni kaua wee jure, kui ta katti lõhkus! Sedda olli se wäärt!

Rutterus tundis ärra et wagga abbiello on otsego feige headusse ning heldusse ello juur siin Ma peäl, ja et Jummal on isse abbiello seädnud algmisest, ning on tootanud wagga abbiello rahwast õnnistada ihho ning hinge polest, siin aialikkult ning seäl iggaweste. Rutterusse abbikaja nimmi olli Katarina (Kreka kele: se puhhas ehk selge.) Ollen teile kord ka Tallorahwa kulutaja ehk Tarto Ma kele näddala lehhe sees 1859 üks immelik armas Rutterusse kirri Ma kele ümberkirjotanud, mis se kallis usjowoitteja omma piisofesse Boia Hansole on kirjotanud. — Sest et ta kül olli üks immelik tark ja õppetud mees, siiski mõistis temma piisofestega ni hästi kõnnelda ja lastele ni armjaste jelletada nende nõdrama moistusse järrele, et kui sest mu märki egga mällestust polleks meile jänud, siiski igga Katekismusse leht annaks sest tunnistust wiimse päwani. Sest üks wanna rahwa janna ütleb nenda, et „Jummala janna ja Rutterusse õppetus, neil kahhel asjadel polle ialgi lõppetust.“ Se kallis ounapu isse on kül ka ommal aial langenud, kui surmatuul sedda mahhamurdis: siiski on temmast kaswanud ountest need seemne-terrad feige mailma siisse wälja külwatud jänud, ja 28 Millionit õnnistawad wagga mehhe nimme mällestust. Selge õppetus kirrikus ja puhhas

selletus kolides, waat need luggematta seemneterrad, mis mulla sisse on läinud ja mullast ueste ettetulnud. Kui mitto maad wötsid öiget usko wasto: Preissima, Rootsima, Tania-, Norwegi- ning Inlandima. — Pärast läks se kulutamine jälle eddast: Hollandimale, Prantsusse- Ungari- Polamale, ning ka Italia ning Hispaniamale hakkas koit tousma pärast pitka pimmedusse ööd.

Wimiste ellopawade sees hakkas Lutterus pöddema: ei janud kotkas ennast ni kõrgeste omma nödramakš jänud tiwadega ennast üllendada. Agga siis tuli se armo Jeesand ja üllendas omma armokest weel kõrgeminne, kui need elledad taewatähhed paistwad. Temma surematta ärralunnastud ja ärrapeästetud hinge taewa minnemisse pääw olli seälsammas liinas, kus ta olli mailma sisse sündinud, ja se aasta olli 1546, nenda et keik temma aasta arro siin Ma peäl Jeesanda winamäe sees tööd tegemas olli: — 63 aastat.

Üks jaggo Sweitsimaad olli ka Bahwsti woimusse alt ennast lahti wötnud, ja nende keige kuulsamad ue õppetusse kulutajad (Tswingli ning Kalwin) ollid sure hulga moistlikumat rahwast ennese jeltst sisse korjanud. Muud kui üks wigga ja kahjo olli seäl jures, et nemmad meie Saksama Lutterussega tüllisse läksid pühha öhto jöömaia piddamisse polest. Lutterus õppetab nenda kui pühha kirri õppetab: „Se on temma ihho ja werri, risti-

rahwale süa ja jua antud, Kristusse ennesest seatud.“

Nemmad, Sweitsjima õppetajad, ütlesid: „Si mitte, et se on, waid se tähendab temma ihho ning werri:“ ja nenda on siis tännapäwani üks wahhe meie ning Sweitsjima õppetuse wahhel, et nemmad on Issanda selget janna omma innimesse moistussegaga teisiti pöörnud.

Katoliko ussolisjed Sweitsjimaal ei tahtnud sedda uut õppetust omma rahwa seas sallida: hakkasid jödda töstma, ja paljo werrewallamist olli seal, kus rohkeste wennaarmastust olleks piddand ollema, ühhe Ma rahwa innimesse jures.

Sakjamaal olli ka monda waidlemist, enne kui üks selge arwoandminne ning usso tunnistusje kirri sai 1530 Augsburgi linnas kinnitud. Keiser Kaarl ep olleks kül se peäle mitte lubba annud, siiski pididi järrele andma, sepärrast et Turgi mehhed hakkasid waljuste temma made siisse tikkuma, ja temmal olli Lutterusje ehk parrem üttelda Ewangeliumi usso mehhi ka tarwis.

Ommeiti kihhutasid tedda pärrast Romalised, Lutterusje usso meestele jödda teggema: ja jäi monneks aiaks woimus Bahwsti ussoliste kätte. Need kiitsid ka sedda heaks, kui Keiser lasseks Lutterusje jurnokehha jälle wäljakaewada ja tullega ärrapöletada, et siis wahhest rahwas hakkab wähheminne temma õppetusest kinnipiddama. Keiser ütles: „Zätke mind rahhule selle rummala nouuga. Minna

söddin ellawatte waenlaste wasto, mis alles Ma peäl, — agga ei mitte nende wasto, kes jubba mäta al maggawad!”

Teine kord, kui nad jälle kiuso aiasid, tahtsid Keisri wihha ärritada Lutterusje jeltsi wasto, ütles temma: „Mis teie muido walle- tate nende Ewangeliumi usjo meeste peäle. Minna ollen teie maad läbbikäinud ja teie maiade siäse astunud, ja ollen ka nende made ning maiadega tutwaks sanud, agga foggoniste teistwisi sedda asja leidnud, kui mulle olli sest rägitud!”

1555 sai Augsburgi lünnas rahholepping tehtud, et ei pea teine teise usjoseltfile ehk usso- rahwale middagi pahha teggema. Iggamees tenigo omma Summalat nenda, kui ta kord tahhab se cest wastada surel küsümisje päwal.

Kui Keiser olli jubba wannadusje ea pole sanud, ja ennast omma elloaeg kül jubba wässi- tanud mitme söaasjade ja rio jelletamiste läbbi, siis jättis temma keif rigiwallitjust omma liggi- meeste suggulaste kätte, wennale üks jaggo, poiale teine jaggo. Iäse läks temma ühhe floostri siäse munkade jure ellama, ja käsks wimaks, et nad piddid temmaga keif matmisje kumbed ettewõtma, et ta jubba ellus weib öige ellawalt omma surma peäle möttelda, kui ta kuleb need surmalaulud lauldud, ja tunneb kuida surnofirsto kandjad tedda rami peäle töstwad. — Keif sedda tehti siis temma kässo järrele, muidogi on teada, et firsto kaas jäi lahti, et terve mees saab ifka hingata.

Se olli siis jubba üks märk sest, et wanna

ea nödrus olli ka mehhe mötted nattofest seg-
gaseks teinud. Omma surma peäle jaggedaste
ja iggapääw möttelda ja ennast se peäle targaste
walmistada on kül iggaühhe usklikko ristünni-
meesse kohhus, agga ellawalt pitkali ja sellili
maas jurno kirsto sees ollema, ja nenda sure
hulga rahwaga tössine matmisje luggu ühheks
tühjaks illotembuks teggema, se on üks laitmisje
wäärt teggo ja üks keeldud asst.

II. Söddimissed öige usjo pärrast.

1. Italia ma.

Se on üks Sakjakele wannaaegne moisto-
janna ehk tähhendamisje janna, et ni pea kui
Jummala rigile ühhelt poolt üks armonäitminne
tulleb, siis warsi kurri waim omma settimeestega
tahhab sedda ärrarikkuda.

Evangeliumi usk olli omma ueste ärka-
nud ellowalgust kaugele lasknud wäljapaista.
Agga üks polepreestrige selts, kes ennejele nimme
wötsid: Jesuitid, se on Jesuse järrele-
käijad, asjutasid ennast jel aial keige esiteks
mitme Giropa made sisse, ja ollid Roma Bahw-
tide keige parremad käemehhed ehk abbilisjed.

Kolm asja nad püüdsid keige ennamiste
findla pohja peäle seada. Esimenne, et
Bahwstide woimus peab jälle jureks jama;
teine, et Lutterusse usjolissed peawad igga-
pidi Ma peält kautud jama; kolmas, et

Katolikko Roma usk peab ni kaugele ülle Ma wälja lautadama, kui päike paistab.

Jesuitid wötsid kunningatte nouandja ametit ennese peäle, ja Jesuitid wötsid noorte laste kaswatamist ning õppetust ennese kätte, nenda, et tähhendamisje kombel ööldud, keige juremad ja keige pissamad kallad said nende wörgo sisse, jenni kui wörgo tagga ots hästi täis olli, et woib male weddada, ja wäljawalitsjeda, mis kolbab ja mis mitte ei kolba.

Ntende üks õppetus olli ka nenda: „Kui ja tahhad üks hea teggo tehha, siis woid ja ka kurri kombe senna jure wötta abbiks, kui se muido ei tahha eddasi miina!“ — Eks se olle pea sedda modi, kuida wanna aego ellas üks kingisep (Krispin), kes warrastas rikka meeste käest nahka, ja teggi waeste meestele sest kingad!

2. Ispaniama.

Wilip II., keisri Kaarli V. poeg, olli Inghlandi kunninga prauat Elisabet tahtnud ennesele abbikasaks wötta. Se ei tahtnud nisugguse kurja mehhele miina, seisis wasto. Wilip wihhastas, jatis otsata suurt jõalaewa foggo Inghlandi maad ärrawoitma. Keif se Ma kohkus, kui se hulf jõalaewo ikka lähemale aias. Dse puhhus kange tuul. Teisel hommikul oiosid laewa tükkid kiwwi kaljode wahhel merre wee sees.

Sesamma Wilip arwas ennesele ja omma rigi üllema ning allama rahwale keige suremaks

Iustipidduks, kui igga aasta nago monni suur pühha peti, kus Ewangeliumi ussolisft tullega ärrapöletadi. — Siis kurri kuningas watas üllewelt, ja kurri rahwas wahtis ümberingi, ja öiskafid, kui kannatajatte kiswa tulle pinamisje ká nende kórwade siise putus. Kas need ollid ka innimesjed? —

3. Hollandi=ma.

Sesamma kurri Ispania=ma kuningas Wilip satis omma üllemat Kindralit (Alba), kes temmast wois weel kurjem olla, — Hollandimaad ärrawoitma. Sesamma söakindral kitis kord, et ta on omma wie aastase wallitusse aial 18.000 (se on kahhekja teistkümmend tuhhat) innimesest lastnud usso pärrast ärratappa.

Kül ollid Hollandi meestel head ja armjad, waprad ja ausad üllemad Würstid ja nou-

andjad: siiski ei janud nemmad mitte selle suure hulga wasto seissta. Wata se pilt, (lehekülj 153.) kus Ispania rahhaga kaubeldud Jesuuti mees lasseb läbbi ukse püssi kuliga Hollandima Würsti läbbi kehha, et se jurnud mahha langeb.

4. Prantsusje = ma.

Sedda olleme jubba enne kuulda janud, kuidas Saksuma Kaarl V. allati Prantsusje kuningaga tüllis olli. Agga nüüd hakkas üks hirmus ussojõddimine Prantsusje maal, kus nad petsid Ewangeliumi usso mehhed (Pariisi linna,) ühhe nende usso Würsti pulmad pühhitsema. Kui keik pettusje temp olli kokkoraigitud, siis korraga kesköse hakkas werrewallamine ühhest maiast finni, ja läks eddasi keik se juur lin läbbi. Kuningas isse laskis omma aulossi aknast püssiga meeste pähhä ulitsja peäle, nago olleks se üks jahhi-lust olnud. Üks kullajeyppa Meister jooksis werrieste kättega läbbi linna, tappariist temma kä ja kitis: "Se ö ollen minna 400 (nelli sadda) nende jausst mahhalõnud ja läbbipistnud." — Sedda kallist mällestusje ööd nimmetadi Pariisi linna werre pulmad 1572. Bildi peäl nääd sa, kuidas soldatid aiawad Ewangeliumi usso Würsti wodist wälja, ja lõwad tedda mahha.

Kolm päwa turis se innimeeste tapminne, ja ülle Prantsusjema said 70,000 omma usso pärrast ärrasurmatud. Kül se on hirmus kuulda!

Agga ie on jälle armas fuulda, et pärrast sedda kurja kuningast sai jälle üks hea ja helde üllemwallitseja aujärje värrida. Temma fulus nimmi olli Henrif IV. Se armastas allamat tougo rahwast isjalikkult, ja olli iggapiddi hea mees waeste meeste waste, ning armastaja südda olli temmal ka omma ihho lastega tallitades. Kord astus Ispaniama^a sadik, omma kuningaga polest terretamisje kirjadega lätkitud, tупpa. Kuningas Henrif nelja jalla peäl maas, piisjofe poiiofe söidab ratsja isja selgas. — Sadiko suud ja silmad jäid lahsti selle immeksspannemisje kä. Kuningas ütles ikka käppakille maas omma poiaga selgas: „Kui teil on ka lapsi, siis ei pea teie sedda koggoniste immeks pannema, et ma omma poiakesje rõmustamisje pärrast roman weel üks ring ümber tubba, ja siis alles wöttan

maast üllestousta ja teie kuningaga kirjad läbbi-
luggeda!" Wata pilt.

Ja nisuggust head rahwa isja ja armsat
kuningat pistis üks kurjateggia moögaga läbbi
1610. Keik Prantsussema leinas temma
surma pärrast.

5. Inglise = ma.

Henrik IV. (neljas) olli üks hea kun-
ningas Prantsusse maal: Henrik VIII.

(kahhetjas) olli üks pahha kuningas Inglandimaal. Seitse naest on temmal olnud; kui ennam üks ei olnud ta mele pärrast, satis minnema, wöttis teist; kaks nendest laskis keige rahwa nähhes ärrasurmata.

Bahwst hakkas kowwaste se wasto nurri-sema. Kuningas naeris temma wihha, ütles: „Temmal mehkel polle minno rigiga asja, egga woimust minno made ülle!“ — teggi Inglandi maad Roma usjust lahti.

Üks kulus Inglandi kuningaga emmand, — meest tal ei olnud, ta ellas neitsepölvses — se olli Elisabet (1603). Temma lahutas omma maad weel ennam Roma Bahwsti käsjoalt. Agga nüüd olli Inglandi maal kaks firrikoseltsi, kes meie päiwini ei olle weel kokkoleppinud. Üks selts seisib Piiskoppide al. Teine selts seisib koggodusse wannematte al.

Kaks pahha asja tulleb ommeti sest kuulsast ja targast Elisabettist ülleksulutada ühhe töshise mailma aiaramato sees, kus polle lubba kurja asja kinnifatta, egga, mis muusta karwa on, walgeks nimmetada.

Esimenne pahha tüf, et ta laskis Scotlandi kuningaga prauat Mariat, kes Kato-liko usko olli, üllekohtusel wisil ärrasurmata.

Teine pahha asja olli, et ta keeldud armastust piddas ühhe kindraliga (Essek), ja pärrast, kui tüllisje läksid, laskis temmale ka otsa teha.

Enne omma enneje surma waewasid need kaks asja tedda rängaste ja hirmsaste, et temma kaks näddalat parranda peäl maas ühhe padja

peäl wingerdas abhastusse wallus, ei tahtnud
jõki egga joki ei ka rohto omma su sisse wõtta,
muudkui kehha wärrises, janna ta ei rākinud,
watis agga ikka terrawaste lae pole ülles, jenni
kui surm tedda ärraforristas. Wata pilt.

Kurri süddame tunnistus on keige hullem
innimesse waewaja. Ühhe mu waenlāsse eest
woid sa pakko miinna ehk ennast emale temmast

hoida, ehk ka tedda ärrasata. Agga kuidas ja palko lähhad omma ennese süddame kaebdusse eest, ja kuhho woid ja omma kurja süddame tunnistust ennese jurest ärrasata. — Ei ja!

Ja selle mehhe nimmi on Cromwel, kedda kurri südda waewas wiimse otja peäl, et temma ei julgnud kaks ööd järjeste sesamma wodi peäl maggada. Agga ö teises toas, ja teise wodi peäl, ja ommeti ei tulnud temmale rahho, waid allati näitis se, nago mõrtsukatte werrised käd tahhaksid tedda ärrakäggistada. Ta olli Ingridi ma kunningast aujärje peält lütkanud, ja isje rigi wallitjust ennese kätte wötnud.

Temma Bea raiuti wimaks ka mahha, kui temma mõõt olli täis sanud. Tark mees ta olli, agga kurri mees ta olli ka. Mis aiab tarkus üllewel Bea sees, kui keskkoahas süddame sees wallitseb kurjus. Nisugguise hukatusse eest woiks suur Summal kül iggameest hoida, sest pärrispat ellab meie keikide süddamette sees, ja kes ennast armab seiswad, se watago, et temma ei lange! — Se pärrast on tarwis walwada ja palluda, et kurja waimo nolid woiksid meitest möda lennata, ehk kui tulleswad meie pihta, usjokily wöttaks neid finni piddada, et nemmad ei meie ihho egga hingele ei sa kahjo tehha.

6. Kolmekümne aasta sõdda usjo pärrast.

Uega möda ollid Protestantid (nenda kutsuti Ewangeliumi usjo tunnistajad) sedda

lubba sanud, ennestele firrifud üllesehitada. Bömi maal ollid nemmad selle loa järrele ka faks firrifut walmis teinud. Katolikkud lastsid ühhe neist finnipanna, teist mahhakiskuda.

Olli asst furd hakkatud, siis pididi se ka eddast minnema: nago innimeste mood on, kui nad tüllisje lähwad; ei tea kegi enne ärraarwata, kus male ja kui kaugele se wimaks lähhäb.

Agga se jamma södda, kennest nüüd peame selletama, se läks kül hirmus kaugele, sest se turis sest aastast 1618 senni kui selle aastani 1648, se on: kolmkümmend aastat, seält olleme siis ka selle peatükile peäl firri pannud: „Kolmekümne aasta södda usso pärrast.“

Protestantid Bömi maal wallitsetsid ennesele kuningaks üht suurt juggu meest, kes enne olli Würst olnud, agga ühhe kuningaga tütre abikajaks sanud. — Ei ta mees ei tahtnud nijuggust rasket ammetit omma kaela peäle wotta. Naene taples: „Mis narri wastopanneminne se on, et sa ei tahha kuningaga kroni omma pähhä wotta, mis ommeti so kätte pakutakse, kui sa olled julgunud, ühhe kuningaga tüttart ennesele kossida. Tea, et minna parrem tahhan kuiwa leiba süa kuningaga laua äres, kui kallist roga Würsti laua äres!“ Mees andis järrele, agga kül ta pea kahhetjes. Södda peäsis lahti, uus kuningas pididi pöggenema, Keiser lastis Lutterusse usso õppetajad ja nende fulutajad aegamöda nenda holega Bömi maalt wäljaaiada, et se wimaks olli nago pühhitud, — terrad pühkisid nemmad rehhe uksest wälja, kölkade unnikud jätsid rehhe nurka seiäma.

Siiski tuli foggematta pakko läinud Kuninga prouale üks tulline wäggen abbimees wälja. Kes temmale wannega finnitäs, et ta temma heaks tahhab jõddida, senni kui weel üks werretilk joseb temma soonte sees. Omma sidisammeti jõalippo peäle laskis ta fuld lõngaga ömmelda: „Summala auuks ja kuninga proua fitusjeks.“ — Ja siis ta läks kui tuul ja torm omma soldatidega Keisri wäggi kautama, ja Katolikide woimust ärrawõtma. Sai ühte nende liina firrikusse, leidis Altari ümber keif 12 Apostlide kuiud, selgest hõbbest wallatud. Hüdis omma soldatide wasto: „Mis teie weel wahhite, et teie neid paigale ei panne minno tõlla kasti.“ Soldatid korristasid neid hõbbe kuiud ärra kindrali kasti, pärrast laskis se neid ümberwallada hõbbe tadrideks, et nad nenda woiksid keige ilma sisse minna rahwale head teggema, ja laskis neile peälkirri tehha! „Summala jõbber ja Preestride waenlanne!“ Preestride waenlanne wois ta kül olla, sedda on ta pärrast mitto korda üllesnäitnud, agga temma surest jõbrusjests Summala wasto polle kirjades ühtegi üllespantud.

Siiski olli temma weel nago hea mees a r wata selle hirmsa Keisri kindrali wasto, ke nimmi on Tilli, sest sesamma olli pärris rowel ja mõrtsukas omma jõa werrewallamisje ja rahwa pinamisjega.

Ja temma suur seltsimees, kes agga pea jälle temmast lahkus, et ta tahtis keif woido au üksi ennese kätte sada: sel olli jälle nimmi

Wallenstein. Ta ütles, et temma ei tahha koggoniste palka, ei ennesele egga omma sõameestele: ta wõttab, kust ta saab. Ja nenda ta teggi ka, ja tulli temmale iggalt poolt ikka ueste nored mehhed jure, kes moõga terraga tahtsid warrandusjed ennestele hõlpsal wisil tenida: ja tenisid.

Wallenstein katjus agga isje ikka kõrgemaks auredдели wiimse pulka peäle üllesjada, kust jubba mitto meest, kui nad sedda on kätte sanud, tullid murrinal mahha! Kõl sest asjast same ka weel kuulda: auja mehhe päwad polle weel loetud.

Tahtis fõrd ühhe kindla illusa liinna sisse omma hull soldatid monneks aiaks korderiks panna. Liinna rae üllem ehk Burgemeister ja keif temma liinna rahwas teadis, et nende meestega polle hea ühtlasje kirjimarjad süa, nad jowad maggus peält ärra, wiskawad kiwid teise mehhe wasto filmi, — läks sedda kallist armokingitust taggasi palluma, et nad ei tahhaks soldatid korderi wõtta. — Kindral wihasas, kãrritas: „Pea su, peate wõtma!“ — Liinna wannem wastas: „Sedda meie ei te!“ — „Siis makske rahha.“ — „Sedda meil ep olle!“ — „Siis sate pekja, teie härjapead!“ Sedda meie ei olle!“ Jut otjas, liinna Burgemeister läks omma kindla liinna taggasi, agga Kindral tootas: „Ma küssun sedda liinna mahha, ja olleks se raudahhelattega taewa külge kinnipantud: se peab mahhatullema!“

Kui olli kuulda, et Rootsi kuningas tul-

Ieb liinameeestele appi, titis kindral: „Sedda meest aian ma lastewitstega temma külma koio pole!“

Sai isje nisuggust soja wihtlemisje sauna liina lahhengus katjuda, et isje pididi pahhandusjega koio pole töttama.

Tulli uus käst Keisri polest, et keif Katoliko usjo Würstid woiwad omma Protestanti usjo rigi allamad, kui nad heaga ei tahha tulla, wäggise Roma usjo alla panna. Kindral mötles: „Se on hea, kül ma neid nüüd saan hästi piggistada!“ — Ei sanud jälle koggoniste, sest Keisrile olli ni paljo temma, ülle jubba sijskaebatud, ja et temma tahhab üllemat wallitjust keif ennese kätte jada, et lasti meest tenistusjest lahti, anti temmale lubba, omma moisa miina ellama ja puhkama. Kindral läks ja ütles: „Minna lähjän kül, kui mind ennam ei tarwita, siiski se pääw peab ka weel tulles, millas mind wäggise taggasi palutaks, kui kibbe hakkab kätte tulles!“ — Ja kibbe tulli kätte Katoliko meeste asjale.

Rootsi kuningas, Kustaw Adolw tulli Putterusje usjule abbiks ja toeks. Moistlik waim, lahke meel, wapper kässi ja wagga südda, waat, se on Rootsi kuningaga pilt. Ta ei tahtnud omma au otsida, ta tahtis Jummalale fitust walmistada tännolikko rahwa süddamettest. 1630 tulli temma omma söawäega laewaga ommalt maalt Saksamale. Saksama Keiser pilkas: „Waat, nüüd tulles pohjapoolne lumme-

Kuningas ka wälja, siiski ei pea temmal pitka ollemist jama meie soemal maal, kül päikse palla wöttab pea sedda lummekuningast ärrasullatada, et tegi ennam ei tea, kes ta olli, ja kus ta jänud!"

Suur Magdeburgi lin andis ennast Rootsi kuninga alla. Keisri kindral Tilli tuli moõga ja tullega sedda linna jälle kättesama. Ja sai kätte, ja teggi ni hirmsat werrewallamist ja honette ärrahäwwitamist senna paika, et sedda ei sünni ülesüttelda, kui hirmus se luggu olli! Nago ellawad kurjad waimud mäsasid ja pinasid, waewasid ning tapsid need Sadana lihkonikko sellid.

Agga pea tuli nuhtlus temma kaela. Hakas Leiptsigi linna kohtas ka omma õnne katsuma, Rootsima lummekuningast ärrasullatama. Se wöttis omma wapra sõameestega ni rängaste mahhanita, et hädda pärrast peasis Tilli wähhä meestega temma eest kõrwale pöggenema.

Kuningas ifka tagga järrele, senni kui jälle putusid sõawäed kokko. Tilli sai kanonikulist kowwaste hawatud, piddi hirmsa wallo al weel kaks näddalat ööd kui päwa rökima, heitis hinge.

Kust nüüd abbi jama? Üllem sõakindral maggab mullamätta al. Lummekuningas jouab ühtepuhko eddasi, ei sulla ühtegi päwa pal-lawa kä! —

Keiser allandas ennast kül wasto meelt, pallus Wallensteini jälle ommast puhkamisje moijast wäljatullema rüggimentide saatmist ennese kätte wõtma. Sedda agga otas mees, ja kui kül kaua aega mollemad sõawäed ollid teine teise filmi sisse wahtinud, et ei tahtnud egga tohtnud ükski nendest esimest hakkatust üleswõtta: ommeti peasis wimaks sõatulloke lahti. Enne lahengut laulis weel Rootsi Kuningas omma terwe wäega õnsa Lutterusse kirriko laulo: „Meil tulleb abbi Jummalast!“ — siis rutto hobbose selga selle sannaga: „Jummal olgo meiega!“ ja nüüd, nago tulline nool eddasi ja ifka eddasi waenlaste keige paksema hulga sisse. Üks püssikuul läks kuningaga käre sisse, ei temma sest ei holinud. Tubba teine püssikuul seljalu sisse, langes hobbose seljast surma hõlma. Agga nüüd hakkas weel se pärris waidleminne: Rootsi wäggi sai woimust, Wallenstein omma meestega pididi taggast wauma. Kül olli Keisril pahha meel sest, pärrast todi weel kaebdusti Wallensteini peäle, et temma wist on Rootsilastega ühhes nous, tahhab Keisri auu wähhendada, omma ennese au nimme ifka weel förgemaks tõstra. Rahhaga ostetud mehhed teggid kindralile otja.

Üks aus Rootsi kindral olli Wrangel, ja ma nimmetan sedda meest se pärrast, et temma järrele tulleja armas sugguselts, (kennest sesinnatse ramato kirjotaja on kolmekümne aasta eest paljo head näinud) ellab ka weel meie Riivlandi ning Tallina Ma sees, ja nende pitseri sees on sesamma kolmearroline.

findel kiwimüür, mis Rootsi findralil olli, kui ta Lutterusse usso meestele abbiks tuli, ja kui minno silmad on ammo jubba wiimse unne kätte kinnawaunud, siis seisko sefinnane lühhike kirja tüf tännomällestusjeks tulles aia peäle. Tännolik meel ellago ning wallitsego igga ühhe öige innimesse süddames, sest tännamatta meelt, et ja neile pahhaga tassud, kes sinnule on head teinud, — se on üks neist keige söemustematteft pattudeft, kenne eest Jummal iggameest woiks hoida, et ta sedda patto ei te egga sedda temmale tehtud patto waewa ei peaks tundma omma ellopäwade sees.

Wiimse otja peäl kule weel, kuida selle aia kirjotajad on sest söawaewast üllespannud omma mällestusse kirjade sisse tulles pölwe rahwale luggeda.

„Et polnud rahwast, kes olleks woinud põlud harrida, siis kaswis umbrohhi nende põldude peäl, kus kegi polnud semeterra külwanud. Külamaiad seisid innimestest tühjad, jälle olli nähhä, kolle olli tunda. Monnes linnas polnud üht ainust hobbose loma üllejäänud, et olleks woinud sellega ree peäl sedda ulitsa peäl langenud raihet ka kõrwale metsa wia. Näljast surnud lehmad arwati weel heaks sögiks, kel sedda polnud, küpsetas wai ketis rottid keldrist ja hired põningult. Kui lord tuli üks wiljawoor pekfri maiasse, et se saaks jälle leiba teha, siis olli sedda rahwa tungimist ni rohkeste ja rängaste keit leiba küpsetaja treppi ette ja koia sisse

fokkojooksnud, et mitto innimest sai surmaks piggistud. Ahjust kistud palla leib aias innimeste fehhad haigeks sama, kui se, kes kava olli nalgas seisnud, korraga wöttis liaste allanelata, ja langes kange wallo sees mahha, jenni kui surm tedda ärrawöttis. — Keifjuggused pahhad többed sest surnud meeste haisust hakkasid peäle tulles, ning jedda hädda weel suremaks töstma, et se kül olli jubba muidogi ütlematta suur ja raske. Ei widud mitte üfsikaupa surnud innimesjed surnoaeda waid tosfina kaupa wisati surnofehhad augo siise.”

Kaks jaggo rahwast sest terwest Saksa-
maast olli Ma peält ärrakaddunud selle hirmsa
jõa läbbi, mis 30 aastat turis, pea üks terwe
innimesse põlwe igga. — Kui siis kirjotati
pärrast Kristusse sündimist se aasta 1648, siis
olli rahhopõlli jälle tulnud. Agga luggeja teäd-
ko ja tundko, kui paljo waewa on selle aia
Lutterusse usso tunnistajad piddand ärrakandma,
kes alles ellusse jäid need 30 aastat järrestikko,
ja teädko omma usso perli kalliks armata,
mis nijugguse ellohäddaga on süggawast pun-
nast werremerrest wäljatodud sanud. Se wäg-
gew armo Issand kaswatago meie usko ja kin-
nitago meie jüddamed ka tännapäaw ja keif
päwad meie ellootsani.

III. Ilmalikkud wallitsused.

1. Prantsuse = ma.

Üks kulus selle Ma kuningas olli Ludwig XIV. Sesamma Ludwig andis jubba sündimisses otsego üht ettetähhendust, et temmast saab ford üks tulline terraw hakkaja. Temmal olli sündimisse päwal jubba kolm piisofest terrawat hammast juus, nenda, et ükski am ei tahtnud tedda omma kätte peäle wotta. Raswis ülles, sai noreks mehheks, armastas metjas jahhi lusti ennam, kui keif mu aiawidet.

Temma wallitsusse aial tulli ka se asfi ülles, mis Saksa-kele järrele kutsutakse: *Mood*, se on seädus riette kandmisse pärrast ja tõlla söitmisse pärrast, ja maiade ehhitamisse pärrast. Agga se ue *Modi* seädus on paljo pahha tonud allama tougo rahwale, kes ka tahtsid ni kõrgeste lennata, ja ommeti polnud neil tiwad se peäle lodud.

Rasf peäle kottas lennako pilwede kohta ülles, agga seäsf pirrijego omma laukoheälekest madala kohha peäl. Kel troska parras, ärgo püüdko pritska sees istuda, kel pritska korda lähhäb, ärgo katsjugo tõlda osta. Siiski kerge melelinne selle aia rahwas Parisi kuningala linnas kahhe saa aasta ees — (juur lin ees, teised piisofesjed linnad tagga) — nemmad ei annud järrele, et agga ifka kõrgema reddeli pulga peäle üllesromata, jenni kui ka monni

mees ülle kaela mahha tulli, Bartst, ja Bankrot kä!

Ja needsammad üllelia uhkuse kumbed on aega möda Brantsusse maalt ka teiste Euroopa made sisse tikkunud, ja seältjammast hakkas se Mood omma immelikko woimust ülesnäitama, et nüüd püüdsid teised Euroopa-majaud ka ikka Brantsusse-ma rided kandma — sögid süa, — jogid jua — nende keelt põssijema, nende kirjad luggema. Ja süiski polnud need kirjad ja ramatud mitte hea pole juhhatamas, waid koggoniste rikkujad asjad.

Weel tulles üks assti sest aiaast aiaramatusse üllenswotta, need ühtepuhko sõaasjad ja lahhengid. Ludwigil olli monnikord wie Marga korraga tülli lahti, et wie woõra made kohhade peäl seisid Brantsusse-ma soldatid ja sõawäed.

Enne surma kutsus Ludwig omma poega haige-wodi ette ja maenitses tedda mitme hea sannaga, kui ta ütles: „Armas poioke, nüüd saab sind pea ühhe sure rigi üllemaks wallitsejaks seatud, ni pea, kui minno filmad kinni wauwad pitka unne kätte. Siis ärra unnušta pühha Jummalat appi hüda, keige ettemõtmisses sees, ja ärra olle mitte julge omma ennese tarkusse peäle. — Ärra armasta sõddimist, waid noua rahho tagga. Riid kautab, rahho kaawat. — Ärra pea pillamisse uhkust, waid hoia omma warrandust tarwilisse asja peäle, kennest so rahwale head saab. — Kergita nende ellopõlwe ja juhjata neid keige õigusse sisse ning wallitse kui isja omma laste ülle!“ —

Nende hea maenitsemisese sannade järrele ühhe surreja isja juust olleks armata, et rigi-pärria Ludwig XV. olleks öige ello teradda üllesleidnud ning ka selle peäl kindlaste eddasi käinud. Ugga parrako, ei woi üks tössine rahwa kulutaja temma aiaft mitte head üllespanna.

Temma järgminne olli Ludwig XVI. Sest kunningast same eddaspidi kuulda.

2. Rootsi = ma.

Kalli mehhe Gustaw Adolwi tüttar Kristina ep olnud mitte nenda, kui üks naeste-rahwas peab ollema, temma olleks parrem mees-terahwas kolbanud. Sest ülleliga ramatolug-gemist ja kirjade kirjotamisest läks ta Bea ümber, andis omma usko ärra, läks Roma-usko, söitis keif mailma maad läbbi, polnud tal kussagi rahho.

Üks wapper Rootsi Kunningas olli Kaarl XII. Teised pohjapooljed Ma rigid teggid isjeenneste wahhel leppingut, mötlesid, „selle nore mehhega same peagi walmis“. — Ugga ei sanud jälle ühtegi pea temmaga walmis. Temma ei otanud nende terretamist, läks isje nende wasto.

Keige essite tulli Tania kunningast wata-ma, kahhe näddala pärrast jubba se pididi armo-palluma.

Sis Wennemaad watama. Keisri Peetri wäggi tahtis Narwa lüna ärrawötta. 80,000

teisel pool, 8,000 teisel pool: siis on teada, kumma pole voit jääb, kui kümme meest ühe mehhe wasto tulleswad. Üks wenne püssikuul läks Rootsi Kaarli käisest läbbi, teine kuul kiskus ta kaela rätti löhki, kolmas suretükki pom wiskas ta hoost jalgust mahha, Kunninga üks suur sabas jäi ka weel rabbaso mudda sisse finni.

Ja ommeti Kaarl wotis ärra omma wähehema hulgaga, sai ütlematta palju waenlaste warrandust, rahhastid, sögiasjo, püssirohto ja muud sõatrossti ja wäekrami enneje kätte.

Kolmas mees sai ka wallo. Polama Kuningas sai öige rutto ärrawoitud.

Polnudgi neil kolmel jõal täis aasta, kolm werandikut aastat ja kolme made wäed ärrawoitud. Waat kus ommeti mees olli!

Siiiski wapper Wenne Keiser Peter ei kautand omma lotust tulleswa aia ning öonne peäle mitte ärra, ütles: „Lasj olla, et Rootsilasjed on kül je ferd meile wallo annud, ja andwand weel eddaspidi meile pekja: siiski, kui minno wennemehhed agga ammet kätte sawad, siis woib ka pea leht teijeks pöördä! — Ja pöris.

Karel olli omma mitme sõawoitmisje pärast jubba Bea liaste kõrgekse tõstnud, mötles: „Mis jeäl palju odata, ma wöttan Moskwa linna ärra, kus siis Peter jääb?“ —

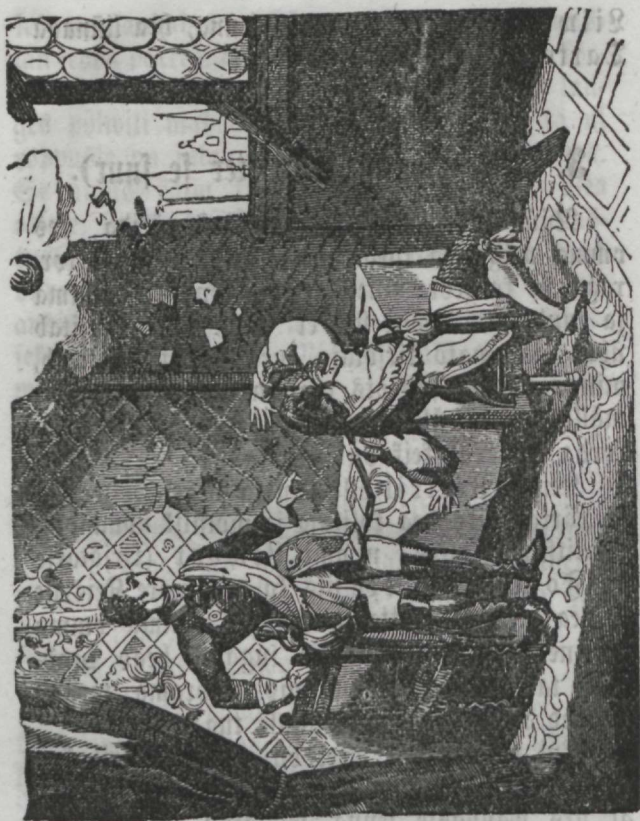
Said Bultawa linna liggi teine teisega kofko. Wennelasjed niitsid Rootsimehhed mahha, nago terraw wikkat joudsa mehhe kä heinamaal lihhawat rohto mahhapanneb.

Karel pögges Turflaste jure, otas ja otas, läks nendega wimaks tüllisje, nemmad tullid 10,000 meestega selle maia wasto, kus Karel forterit piddas 300 meestega. Kül nad raiusid tubliste ühhele ja teisele pole, kes matso sai, ei tousnud ennam ülles! Agga Kunningas olli jälle häddas omma suurtesa pastega. Jalla raud kannud jäid teine teise külge finni, mees kommistas ja kuffus mahha: woeti wangi.

Sai wimaks lahti, söitis ratja, mötle ommeti, 286 pennikoormat kahhe nädalaga ommale male, se teeb 14 päwa ja 286 pennikoormat: 140 westa igga pääw, igga Jama wahhe peäl uus hobbone, ja jälle eddasi. Waat, kus jälle söidomees! — Kui minna norel põlwele ollin ühhe päwaga 40 wersta saddula peäl olnud, siis ei tahtnud teisel päwal ennam hea melega üllessäda. Noh, ühhel rigiwallitsjal, kes ülle mitme tuhhande wallitsjeb, sünnib ka kindlam kehha ollema, kui sel, kes agga wallitsjeb omma ühhe ainja kirjotusje julle ülle: kui se ennam ei tahha joosta, siis rutto karbist wai tosišt teine uus julg, ja jälle eddasi.

Woime wahhel ka pilti wadata. Sekertär kirjotab kirja. Sure tükki pom löhhub seinä, kuffub Karpauht parranda peäle. Kirjotaja tahtis hirmo pärrast toli peält mahhatulla. Kunningas Kaarl ütles: „Mis wigga sul on. et ja ilmaasjanda nenda ehmatad? — Sinna kirjota eddasi, mis ma julle ette ütlen, sul polle pom miga teggemist!“ —

Se pom ei teinud kül se kord ei kunnin-gale egga temma kirjotajale suremat hädda, kui

agga se äffilinne ehmatuſ. Nagga mouni aasta
 pärraſt tuli ſõa lahhengus, üks püſſikuul ja
 lõppetaſ Rootſi kuningaga Kaarli ellopäivi:
 ja kolm Ma-jaggo Rootſimaalt ſaid Wen-
 nemale pärrifekſ. Ingermanland, (ſeäl
 tuſ ka Narwa linn on) ja Tallinna=ma,
 omma Tallina linnaga, ja wimakeſ üks meie
 õige tuttau Ma koht: meie wanna armad

Liivlandi makenne omma kenna, hea liinaga
Tartolin.

3. Wennema. (Peter se suur).

Nüüd tulleb sest surest mehhest räkida, kes omma wäggewa käega töstis Wennemaad korraga ni kõrgeste ülles temma endisest allama ja tundmatta põlwest, et uus joud finnitab ühhe aiaramato kirjotaja meelt, kui ta teab, minno nõdder sulleots peab nüüd rahwa põlwe mällestusjeks üllespannema selle mehhe ellordda, kelle al keik on ueks sanud.

Keisri Beetril olli temma norel põlwel ja ka pärrast üks hea kolitaja ja moistlik nouandja, Sweitsi-ma mees, nimmi Lewoor (kirjotakse Le Fort): ja seält on siis ka wist nore Keisrile se hea meel ja mõtte tulnud, et temma omma Wenne rahwale jowis keik suggust head tundmist, tarkust ja õppetust, mis woõrama targad mehhed woisid seie meie Male tua.

Kui wägga hea meel olli norel Keisril, kui ta kord Moskwa liinas näggi ühhe pu kuri al üks wannaste senna wisatud Inglise lootsik: lastis Hollandima Matrosi ärraparrandada, sõitis sellega esimest korda Moskwa liina piisjokesse jõe peäl.

Kord sõitis Peter pohja Wennema walge merre peäl, kus Landkaardi peäl seisab merrelin Archangel. Range torm tahtis laewakest ümberwisjata. Peter käs kis wanna õppind türi meest, et ta peab türi teistwisi pöörma. Se üt-

les pahhandades: „Jäge rahhul, minna moistan sedda parreminne!“ — Said ello häddaga förgede merrelaenede pärrast randa, türimees langes põlwili mahha, andeks palluma, et ta ni roppuste on julgund wee peäl Reisrile üttelda. Se andis kolm korda suud wannakesse Bea otsale, ütles: „Ole terve so hea waljo wastusse eest, ma sain so targast türimisesest head õppetust!“ — wöttis kuiwad rided selga panna, andis märjad seljast woetud wannale kingitusseks, ja ühhe aasta Matrosi palk weel peäle meleheaks.

Üks jaggo Wennewäe Krono Soldatid (Strelitsi nimmi), kes ei tahtnud sedda sallida, et woõrama mehhi kutsutakse Wennemehhed õppetama, hakkasid üht tempo üleswõtma. Peter piggistas need kurjad wastopannejad kowwaste kofko selle wanna moistojanna järrele: „armo, kus armo tarwis“ — agga ta „hirmo, kus hirmo tarwis!“ —

Hollandimaal watas holega ja terrawa tähhelepannemisega keif mitmesuggused Wabrikud ja kunstimaiad läbbi, õppis allati jure. Panni keif omma Reisri auu ja auustamist kõrwale, üris ennesele piisofesse kulla korteri merre kalda peäl, ja õppis Matroside käest laewa tööd, et ei sanud ükski temma wasto. Wata pildi peäl, kuidas rammus mees panneb raske haamriga sured laewa raudnaelad laudest läbbi pekja, et agga kõllin tagga, kui ta paugutab.

Tulli omma Wennemale koio, jubba Strelitsid jälle sallaja pahha nou piddama. —

Ta teggi selle jansimisele pea jälle otja, kes surma wäärt, se surma sai.

Pitkad Wenne kued, mis ei anna öiete kermeste kääia, ja pitkad Wenne habbet, mis ei tahha öiete meie aia siise passida, — need said üllema seltsi rahwale keeldud. Kes pitka kue ja pitka habbet kandis, se pididi head trahwi rahha maksma, ja selle rahha cest ostis Peter jälle head tarwilised asjad: agga ennamiste tullid ifka kue hõlmad ja habbemefarmad mahha, kel polnud sadda rubla wast tassoda.

Ta seadis kolid rahwale, ja laskis ramatud trükkida õppetuse tarwis. Ehhitas ütlematta kullo ja waewaga Peterburi linna sel aastal 1703.

Turgimeestega sõddis Peter musta merre pärrast, Persia meestega taples temma Kaspia merre pärrast: ja sai ka woito, et Wenne lip sõitis teise ning ka teise merre peäl. —

Wiimjelt läks siis wäggen Keiser ka senna merre peäle soudma, kus keif lähwad, agga ükski ei ja taggast tulla.

Temma järgminne olli temma armas ja tark abbi kaja Katarina I. (ehk esimesenne selle nimme al keisri prouade seas). — Ta olli ühhe maddala jugguseltist Jummalaa abbiga keige kõrgema au toli peäle janud.

Weel on üks wägga kulus Wenne Keisri proua Katarina II. (se on teine selle nimme al Wenne rigi autroni peäl). — Nüüd wahhel nattokest Saksamale. Ni rutto lähhame sulleotsaga ja tindiklasiga Wenne maalt Saksamale, weel ruttem, kui aurotöld joseb, ja aurolaew lendab. — Öppi agga kirjotama, ja lasse lapsed ka öppida, — sate hõlpsaste ja ruttuste Saksamale. — Polle rändamist egga tee peäl kullutamist tarwis — lind jääb ikka wagguse omma pesja peäle, ja wanna te on wanna sõbber. — Agga meleta hullkujaa lõhhub omma jallanou ja rikkub omma hingerahho. —

4. Saksama.

Kolmekümne aastane sõdda olli nüüd kül otsa janud, agga kolmkümmend rigi jaud ei janud mitte sedda õiget arro ja otsa kätte, et nad olleksid woinud ühhe meeleliksed olla, nago mitto noli ühhe tuppe sees. Wõtta üks nool wälja, murra ülle põlwe, kohhe Kristi katti; kui sa mitto tükki korraga wõttad, ei sa murda. Polle ka tarwis murda: lasj hundid metsas murda, mis

se peäle lodud : agga innimesesjed maiaš, küllaš, waldas, ja kihhelfonnas piddago rahho isjeskes, sest rahholapsiks on neid lodud.

Hullud Turgimehhed tullid järsko läbbi Ungari- ma Östreiki ehk Austria male, tahtsid üllemat pealiinna Wiin ärrawoita. Bahha Brantsus olli nende nouandja ja kihhotaja. Üks wäggew Polama kuningas tuli liinnale abbiks, kui jubba se hädda olli hirmus jureks läinud. Agga peäle 80,000 Austria meest olli södda ärrasõnud, ja mis õige hull luggu olli, mõrtsufad rööwliid Turgimehhed wišid 11,000 naesi ja 15,000 tüttarlapsi wangi ommale male.

Üks aus Reisriproua olli Maria Terešia, kes 7 aastat piddi Preisšima kuningaga wasto söddima, ja wimaks suur tük maad omma rigist temmale ärraandma. Rohkem kui sadda aastat on mödaläinud sest aiast, ja ommeti rägiwad Saksa maal nende endiste meeste laste lapsed sest armjast rigi emmast Maria Terešia, kennešt nende isja isjad ja emmade emmad on ni paljo head näinud ja head räfinud.

Temma hea poeg olli Jošep II., kes ei lubband mitte, et Katolikid tohtsid Protestantidele liga tehha, ütles : „Ellage rahhus teine teisega, nago ühhe isja lastele sünnib, sest minna tahhan teile mollemattele heaks isjaks olla ning jäda, kui teie minno šanna wöttate kuulda!“ —

6. Preisji = ma.

Suur Kuurwürst Widrik olli hea Wallitseja. Temma wiinne sanna sin Ma peäl, surma wodi peäl, olli: „Ma tean, et mo Lunnastaja ellab!“ — ja Selle kätte ta läks.

Temma poeg, jälle Widrik, teggi ennast Kunningas, ei tahtnud ennam Würsti nimme kanda; polle temmast suur t asja kita.

Temma poeg, ka Widrik, armastas öige sure kasjoga soldatid, pitkem kui kuus jalga. Omma ennese lihhalikko poia wasto olli ta walli ja kurri.

Sesamma tenma poeg, Widrik II., olli se keige kuulsam Kunningas ülle Preisjima ja sel aial ka ülle terve Euro pama. — Temmal ei olnud muud möttet, kui agga omma rigiallamattele head teha. Kel 4 hommiko toufis wodist ülles, istus kirjotusje laua äre. Mis pallumisse kirri olli tulnud, seljammal päwal läks ka wastus taggast. Ei temma mees ei jallind tallitamiste ja kohto selletamiste wennitamist.

Nisammoti ka jöaasjal olli Widrik II. essimenne ja üllem Kindral. Kord tullid nelli waenlast ta peäle omma wäega, Austria, Prantsusjed, Rootsilasjed ja Wennelasjed ka weel: ja Widrik wotis keik neid nelli ärra.

Kord tulli neid waenlast jälle öige hulk Widriko wäe peäle, mis öige olli louna söki wötmas wälja peäl. Kunningas ütles! „Söge peäle, lapsed: kui enne köht täis, siis pärrast parrem tööd teha!“ — Ja mehhed jöid. — Kui walmis, hüdis Kunningas: „Lähme!“ — Ja siis nad aiasid nisugguse kange hooga waen-

laste selga, et need jooksid nago jännessed koerte ees. Üks ainus Preissi ratsamees wöttis kord 100 Brantsusje jallameest wangi, et nad hirmo pärrast ollid ommad püssid ja moögad ärrawiskanud rutteminue jooksmä, seisid nago mägiwad lambad, pallusid: „Ärra lasse omma püssiga, meie anname ennast isse so kätte wangideks!“

Üks hirmus sõalahheng olli temmal Wennelestega. Bidrik käs kis soldatid, et nad ei tohhi Wennelestele armo anda, muudkui ifka mahha ja mahha.

Wennewäggi kulis sedda ja ütles: „Olgo siis nenda. Nago temma meile, meie temma meestele!“ — Ja se lahheng olli wägga hirmus.

Wimaks pärrast seitsme aasta ühtepuhke söddimist teggid rahho leppimisse kirja walmis, (1763) nimmed alla, witsesid ka weel kinnitusseks, et nüüd peab keif wait jäma.

Üks asfi peab weel aia ramatusse sama üllespantud selle peatükki siisse, et Polama sai kolmeks jauks jaggatud. Üks jaggo Preissi male, teine Austria male, kolmas Wenne male. Polamehhed ei moistnud ennesele õiget wallitusse korda kinnitada, üks riid ja üks kärä allati. Parrem kui kolm jaggo isseäränis rahhul ellawad, igga jaggo ommal maal ja ühhe õige ning wägge wallitusse al, kui et se kolm peab kül keif ühhes ollema, ja polle jälle ühhes, maid lähhäb keif sassa ja ülle Bea. — Jättame nüüd omma Beale ja omma kirjutusse käele ka rahho se tännase päwa peäle. Uel päwal uus asfi ue jouuga jälle eddasi.

7. Inglise-riik.

Se seitsmeaastane sõda Saksa maal, mis Preisi kuningas sõdis Austria vastu — satis Inglise meesetele võimust merre peal üle Prantsuse laevaväe. Sest aias on need kaks maad ikka teine teise vastu, ja kui siis ka kord üks väljaspiddine leppimine nende vahel juhtub, nago minnewal Krimmi sõal oli Wennema vastu, — ommeti süddame põhjas põlleb se wanna wiha waino tulli ikka weel tuhha al, ja ni pea kui monnelt poolt puhhub tuul selle peäle, siis löwad tullelegid ka kõhhe jälle ülles.

Endisest aias on tarwis nimmetada üks wägga kulus Minister Pitt, kes ni waljuste ja tulliste kulutas, [ei kül mitte kantsli peal, nago õppetajad tewad — waid nende üllema koftomaias omma puldi tagga] — et keik rahwas temma pole hoidis: nad tundsid ärra, et sefinnane mees tahhab tõeste Inglise-riiki auu sureks tõsta, ja omma armsa isjama auu kaswatamisse peäle on keik Inglise-riiki wägga ahned ehk ihaldased.

Kui olleme kuulsast mehhest Pittist rääkinud, kes kuiwa Ma peal esimesenne olli: siis ütlemis ka ühest teisest mehhest üks jannake, kes merre laenette peal olli otsego kindel wallitseja, ja ude made ning jarede üllesleidja. Temma nimmi olli Kook, ja ta läks kolm korda omma laewadega ikka ümber terve mailma. Kolmas kord löid pagganad jare peal tedda mahha. Siiski

olli temmast ülesleitud made läbbi jälle In-
landi=ma wäggi ning woimus hea tüf eddasi
läinud.

8. Amerika=ma.

Se majaggo on arwata wiis forda jurem
ollewad, kui meie Europa ma. Seält kaugelt
maalt tuakse laewadega keiksuggust kallist kaupa
meile. Meie nimmetame neist mitmest asjadest
ommeti paar tükki, mis keige tutwamad on kaup-
lemisse jures: juhkur, poomwillad, In-
digo wärw, ja se kallis kohwikenne, mis kül-
tallomees ei pruugi weel, agga möldred, rentnik-
kud, ja untsakad omma emmandattega wõtwad,
kui rahhakottikenne ei lubba ka igga argipääw,
kuus ford nädaldas rüpada, siiski üksford näd-
dalas wõtwad hea melega pühhapäwa pühhitse-
missesõs sojalt kurko kallata. Kui rublasid kül-
lalt lastis, siis polle se mitte pat: agga kui
koppikat pissut taskus ja wõllafirri suur rama-
tus, siis on jälle teine luggu: sest iggamees sir-
rutago ommad jallakesed teffi järrele, et mitte,
kui tek lühhike, paljad jallad alt wälja paistwad
ja külma katsumad.

All, Iouna pool Amerika=maad on enna-
miste Ispania ning Portugalli mehhed
asjet piddamas: peäl, pohja pool Amerika
maad on ennast asjutanud Ingliseed, Saks-
lasseed, Hollandid, Tanid ja Prantsus-
sed. — (Kus neid wiimsid polle, ellaw hõbbe
ei jalli paigal seista, nago Prantsusse mehhe ke-
leotsake).

Gestotja prugiti Amerika-ma subkro-ningmu wabrikude peäl sellesamma Ma India-mehhed. Nemmad polle ni kange kehaga lodud, üks hea mees hallastas nende peäle, et piddid pääw otja rasket tööd teggema päwa pallawa kä, andis nouu: "Toge joudjad Neegrid Ahwrika maalt, need on omma soja isjama jees norelt öppinud pallawat kannatama!" — Laksid neid toma, ja sest piisokesest hakkatusjest tulli wimaks se keige hirmjam mõrtjuka mood Neegrid pettusje kombel ehk ka wäggise ommalt maalt wäljatoma wabrikude töteggiatteks. Ükski kirjotusje sulg ei jowa keik sedda pinamist ja wawamist üllespanna, mis need waesed Sklawid piddid ärrakannatama. — Wata, kuidä ühhe nouu andmissjega, kui se ka heldest süddamest tulleb, peab ommeti innimenne ettewaatlik ollema, ja hästi järrele mõtlema, mis sest wimaks woib ka wäljatulla. — Müüd meie aego on kül Sklawide tominne ärrakeeldud: siiski merri on wägga lai, kust neid tojaid keik kätte saab otjata jure wee peäl, ja mitme kauba meeste süddame tunnistus on weel laiem kui merri, et senna mahhub keik keeldud asjad siise.

9. Pohja-poolne Amerika-ma.

Sedda Ma jaggo ollid aeg aiast Inglaßsed hakkanud tükki kaupa enneje kätte wõtma: aiast India-mehhed cest ärra, jaastid ommalt maalt mehhed asjemele: sedda kutsutakse, et

Inglandi-ma on üht Koloni ehk uut asjutamist senna teinud.

Nende Amerika meestega läks sõdda lahti!

Kaks kuulsat Amerika ma meest nimetan sulle sest sõa aiaist, teine üllem Kindral Washington, teine üllem nouandja Brantlin.

Amerika-ma sai wimalis Jummal aabiga sedda woimust kätte, et se Inglise-ma käest lahti, wois omma ennese seadusse järrele ellada.

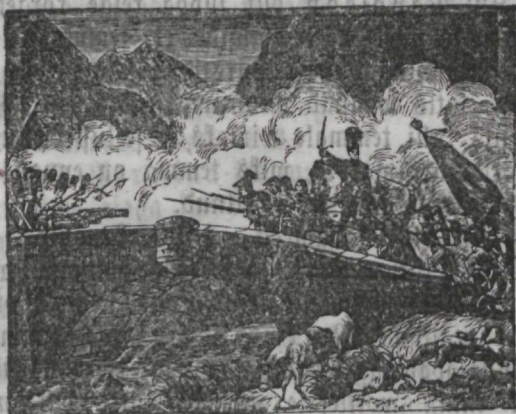
VI. Sõddimisse aiad.

Brantsusse ma. Napoleon Bonaparte.

Brantsusse-ma seisus sel aial olli nago pudulinne. Korraga paistis üks noor wäemees wälja, kelle kätte rüggimentide saatminne sai ustud.

Mehhe nimmi on Napoleon Bonaparte. Se mees kulutas teiste Ciropa-ma Keisridele ja kuningattele sõdda.

Tullist waimo täis Brantsusse soldatid tullid nago hommikoma sõjad rohhotirtsud pakso pilwe kombel, ja risusid keif küllad ja liinad paljaks, kust nad läbbi tullid. Hirm olli nende ees ja jällestus nenda tagga. Keige tullisem sõakindral olli Bonaparte. Wata pildi peäl, kuidas temma Italia maal üht silda Austria meeste käest ärrawõttab, et agga tuhk ja tolm tagga.

Ta tahtis Egiptusse maad ka ärrawoita, agga Inlandi laewakindral teggi temmale seal suurt kahjo.

Siiski romas jälle pea auustusse treppi laude möda ni kõrgeste ülles, et wallitseti tedda Brantsusse=ma Konsuliks, ehk üllemaks rigi saatjaks, — ja kui ta paar aastat olli sedda ammetit piddanud ja allati omma sõa õnne laiemale wäljalautanud, siis sai temmale se aumimmi, et ta on: pärris Brantsusse=ma Keiser sel aastal 1804.

Mis jõalahengud Napoleon on keige mu Euroopa=ma madega piddanud, ja kuidas temma wäggiwaldjel kombel nende keikedega on teinud: ei se mahhu keif seie piisokesse ramatusse, muudkui sest, mis ta meie isjamale on pahha teinud, ja kuidas se temmale on tassutud sanud innimestest ning weel rohke minne Selle käest, kes üle keikide innimeste on: sest asjast peame ommeti, kui ka lühhidelt, selletama.

Kui Napoleon olli jubba feige kõrgema auustusse järje peäle sanud, et temma teiste made Kuningad ja Būrstid pillas jenna ja tenna, satis wannad minnema, seadis ued siise: — siis tulli temmale wimaks ka se lust Wenne Keisrile ärramaksta, miß temma on ennast ka temma waenlaste pole heitnud.

600,000 jallameest, 1400 kanonid, ja 100,000 ratsawäggi: waat, jelle hulgaga tulli temma Wenne maad ärrawoitma. Laks otse-kohhe pealinna, Moskwa linna. Agga immet: ei tulle sõawägge wasto sõddima, egga raeüllemad linna wõitlejale wõtmed kätte pakkuma. Ulitjad tühjad, maiad tühjad, keldrid tühjad, keik tühhi.

Tulli peasis linnaš lahti, põlles kuus päwa järgeste: kuhho nüüd soldatid forteri paana, kas wahhest pallawatte jõe unnikutte peäle? — Üks näddal otas, kas tulleb Wenne Keisri polest üks jadik armo ehk rahho palluma, ei tulle! Teine, kolmas, neljas näddal! — Ei tulle ühtegi! —

Wimaks tulli üks, agga se ei tulnud ilma-liffo Keisri polest, waid se tulli iggawesje Kuninga käest, ja selle nimmi olli: wenne kibbe külmi! — Ei sel mehhel polnud moõka egga odda, ei püsi egga pistolit: agga ta wõttis neid saa kaupa forraga ja tuhhande kaupa päwaga mahhapanna lumme peäle surrema ja tee äre langema. Peäle sedda tulli waestel Brantjusse meestele weel ni hirmus nälja hädda peäle, et nad külmast ja näljast forraga waewatud, ei sanud mitte ennam wastopanna.

Rus nad liinadest ja külladest läbbi läksid, ikka joudsad waprad Wennelased neid aiama, et nad jooksid nago hagganad lendawad fange tule ees: kes wäsis, se langes ja se ei tounud ka ennam maast üles.

Said Peresina jõe jure. Sild ärra! — Ruttolisje aiaga sai kaks uut silda üsletehtud, agga wäggi tungis ni wäggise peäle, ikka üks teise ette, agga rutto ülesjama, et lükkasid teine teist jökke, uwpusid jenna sisse.

Kui wimaks reis olli otjas, ja loeti Brantsusje maal, paljo on koi tulnud, siis olli neist 600,000 jallameestest weel järrele jänud 3300, ja neist 100,000 ratsasoldatidest üks ainus tuhhat.

Agga nüüd teggid feif mu rigi wallitusjesed leppingut ühtekokko, et lähwad Napoleonit ärrawoitma. Temma mees olli pea jälle suur uus wäggi ommale Brantsusje maalt wäljatunud: Leipšigi liinna liggidal sai jedda kolme päwa lahhengut tappeldud. Napoleon omma meestega pididi taggasi pole wauma. Kolm rigi üllemat, meie Ma Aleksander, Preisji-ma Widrik ja Austria-ma Brants langesid jõe platsi mäekingo peäl põlwili mahha, Summalat tännama, et ta neile woito olli annud.

Nüüd läksid kokkoleppinud Made jöawäed eddasi Brantsusje Ma pole, ja said Barisi liinna. Kül olli mees fange wasto pannema, ei aitand, teggid tronist lahti, saatsid Elba sare peäle, seädsid Ludwig XVIII. aujärje peäle istuma. Barrast jedda tullid üllemad rigi wallitsejad Austria-ma Wini liinna kokko nouu piddama, kuidas feif need tühjad ja pahhad

seädmissed, mis Bonaparte olli teiste madele wäggise kaela jurrunud, woiksid jälle parrandud ja hea sündsa korra peäle seätud sada.

Korraga kARRA lahti, et Napole on on Elba sarest jälle ärra, muudkui patserib jubba ue wäega Parisi lüna pole. Ja se olli ka nenda tössi, nago rägiti. Napole on olli jälle Brantfussema ülleme Keiser, agga siiski mitte pitke minne kui üks sada päwa, armata paar päwa ülle kolme ku.

Sest nüüd läksid teist korda kolm suurt sõa wägge ühhe sõa wäe wasto, ja Waterloo lahengus kukkus Napoleoni õnnetäht pilwdest mahha mudda sisse. Sadeti laewaga kogoniste kaugele Ahwrika - ma sare Helena peäle, hoiti Inglise meestest wangis. Kel enne olli keik mailm kitsas, se pididi nüüd piisofesse sarega rahhul olla. Kuus aastat ellas ta seal omma wangiello: siis panti surnud surnokirsto, ja surnokirsto mulla alla. Kus jäi nüüd siid ja sammet, — ussid närrisid keik peneks, siid, ja sammet ning weel ihho lihha lufondide peält.

3. Keige uem aeg.

Mis nende wimiste aiade sees on sündinud mailma kunningrigide sees, se on ennamiiste jubba teada sel rahwal, mis nüüd meie aego ellab: agga mis nüüd weel eddaspidi peab ülle laia mailma sündima, sedda teab üks Se, kes keige ürikeste mailma kunningatte iggawenne Taewa - Kunningas. Kui ka meie filmad pea

finni lähwad, meie lapsed ning lastelapsed peawad ärratundma, et ka eddaspidi Jehowa walitjeb kõrges! ja et kes temma pole hoidwad, peawad peästetud sama.

4. Euroopa-ma rigid ja nende pealinnad.

Wõtta Landkaart ette ja otsi nimmed ülles.

1. Wenne-ma. (Peterburgi ja Moskwa lin).
2. Austria. (Wiin).
3. Portugal. (Lissabon).
4. Ispania. (Madrid).
5. Prantsusse-ma. (Paris).
6. Inglise-ma. (London).
7. Hollandi-ma. (Amsterdam).
8. Belgia-ma. (Brüssel).
9. Dania-ma. (Kopenhagen).
10. Rootsi-ma. (Stokholm).
11. Kreka-ma. (Athen).
12. Preissi-ma. (Berlin).
13. Italia-ma. (Rom).
14. Sweitsi-ma. (Zürch ja Bern).

Nendest 14 made-rigidest on keige wägewamad 5 tükki: 1. Wenne-ma. 2. Prantsusse-ma. 3. Inglise-ma. 4. Preissi-ma. 5. Austria-ma.

V. Missioonid.

Ühhe ilmalikko aiaramato lõppetusjes woib ka paar sanna seissta, kuida tõe riik on ennast wäljalautanud ülle paggana made, ja kuida walgus on woimust sanud ülle pimmedusje.

Selsammal aastal 1796, kui Napoleon ommad esimesesed sõawoitmisses piddas Itaalia-maal, läks essimenne Missioni laew, Ingländi maalt, pagganatte kulutajattega sure merre peäle sõitma. 30 Missionarid ollid selle laewa sees, ja masti peält üllewelt olli nähha üks punnase karmu lip, kus sees wäljõmmeldud kolm hõbbe tuiksesed, kel rohhelinne õlliofs suus.

Sel aastal 1804, kui Napoleon Keisri aujärje ennesele ello põllijeks aiaks kinnitas, sai Ingländi maal essimenne piiblikoggodus wagga Jummal sanna armastajattest kinnitud, kes se peäle rahha andsid, et pühha kirri saaks sest waeste innimestele õige oddawalt ehk ka üsna ilma hinnata kätte antud.

Sel aastal, kui Napoleoni õnne päike Soja läks 1815, et mailma wäggewat Keisrit widi üfsiko kauge Ma sare peäle wangi — sel aastal toujis armowalgusje päike ülle Otahete sarekesje hirmus kangel Australia merre peäl, ja iggawenne mailma funningas laskis omma wäljaläffitud kulutajatte läbbi wabbadust pat-

tust, surmast ja kurradi wäest kulutada neile, kes senna male ollid ellanud kurja waimo pimmedusse paggana usso wangis! — Ja selle ühhe pisjokesse Dtaheite sare peält läksid õige õppetusse jädmeded eddasi ülle nende teiste paggana sarede, ja sest tousis üks suur armoleef ülles Jõjanda kitusse waimolikko altari peält ülles pole, taewa pole.

Seäl Jerusalemma linnas, kus ferd rahwas se raske sanna hüdüs: „Temma werri tulgo meie ning meie laste peäle! — wata seäl hiilgab nüüd pühha koido walgukses meie usso firrif, ja Temmast kulutakse, kes on tulnud patujed õnsaks teggema.

Lounapooljel Ahwrika maal rägib Jõjanda armust — paggana Herero rahwale üks meie Riia linnast wäljaläinud Missionär (Hahn), kes ka ferd meie Walga linnas keigile 70 õppetajattele firrifus jutlust teggi, kui se iggaaastane firrifõppetajatte foggo Augusti kuul fokkotulleb, ja räkis ülles, kuidas temma selle Keigewäggewama abbiga on õnnistusse wilja watanud ülleksawama nende põllude peält, mis enne agga kandsid kurjast waimust rohkeste wälja-külwatud umbrohto.

Ajia maal, India-ma jao sees, kulutakse armas Missionär Kreinmer, kelle üllepidamisje ja kolide ehitamisje peäle igga aasta forjatakse meie maalfirrifus rahha, et meid peaks ka wäärt arwatama Sellele monni foppik anda, kes meile andis omma wiimje werretilka.

Ajia-maal, Riina-maal kulutas Missionär Gütslaw, nenda kui sest laiemalt selletab meie

Rinaramat, mis jelle peälkirja al sai 1850 Bernoliinas trüffitud: „Rina-rahwa ramat, (Wändra õppetaja kirjutud), ja kus eesimesse lehhe peäl seisab se pühha kirja tunnistus Luf. 14, 15. „Dnnis on se, kes leiba sööb Summala rikis.“

Se janna seisiko nüüd sellesinnatse ue ramato wiimje lehhe peäl, mis kül ennam ei ja maal, se on Wändra kirrikomoijas kirjutud, waid 1860 Tartolinnas: agga Summala rikis ei pea meie üksti omma leiba söma maal waid ka liinas ja iggal pool, senni kui meid armust ülleswoetatse jenna pühha Jerusalemma linna, mis meie keikide emma on — ja kus polle ennam süddamette lahutamist, waid üks karri ühhe karjatse al. Amen.

